УДК 94(100)«04/14»(07)
ББК 63.3(0)4
Д93

Рекомендовано до друку
вченою радою історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 2 від 17,.02.2006 р.)

Рецензенти:

Каністратенко М. М., кандидат історичних наук, доцент, проректор Харківської державної академії культури

Литовченко С. Д., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Д'ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б.
Д93 **Історія середніх віків:** Навч.-метод. посібник. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. — 128 с.

До посібника включено докладні методичні рекомендації, зміст програми курсу, екзаменаційні питання, критерії оцінювання, зразки тестових завдань і екзаменаційні питання, Автори посібника пропонують вичерпні матеріали до семінарських занять, коментують зміст і напрями роботи студентів під час підготовки до занять, До кожного семінару характеризуються письмові джерела, додається вичерпна спеціальна література, необхідна для успішної підготовки до занять.

До посібника включено серію історичних карт вкрай необхідних під час вивчення курсу, а також великий список навчальної та наукової літератури.

Посібник призначено для студентів і викладачів класичних, педагогічних і гуманітарних університетів, а також для учителів середніх шкіл, усіх, хто цікавиться проблемами середньовічної історії.

УДК 94(100)«04/14»(07)
ББК 63.3(0)4

© ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2006
© Д'ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б., 2006

ЗМІСТ

Пояснювальна записка 4
Программа 11
Вступ 11
Раннє середньовіччя (V–XI ст.) 11
Європа в період розвинутого феодалізму (XI–XV ст.) 13
Західна Європа в пізнє середньовіччя (XVI–перша половина XVII ст.) 17
Тематичний план 22
Форми навчальної діяльності та критерії оцінювання з курсу історії середнії віків 24
Екзаменаційні питання з історії середніх віків 26
Зразки тестових завдань рубіжного контролю 35
Методичні рекомендації до семінарських занять 40
Пояснювальна записка 40
Тематика семінарських занять 41
Семінар 1. Господарське життя та суспільний лад давніх германців 42
Семінар 2. Суспільно-економічні відносини і політичний лад Франкської держави наприкінці V-на початку VI ст. 47
Семінар 3, Середньовічне місто у IX-XV ст 53
Заняття 1. Виникнення феодальних міст та їх боротьба проти сеньйорів 53
Заняття 2. Ремесло і торгівля у середньовічному місті 53
Семінар 4. Християнська церква та її роль у феодальному суспільстві 62
Семінар 5. Виникнення капіталістичних відносин у Західній Європі 67
Семінар 6. Реформація в Швейцарії. Контрреформація 74
Семінар 7. Міжнародні відносини в першій половині XVTI ст. Тридцятилітня війна (1618-1648 рр.) 78
Список карт 82
Карти 84
Навчальна й спеціальна література 110
Список рисунків 125

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Історія середніх віків є одним із фундаментальних курсів, що вивчаються на гуманітарних факультетах вищих навчальних закладів. У ньому розглядається історія виникнення, розвитку та занепаду феодалізму в країнах Західної Європи та у Візантії протягом понад тисячоліття — від падіння Західної Римської імперії у V ст. до середини XVII ст. При цьому весь матеріал поділяється на три періоди: V-X ст. — раннє середньовіччя; XI-XV ст. — розвинуте чи класичне середньовіччя; XVI–перша половина XVII ст. пізнє середньовіччя.

Засвоєння курсу історії середніх віків для студентів передбачає особливі труднощі внаслідок його складності та значної кількості матеріалу.

Самостійна робота студентів є важливою складовою навчального процесу і повинна супроводжувати регулярне відвідування лекцій з курсу історії середніх віків. Рекомендації, зауваження та добір матеріалів цього посібника допоможуть студентам організувати свою роботу з засвоєння курсу та полегшать її.

Починаючи вивчення курсу, студенти передусім мусять керуватися наведеною нижче тематичною програмою, яка за відповідними періодами визначає коло необхідних для вивчення контрольних питань. Подальша самостійна робота передбачає вивчення та конспектування навчальної літератури за програмою. Як основні навчальні посібникі можуть бути використані підручники, що вказані у списку літератури. Фактаж цих видань корисно розширити матеріалами деяких фундаментальних збірок і курсів лекцій.

Успішно впоратись із завданням студенти зможуть лише в тому випадку, якщо будуть готуватися до іспиту систематично, протягом двох семестрів, усвідомлючи, що оволодіти матеріалом курсу за короткий час неможливо.

Літературу за кожною темою програми рекомендується вивчати у такій послідовності: спочатку навчальний матеріал, потім — знайомство з основними джерелами або їхніми уривками, які містяться в хрестоматіях з історії середніх віків та інших рекомендованих збірках документів та матеріалів, і нарешті — вивчення та конспектування спеціальних праць (монографій, статей істориків-медієвістів), які допоможуть розширити та поглибити знання, отримані при роботі з тим чи іншим підручником або навчальним посібником. Для ознайомлення з пам'ятками літератури епохи середньовіччя корисно звернутися до хрестоматій з історії зарубіжної літератури, а також до навчальних видань з історії зарубіжної літератури.

У підсумку конспект студента мусить включати результати всіх вказаних складових частин систематичної самостійної роботи, яку йому допоможе полегшити запропонований посібник. Лише тоді підготовка буде по-справжньому повною, глибокою та забезпечить міцні фундаментальні знання.

Особливу увагу необхідно приділити послідовності вивчення матеріалу з історії середньовіччя. У наявних підручниках для вищих навчальних закладів виклад починається з історії Франції, потім ідеться про Англію, Німеччину, Італію, Іспанію та Португалію, далі — про Скандинавські країни (Норвегія, Данія, Швеція), потім — про Угорщину, Валахію, Трансільванію, Візантійську імперію, а далі йдуть розділи, присвячені історії католицької церкви та міжнародних відносин у Західній Європі. Усього підручники охоплюють історію півтора десятка країн.

Така побудова викладу матеріалу викликає закономірне і принципово важливе питання: чому історія названих країн викладається саме у такій послідовності? Чому історію саме цих країн потрібно вивчати й чи обов'язково при цьому знайомитися з історією усіх країн? Якусь послідовність, логічну систему тут помітити важко. Наприклад, навіть людині, яка знає історію лише в межах середньої школи, може впасти в око, що історія країн, які рано пішли шляхом централізації, подолання феодальної роздробленості — Франції, Англії, частково Іспанії — «перебивається» історією Німеччини, Італії, тобто країн, які не змогли подолати стан роздробленості, розвиток яких відбувався зовсім інакше.

Таким чином, потрібен обґрунтований підхід до побудови курсу, який би був логічно виправданим і, найголовніше, допомагав з'ясувати та краще засвоїти особливості розвитку західноєвропейського феодалізму в цілому і історії окремих країн зокрема. Видатний російський історик Микола Петрович Лихачов, який читав свої лекції в Археологічному інституті в Петербурзі наприкінці XIX ст., підкреслював, що «головне завдання — не в докладному викладі ходу подій у безмежній історії людства, а у визначенні засобів, як розбиратися й оцінювати значення безкінечного ланцюга фактів».

Виходячи з цієї посилки, ми будемо розглядати історію головним чином дев'яти країн: Франції, Англії, Італії, Іспанії та Португалії, Німеччини, Візантії, Нідерландів і Швейцарії. Це пояснюється тим, що саме в шести перших названих країнах у класичному вигляді розвивався і був поданий феодальний устрій, а в сьомій країні — Візантії, яка знаходилася на межі Європи та Азії, він мав своєрідний вигляд, що обумовюється специфікою цієї держави. Оскільки ж головне завдання курсу — вивчення феодального устрою, його генезису та розвитку, знання історії дев'яти зазначених країн буде цілком достатньо, щоб за необхідності, зрозуміти історію інших, якщо можна так висловитися, не класичних феодальних країн Західної Європи. Чому не класичних? Наприклад, у Скандинавських країнах довго панували общинно-родові відносини, йшов процес утворення класів. Феодальні відносини тут формувались уповільнено і несли глибоке тавро родових пережитків. Через це можна говорити про історію скандинавських країн, особливо Данії та Норвегії — батьківщини войовничих вікінгів — у зв'язку з історією інших західноєвропейських країн, передусім їхньої найближчої сусідки — Англії. Молдавія, Валахія, Трансільванія також розвивалися своєрідним шляхом. На їхній історії суттєво позначилася татаро-монгольська навала. До того ж, пізніше вони зазнали згубного впливу турків-османів, з якими велася дуже довга запекла боротьба, що не дозволяло феодальним відносинам розвинутись у класичному вигляді в цьому регіоні. Через це історія цих країн може розглядатися лише у зв'язку з історією сусідньої до них Візантійської імперії, яка також загинула у XV ст. під тиском турецького воєнного пресу.

Криза рабовласницької формації уже відома студентам з курсу історії Стародавньої Греції та Риму, через це варто акцентувати увагу лише на проблемі зародження феодальних відносин у Пізній Римській імперії, враховуючи, що це багато в чому суперечливе, дискусійне питання вирішується у підручниках надто однозначно і категорично. Власне ж вивчення курсу історії середніх віків починається з розгляду проблеми розвитку ранньофеодальних відносин у Західній Європі. З цією метою необхідно познайомитися з історією давньогерманських племен, їхніми вторгненнями у Західну Європу у IV–VI ст., і, найголовніше, з основними типами «варварських» ранньофеодальних держав, що виникли у ході цих вторгнень, шляхами їхнього формування, специфікою формування в них феодальних відносин.

Найбільш детально варто зупинитися на характеристиці ранньофеодальної держави франків, яка виникла на території нинішньої Франції. Ця держава цікава тим, що саме у франків феодальні стосунки формувалися у V-IX ст. у найбільш класичному вигляді.

Далі рекомендується розглянути, що в цілому являла собою феодальна Західна Європа до XI ст., тобто до кінця першого періоду історії середніх віків. Для цього потрібно з'ясувати основні риси феодального устрою Західної Європи у IX–X ст. На прикладі Франції, Англії, Німеччини та тісно пов'язаної з ранньою історією останньої Італії звернути увагу на особливості розвитку західноєвропейських ранньосередньовічних країн, а також на життя сформованого феодального маєтку та села, особливості побуту та менталітету сеньйорів і селян.

Після цього необхідно ознайомитися зі своєрідною історією Візантії, держави, яка по праву вважалася спадкоємницею Римської імперії, і довго, до VII ст. включно, зберігала стійкі античні традиції в усіх сферах життя.

Вивчення другого періоду історії середніх віків рекомендовано починати з розгляду проблеми виникнення та росту середньовічних міст у Західній Європі. Це був черговий, дуже важливий рубіж у еволюції феодалізму, з остаточним відділенням сфери ремесла від сільського господарства. Розвиток західноєвропейських міст, їхньої торгівлі вплинув на міжнародні відносини

XI–XIII ст., що знайшло вираження у знаменитих Хрестових походах на Схід.

У другому періоді історії середніх віків усі основні країни Західної Європи можуть бути розділені для зручності вивчення на дві великі групи:

I. Країни, у яких феодальні відносини сформувалися в класичному вигляді, де до XIII ст. було остаточно подолано роздробленість, створено централізовані держави, а згодом станові монархії, які ще до кінця XV ст. переросли у абсолютні, необмежені монархії. Це Франція, Англія, а також (хоча й з певним запізненням) Іспанія та Португалія.

II. До другої групи країн може бути віднесено Німеччину та Італію. У них також відбувалося формування та розвиток феодальних відносин, проте до XIII-XIV ст. ці країни не змогли подолати роздробленість та перетворитися на централізовані держави з єдиною королівською владою. Через наявність міцних залишків общинно-родових відносин, феодалізм у Німеччині взагалі формувався дещо уповільнено (принаймні — у VII–IX ст.). А в Італії, навпаки, наявність відносно розвинутих міст, ремесла, торгівлі призвели до слабкості класичних феодальних відносин і до раннього їхнього розпаду.

Окремо від усіх груп країн стоїть Візантія. Тут формування феодальних відносин було загальмоване до X ст. цілою низкою факторів, зокрема, втручанням центральної самодержавної влади та величезного чиновного апарату, які існували з часів пізньої античності. Візантія не змогла зупинити вторгнення рицарів-хрестоносців у 1204 р., а також протистояти зовнішній експансії турків-османів, яка почалася вже з кінця XHI ст. У середині XV ст. вона припинила своє існування як незалежна держава.

Починаючи вивчення третього періоду історії середніх віків, необхідно розглянути спочатку дві теми загального характеру." а) передумови виникнення капіталістичного способу виробництва; б) генезис капіталізму та його вплив на соціально-політичний розвиток західноєвропейських країн. Інші теми присвячені конкретній історії країн Західної Європи. При цьому у суворій послідовності розглядається історія саме тих країн, де зароджува-

лися капіталістичні відносини: Італія, Іспанія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Англія.

Для обґрунтування такої побудови курсу можна скористатися дослідженням одного з найвидатніших знавців історії третього періоду середніх віків Олександра Миколайовича Чистозвонова (див: *Понятие* и критерии обратимости и необратимости исторического процесса//Вопросы истории. — 1969. •— № 5; *Генезис* капитализма: проблемы методологии. — М., 1985).

О. М. Чистозвонов пропонує таку схему:

I. Країни, де капіталізм почав зароджуватися дуже рано (Італія — уже в XIV–XV ст., Німеччина — кінець XV-початок XVI ст.). Проте потім через низку причин процес капіталістичного розвитку було згорнуто, відбувся зворотній процес феодалізації, і у XVI–на початку XVII ст. у цих країнах перемогла феодальна реакція.

II, До другої групи країн можуть бути віднесені міські кантони Швейцарії, Франція, Нідерланди, Англія. У них капіталізм зароджується на рубежі XV–XVI ст. і розвивається прогресивно, без зворотнього процесу. Розвиток товарного господарства в них набув необоротного характеру, тобто було покінчено з панщинно-помісним устроєм і все господарське життя в цих країнах розвивалося шляхом пристосування до розвитку товарно-господарських відносин.

Це вже не просто історія декількох країн. Така побудова курсу і послідовність його вивчення дозволяє з'ясувати найголовніше — особливості розвитку цих країн протягом кожного з трьох періодів середньовіччя й у цілому.

На завершення рекомендується розглянути теми загального характеру — міжнародні відносини у XVI та XVII ст., Тридцятилітня війна, історія культури країн Західної Європи в епоху Відродження, попередньо з'ясувавши значення та сутність самого поняття «Відродження».

У повному обсязі, вказану до тем літературу, студенти можуть використовувати при написанні курсових та науково-дослідницьких робіт.

Завдання даного курсу — узагальнити досягнення та історичний досвід країн Західної Європи та Візантії у середньовічну добу.

Головною метою програми є формування наукового світогляду для забезпечення свідомого розв'язання проблем, що постають перед конкретним індивидуумом, його оточенням, людством у цілому. У програмі визначено теми, в яких узагальнюються основні знання, відзначаються зв'язки між провідними ідеями й поняттями, розкривається їхнє практичне й світоглядне значення.

Форма підсумкового контролю — іспит. Екзаменаційні питання наведені у додатках до цієї програми.

Курс складається з 29 тем, що вивчаються протягом 148 аудиторних годин.

ПРОГРАМА

Вступ

Предмет курсу «Історія середніх віків». Загальні поняття середньовічної історії. Історія терміна «середні віки». Хронологічні межі історії середніх віків. Періодизація історії середніх віків. Характерні риси раннього, розвинутого та пізнього середньовіччя. Сутність феодалізму. Поняття зворотності та незворотності процесу генезису капіталізму. Значення історії середніх віків для історії людства. Джерела доби середньовіччя. Підручники, навчальні посібники та основна література до курсу.

РАННЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (V–XI ст.)

Криза рабовласництва та перехід від античності до середніх віків

Економічна криза Римської імперії. Розвиток колонату, інституту пекулія, розповсюдження емфітевзису. Зміни в становищі міського населення, прикріплення до колегій. Виникнення військової диктатури. Зростання політичної самостійності великих землевласників. Еволюція християнської церкви. Загострення соціальної боротьби. Характер цієї боротьби та її значення для долі імперії.

Давньогерманські племена до II ст. н. е.

Розвиток господарства та суспільний лад германців за даними Цезаря, Тацита, археологічних та лінгвістичних джерел. Зміни в землекористуванні та еволюція общини. Розпад первіснообщинного ладу. Зародження майнової та суспільної нерівності. Побут та релігійні вірування стародавніх германців.

Завоювання германцями Західної Римської імперії. Утворення варварських держав

Карти № 1, 2

Переміщення германців у II–III ст. н. е. Зміни у германському суспільстві протягом II–V ст. Причини та початок германських вторгнень на територію імперії наприкінці IV-V ст. Найбільші союзи германських племен. Навала гунів. Загальні типи ранньо-феодальних варварських держав, які виникли в епоху Великого переселення народів. Хронологічні межі цієї епохи. Значення варварських завоювань у соціальному перевороті, який призвів до зміни рабовласницького ладу феодальним.

Розвиток феодалізму у Франкській державі

Карти № 3, 4, 5

Походження франків. Завоювання франками Галлії. Утворення Франкського королівства Меровінгів у V ст. Господарство та суспільний лад франків у VI–VII ст. Причини послаблення центральної влади за часів наступників Хлодвіга. Перехід влади до майордомів. Перемога над арабами. Бенефіціальна реформа Карла Мартелла та її соціальні наслідки. Перехід королівського титулу до Піпіна Короткого. Війни франків проти лангобардів та виникнення Папської держави. Зростання Франкської держави при Карлі Великому. Утворення Франкської імперії. Розвиток феодальних відносин в епоху Каролінгів. Прекарії. Комендації. Імунітет. Характеристика феодального маєтку Каролінгської епохи. Причини розпаду імперії Каролінгів. Верденська угода.

Феодальна Західна Європа у IX–XI ст.

Карта № 6

Загальні риси феодального ладу Західної Європи в другій половині IX ст. Феодальна роздробленість. Політична карта Західної Європи в IX–XI ст. Набіги арабів, угорців і норманів. Утворення стану залежних селян та їхнє становище. Натуральне господарство. Побут і громадська свідомість селян. Характеристика стану

феодалів і сеньйоріально-васальних відносин. Побут та громадська свідомість феодалів.

Франція після Верденського договору. Політична роздробленість Франції в IX–XI ст. та політика перших Капетингів. Суспільний лад англосаксонських королівств у період раннього середньовіччя. Об'єднання англосаксонських королівств. Датські завоювання в Англії та їхнє історичне значення. Особливості розвитку феодалізму в Німеччині. Утворення єдиного німецького ранньофеодального суспільства. Зовнішня політика Оттона I та проголошення Германської імперії. Особливості розвитку феодалізму в Італії. Клюнійський рух. Боротьба за інвеституру. Вормський конкордат.

Візантія в IV–XI ст.

Карта № 4, 7

Утворення Візантійської імперії. Особливості аграрного устрою, ремесел і торгівлі в IV–VI ст. Державний устрій Візантії. Церква і єресі у Візантії. Внутрішня та зовнішня політика Юстиніана I. Вторгнення у Візантію слов'ян і арабів. «Землеробський закон». Військова реформа. Фемний лад. Процес розвитку дрібного вільного селянства. Причини, соціальна суть і підсумки іконоборчого руху. Масовий народний рух. Повстання Фоми Слов'янина. Початок процесу феодалізації. Зміцнення знаті в провінціях. Послаблення центральної влади наприкінці XI ст. Зовнішньополітичні невдачі візантійських імператорів.

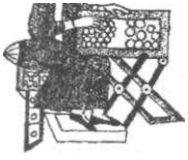

ЄВРОПА В ПЕРІОД РОЗВИНУТОГО ФЕОДАЛІЗМУ (XI-XV ст.)

Середньовічні міста

Причини виникнення міст як центрів ремесла та торгівлі. Основні теорії походження міст у середні віки. Населення та зовнішній вигляд середньовічних міст. Причини, форми та наслідки боротьби

міст з сеньйорами. Міське управління. Юридичні права та обов'язки громадян середньовічних міст. Характер і організація ремесла в середні віки. Цеховий лад. Цехова ієрархія. Основні етапи соціальної боротьби в середньовічному місті. Еволюція цехового устрою в XIV-XV ст. Торгівля і кредит у Західній Європі в XI-XV ст.

Хрестові походи XI–XIII ст.

Карти № **10, 11**

Передумови та причини хрестових походів. Клермонський собор та початок хрестоносного руху. Перший хрестовий похід. Держави хрестоносців на Сході. Утворення духовно-рицарських орденів. Хрестові походи XII ст. Четвертий хрестовий похід. «Дитячі» хрестові походи. Виникнення та загибель Латинської імперії. Занепад хрестоносного руху. Підсумки та значення хрестових походів. Рицарство, його побут та громадська свідомість у добу розвинутого середньовіччя.

Франція в XI-XV ст.

Карти № 8, 9, 22, 23

Посилення королівської влади та подолання роздробленості Франції в XII ст. Боротьба французьких королів з Англією в XII-на початку XIII ст. Альбігойські війни. Організація централізованого королівського керування у Франції в XII-XIII ст. Реформи Людовіка IX Святого. Становище селянства та селянський рух у Франції в XII–XIII ст. Зовнішня та внутрішня політика Філіппа IV Красивого. Генеральні штати. Причини та початок Столітньої війни (1337-1453 рр.). Повстання у Парижі в 1357-1358 рр. Жакерія. Соціальна боротьба у Франції вкінці XIV–на початку XV ст. Бургіньйони та арманьяки, Міські повстання та їхні наслідки. Жанна д'Арк та закінчення Столітньої війни. Політичний та економічний розвиток Франції в другій половині XV ст. Правління Людовіка XI. Початок формування централізованої абсолютної монархії.

Англія в XI-XV ст.

Карти № 13, 14, 22

Нормандське завоювання Англії та його наслідки. Посилення королівської влади наприкінці XI–в першій половині XII ст. Реформи Генріха II Плантагенета. Велика хартія вольностей і встановлення баронської олігархії. Виникнення парламенту. Особливості соціально-економічного розвитку Англії в XII–XIII ст. Рух за реформу церкви в другій половині XIV ст. Повстання У ота Тайлера. Повстання Джека Кеда. Причини, наслідки та підсумки війни Червоної та Білої Троянд. Особливості соціально-економічного розвитку Англії в XIV-XV ст. та формування абсолютної монархії.

Країни Піренейського півострова в XI–XV ст.

Карти № 16, 17

Арабське володарювання в Іспанії. Реконкіста, її етапи, рушійні сили та наслідки. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку Арагону, Кастилії та Португалії в XII-XIV ст. Значення кортесів. Посилення королівської влади та об'єднання Іспанії в XV ст. Діяльність іспанської інквізиції.

Німеччина в XI-XV ст.

Карта № 15

собливості соціально-економічного та політичного розвитку Німеччини. Правління Гогенштауфенів. Італійська політика германських імператорів у XII–XIII ст. Німецькі загарбання слов'янських земель в XI-XIV ст. Союзи німецьких міст. Подальше послаблення центральної влади. «Золота булла» Карла IV та її наслідки. Остаточний занепад влади імператорів у XV ст. Розпад імперії.

Італія XI-XV ст.

Карта № 15

собливості розвитку Північної та Середньої Італії в XI–XIII ст. Утворення комун. Виникнення міст-держав та їх боротьба проти імператорів. Політичні угруповання гвельфів та гібелінів.

Суперництво міст-держав за гегемонію. Введення пополанських конституцій. Особливості розвитку Папської області. «Авіньйонський полон» пап. Боротьба римських пополанів за утворення республіки. Кола ді Рієнцо. Соціально-економічний та політичний розвиток Південної Італії. Сицилійське королівство. Особливості становища селянства в різних регіонах Італії. Повстання Дольчино. Повстання тукинів. Міста Північної Італії XIV-XV ст. Виникнення перших мануфактур. Соціальна боротьба у Флоренції. Повстання чомпі. Правління Медічі у Флоренції. Діяльність Д, Савонароли.

Візантія в XI-XV ст.

Карта № 18

собливості економічного та політичного розвитку Візантії наприкінці XI–XII ст. Правління династії Комнинів. Розвиток інститутів пронії, арифмоса, екскусії, солемнія, харистикія. Соціальна боротьба та єретичний рух в XI-XП ст. Пізньовізантійський феодалізм XIII-XV ст. та причини занепаду Візантійської імперії. Боротьба з турками-османами. Падіння Константинополя.

Церква в Західній Європі V-XV ст.

Карта № 12

Роль християнської церкви в розвитку духовної культури країн Західної Європи в середні віки. Економічна база церкви й папства. Суспільно-політична роль церкви й папства. Соціальна суть єресей середніх віків. Основні типи єретичних рухів і головні ідеї середньовічних єресей. Боротьба церкви з єретичним рухом.

Культура Західної Європи V-XV ст.

Карти № 12, 19

ахідноєвропейська культура раннього періоду середніх віків. Каролінгське Відродження. Середньовічна школа і університети в Західній Європі. Західноєвропейська наука XI-XV ст. Схоластика, алхімія, астрологія. Петро Абеляр. Фома Аквінський. Роджер Бекон. Рицарська культура (епос, лірика, роман). Західноєв-

ропейська міська література. Ваганти. Фабліо, шванки, «Роман про Троянду». Рютбеф. Франсуа Війон. Західноєвропейський театр. Містерії, міраклі, фарси. Мистецтво та основні архітектурні стилі Західної Європи X-XV ст. Мистецтво та архітектура Візантії. Освіта та наука у Візантії. Література та мистецтво раннього італійського Відродження. Данте. Петрарка. Боккаччо. Джотто. Мазаччо. Донателло. Брунеллескі.

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ПІЗНЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (XVI–перша половина XVII ст.)

Виникнення капіталістичних відносин у Західній Європі

Актуальність проблеми генезису капіталізму. Географічні та історичні передумови виникнення капіталізму в країнах Західної Європи. Розвиток виробничих сил у промисловості та сільському господарстві наприкінці XV-на початку XVI ст. Розвиток товарного виробництва наприкінці XV-XVI ст. Перехід від простого товарного господарства до товарно-капіталістичного. Процес первісного накопичення капіталу, його сутність і методи. Специфічні риси первісного накопичення капіталу в різних країнах Західної Європи. Обезземелення селянства. «Криваве законодавство». Генезис капіталізму в промисловості. Капіталістична мануфактура. Генезис капіталізму в сільському господарстві. Виникнення фермерства. Формування класів буржуазії та пролетаріату. Абсолютна монархія в країнах Західної Європи. Специфічні риси абсолютизму в різних країнах Європи.

Великі географічні відкриття

Причини Великих географічних відкриттів. Найважливіші географічні відкриття: подорожі Христофора Колумба, Васко да Гами, Фернана Магеллана. Колоніальна політика західноєвропейських країн. Наслідки Великих географічних відкриттів. «Революція цін».

Італія в XVI–першій половині XVII ст.

Причини раннього розвитку капіталізму в Італії. Особливості економіки та соціальної структури італійського суспільства. Політичний лад. Причини політичної роздробленості. Італійські війни. Їх етапи. Феодальна реакція. Боротьба проти іспанського та феодального гніту. Занепад Італії наприкінці XVI-першій половині XVII ст.

Іспанія в XVI-першій половині XVII ст.

оціально-економічний розвиток Іспанії в першій половині XVI ст. Діяльність Мести. Державний устрій. Посилення Іспанії в першій половині XVI ст. Правління Карла V. Повстання комунерос та його наслідки. Внутрішня та зовнішня політика Філіппа II. Особливості іспанського абсолютизму. Занепад Іспанії в другій половині XVI–на початку XVII ст. Вигнання морисків. Відділення від Іспанії Португалії. Поразка Іспанії у Тридцятилітній війні. Соціальна боротьба в країні у першій половині XVII ст.

Німеччина в XVI-першій половині XVII ст.

Карта № 24

Передумови та початок буржуазної революції в Німеччині. Особливості економічного і політичного розвитку Німеччини наприкінці XV-початку XVI ст. Економічне піднесення в Німеччині, розвиток промисловості, торгівлі, сільського господарства. Політична роздробленість країни. Соціальна структура німецького суспільства наприкінці XV-початку XVI ст. Католицька церква в Німеччині перед Реформацією. Проблема періодизації ранньобуржуазної революції в Німеччині. Вчення Лютера про виправдання вірою та його соціальна суть. Боротьба з католицькою церквою в Німеччині в 1512-1521 рр. Перетворення Реформації в масовий рух в 1519-1521 рр. Німеччина після Вормського Рейхстагу. Віттенбергський рух 1521-1522 рр. і початок розбрату єдиного табору Реформації. Утворення селянсько-плебейського табору Рефомації. Вчення та діяльність Томаса Мюнцера. Велика селянська війна (1524-1525 рр.). Характеристика етапів війни. Програми повсталих та їх порівняльна характеристика. Реформація в Німеччині

в 1525-1555 рр. Підсумки Реформації в Німеччині. Історичне значення Реформації та Селянської війни в Німеччині. Розповсюдження лютеранства в Європі. Німеччина у другій половині XVI–першій половині XVII ст. Наслідки Тридцятилітньої війни.

Реформація в Швейцарії

собливості соціально-економічного та політичного розвитку Швейцарії в XVI ст. Реформація Ульріха Цвінглі. Вчення Жана Кальвіна про абсолютне призначення. Реформація Кальвіна в Женеві. Значення Реформації в Швейцарії. Розповсюдження кальвінізму в Європі.

Франція в XVI–першій половині XVII ст.

їх характеристика. Внутрішня і зовнішня політика Генріха IV. Французький абсолютизм в 1610-1620 рр. Внутрішня та зовнішня політика кардинала Рішельє. Народні повстання першої половини XVII ст.

Нідерландська буржуазна революція

Карта № 25

Передумови Нідерландської буржуазної революції. Назрівання революційної ситуації в Нідерландах. Характеристика чотирьох періодів революції. Підсумки та історичне значення революції. Загальне й особливе в ранньобуржуазних революціях у Германії та Нідерландах.

Англія в XVI ст.

Особливості соціально-економічного розвитку Англії в XVI ст. Причини економічного піднесення. Початок аграрного перевороту. Причини, суть, основні шляхи й наслідки огороджувань. Особливості англійської Реформації. Розрив з папським Римом за часів Генріха VIII. Початок формування протестантської догматики

і культу при Едуарді VI. Феодально-католицька реакція під час правління Марії Тюдор. Становлення англіканської церкви в період правління Єлизавети I. Пуританізм і його течії.

Феодальна реакція й контрреформація в Західній Європі

іередумови контрреформації. І. Лойола та створення Ордену єзуїтів. Його завдання і діяльність. Римська інквізиція. Рішення Тридентського церковного собору. Успіхи контрреформації в країнах Південної, Західної та Східної Європи.

Міжнародні стосунки в XVI-першій половині XVII ст.

сновні риси зовнішньої політики західноєвропейських країн у XVI ст. Протиріччя між Священною Римською імперією та Францією. Іспано-англійське суперництво. Турецька загроза. Підсумки міжнародних відносин XVI ст. Передумови Тридцятилітньої війни. Активізація боротьби країн Габсбурзького блоку і антигабсбурзької коаліції. Події в Чехії. Чотири періоди Тридцятилітньої війни та їх характеристика. Вестфальський мир.

Культура Західної Європи в XVI-першій половині XVII ст.

арактеристика термінів «Відродження» та «гуманізм». Основні риси культури Відродження та періодизація епохи.

Загальна характеристика пізнього італійського Відродження, його специфічні риси та своєрідність. Леонардо да Вінчі. Рафаель. Мікеланджело. Венеціанська школа живопису. Джорджоне, Тіціан, Веронезе, Тінторетто. Суспільно-політичні погляди Макіавеллі. Кампанелла та його «Місто Сонця». Джордано Бруно і його боротьба за нову космологію. Галілео Галілей.

Своєрдність Відродження в Іспанії. Життя і творчість Сервантеса. Лопе де Вега та іспанська національна драма. Іспанський живопис епохи Відродження. Ель Греко. Веласкес.

Своєрідність Відродження в Німеччині. Роль німецького гуманізму в ідеологічній підготовці Реформації. Німецька сатирична

література наприкінці XV-на початку XVI ст. Себастьян Брант. Еразм Роттердамський. Ульріх фон Гуттен і його боротьба з католицькою церквою. Справа Рейхліна та «Листи темних людей». Німецький живопис епохи Відродження: Альбрехт Дюрер, Лукас Кранах, Ганс Гольбейн. Розвиток природничо-наукових знань. Георг Агрікола, Парацельс, Йоганн Кеплер.

Загальна характеристика французького Відродження. Поетична група «Плеяда». Агріппа д'Обіньє і його «Трагічні поеми» та «Мемуари». Мішель де Монтень і його «Досвіди». Франсуа Рабле. Французьке мистецтво епохи Відродження, Жак Фуке; Франсуа Клуе, Коломб, Жан Гужон, Жермен Пілон.

Нідерландський живопис XVI-XVII ст. Ієронім Босх, Рубенс, Рембрандт.

Загальна характеристика англійського Відродження. «Утопія» Томаса Мора. Творчість Шекспіра.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№	Назва теми	Кількість годин				
		Усього	Усього аудитор. годин	Лекції	Семінар-ські заняття	Само-стійна робота
1	2	3	4	5	6	7
1	Предмет та завдання курсу «Історія середніх віків»	2	2	2		—
2	Криза рабовласництва та перехід до середніх віків	4	2	2		2
3	Давньогерманські племена до II ст. до н. е.	6	6	2	4	
4	Завоювання германцями території Західної Римської імперії та утворення варварських держав	4	2	2		2
5	Розвиток феодалізму у Франкській державі	14	14	4	10	—
6	Феодальна Західна Європа в IX–XI ст.	8	6	6		2
7	Візантія в IV–XI ст.	4	2	2	—	2
8	Середньовічні міста	14	12	4	8	2
9	Хрестові походи	4	2	2	—	2
10	Франція в XI-XV ст.	6	4	4	—	2
11	Англія в XI-XV ст.	4	2	2	—	2
12	Країни Піренейського півострова в XI-XV ст.	4	2	2		2
13	Німеччина в XI-XV ст.	4	2	2	—	2

№	Назва теми	Кількість годин				
		Усього	Усього аудитор. годин	Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота
1	2	3	4	5	6	7
14	Італія в XI-XV ст.	4	2	2	—	2
15	Візантія в XI-XV ст.	4	2	2	—	2
16	Церква в Західній Європі в V-XV ст.	6	4		4	2
17	Культура середніх віків V-XV ст.	4	2	2	—	2
18	Виникнення капіталістичних відносин у Західній Європі	18	16	6	10	2
19	Великі географічні відкриття	4	2	2	—	2
20	Італія в XVI-першій половині XVII ст.	6	4	4		2
21	Іспанія в XVI-першій половині XVII ст.	6	4	4	–	2
22	Німеччина в XVI-першій половині XVII ст.	10	8	8	—	2
23	Реформація в Швейцарії	12	10	2	8	2
24	Франція в XVI-першій половині XVII ст.	6	4	4	–	2
25	Нідерландська буржуазна революція	6	4	4		2
26	Англія в XVI ст.	6	4	4	—	2
27	Феодальна реакція і контрреформація в Західній Європі	10	8	2	6	2
28	Міжнародні стосунки в XVI-першій половині XVII ст, Тридцятилітня війна	14	12	4	8	2
29	Культура Західної Європи в XVI-першій половині XVII ст.	7	4	4		3
	РАЗОМ	**201**	**148**	**90**	**58**	**53**

ФОРМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ З КУРСУ ІСТОРІЇ СЕРЕДНІЇ ВІКІВ

I СЕМЕСТР

(V-XV ст.)

№	Форми навчальної діяльності	Кількість балів	Термін	Примітки
1	2	3	4	5
	Модуль I. «Вступ». «Велике переселення народів». «Розвиток феодальних відносин у Франкській державі». «Західна Європа і Візантія в IV-XI ст.»			
1.	Відвідування лекцій	5	Постійно	
2.	Участь у семінарських заняттях	5	Постійно	
3.	Конспекти першоджерел	10	До 1.10.	
4.	Участь у роботі наукового гуртка	5	Постійно	
5.	Тестування	10	07.10.	
	Усього за модуль I	***35***		
	Модуль II. «Середньовічні міста». «Хрестові походи». «Англія і Франція в XI-XV ст.»			
1.	Відвідування лекцій	5	Постійно	
2.	Участь у семінарських заняттях	5	Постійно	
3.	Реферат	10	До 07.11.	
4.	Участь у роботі наукового гуртка	5	Постійно	
5.	Тестування	15	14.11.	
	Усього за модуль II	***40***		

II СЕМЕСТР
(XVI–перша половина XVII ст.)

	Форми навчальної діяльності	Кількість балів	Термін	Примітки
1	2	3	4	5
	Модуль III. «Країни Європи в XI-XV ст.». «Візантія XI-XV ст.». «Церква в Західній Європі V-XV ст.». «Культура Європи V-XV ст.»			
1.	Відвідування лекцій	5	Постійно	
с.	Участь у семінарських заняттях	5	Постійно	
3.	Есе	15	До 01.12.	
4.	Участь у роботі наукового гуртка	5	Постійно	
5.	Тестування	15	28.12.	
	Усього за модуль III	***45***		
	Підсумковий контроль (екзамен)	30	09.01-25.01	Постійно
	УСЬОГО	**150**		

Сума балів	Оцінка за ECTS	Національна шкала
136-150	A	Відмінно
121-135	B	Відмінно
91-134	C	Добре
70-90	D	Задовільно
50–69	E	Задовільно
Менше 50	F	Незадовільно

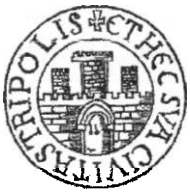

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ З ІСТОРІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Криза рабовласництва та перехід від античності до середніх віків

1. Предмет, завдання і періодизація історії середніх віків.
2. Основи феодального ладу (соціально-економічні, юридичні, політичні, ідеологічні).
3. Криза рабовласницького ладу і проблема зародження феодальних відносин у Римській імперії.
4. Господарство давньогерманських племен.
5. Суспільний лад давньогерманських племен.
6. Варварські завоювання і їхнє історичне значення.
7. Основні типи ранньофеодальних варварських держав.

Раннє середньовіччя (V~XI ст.)

Франкська держава

8. Утворення Франкської держави в V ст.
9. Господарство і суспільний лад франків у VI–VII ст.
10. Реформи Карла Мартелла і їхнє значення.
11. Утворення церковної держави римських пап.
12. Зовнішня політика Карла Великого й утворення імперії франків.
13. Розвиток феодальних відносин в епоху Каролінгів (зародження феодальної ієрархії, імунітети, прекарії, комендації).
14. Характеристика феодального маєтку Каролінгської епохи.
15. Розпад імперії Каролінгів і його причини.

Феодальна Західна Європа до IX ст.

16. Основні риси феодального ладу Західної Європи до кінця XI ст.

17. Набіги арабів, угорців і норманів на Західну Європу в VIII–X ст.
18. Утворення стану залежних селян у Західній Європі і його положення в IX–XI ст.
19. Характеристика стану феодалів і сеньйоріально-васальних відносин у IX-XI ст.
20. Побут і суспільна свідомість феодалів у IX–XI ст.
21. Політична роздробленість Франції в IX–XI ст. і політика перших Капетингів.
22. Суспільний лад англо-саксонських королівств у період раннього середньовіччя.
23. Датські завоювання і їхня роль в історії Англії.
24. Особливості розвитку феодалізму в Німеччині.
25. Утворення єдиної німецької ранньофеодальної держави.
26. Політика короля Оттона I і утворення Німецької імперії.
27. Клюнійський рух.
28. Боротьба римських пап і німецьких імператорів за інвеституру.

Візантія в IV-XI ст.

29. Особливості економіки Візантійської імперії в IV–VII ст.
30. Державний устрій Візантії.
31. Церква і єресі в ранньосередньовічній Візантії.
32. Політика імператора Юстиніана I.
33. Вторгнення слов'ян у Візантію і їхні наслідки.
34. Іконоборчий рух.
35. Особливості розвитку Візантії в IX-XI ст.

Європа в період розвинутого феодалізму (XI-XV ст.)

Середньовічне місто

36. Західноєвропейські теорії походження середньовічних міст.
37. Причини появи міст як центрів ремесла і торгівлі.
38. Боротьба міст із сеньйорами, її соціальні основи і результати.
39. Побут середньовічних міст Західної Європи.

40. Характер і організація господарства середньовічного міста Цеховий лад.
41. Положення цехових учнів і підмайстрів.
42. Основні етапи соціальної боротьби в середньовічному місті.
43. Еволюція цехового ладу в XIV–XV ст.
44. Торгівля і кредит у Західній Європі в XI-XV ст.

Хрестові походи XI–XIII ст.

45. Передумови і причини хрестових походів.
46. Перший хрестовий похід.
47. Держави хрестоносців на Сході.
48. Хрестові походи XII ст.
49. Четвертий хрестовий похід.
50. «Дитячі» хрестові походи.
51. Підсумки і значення хрестових походів.
52. Рицарство, його побут і менталітет у XI–XV ст.

Франція XI-XV ст.

53. Посилення королівської влади і подолання роздробленості Франції в XII ст.
54. Боротьба французьких королів з Англією в XII–початку XIII ст.
55. Альбігойські війни.
56. Організація королівського керування у Франції в XII–XIII ст
57. Реформи Людовіка IX Святого.
58. Положення селянства і селянські рухи у Франції в XII-XIII ст.
59. Зовнішня і внутрішня політика Філіппа IV Красивого.
60. Генеральні штати у Франції.
61. Причини і початок Столітньої війни.
62. Повстання в Парижі в 1356-1358 рр.
63. Жакерія.
64. Соціальна боротьба у Франції наприкінці XIV–початку XV ст.

65. Жанна д'Арк і закінчення Столітньої війни.
66. Політичний і економічний розвиток Франції в другій половині XV ст.

Англія в XI-XV ст.

67. Нормандське завоювання Англії.
68. Посилення королівської влади в Англії наприкінці XI–першій половині XII ст.
69. Реформи Генріха II Плантагенета.
70. Велика Хартія вольностей і встановлення баронської олігархії в Англії.
71. Виникнення парламенту в Англії.
72. Особливості соціально-економічного розвитку Англії в XII-XIII ст.
73. Рух за реформу церкви в Англії в другій половині XIV ст.
74. Повстання Уота Тайлера.
75. Війна Червоної і Білої Троянди (причини, наслідки і підсумки).
76. Повстання Джека Кеда.
77. Особливості соціально-економічного розвитку Англії в XIV–XV ст.

Іспанія і Португалія в XI-XV ст.

78. Реконкіста в державах Піренейського півострова і її наслідки.
79. Економічний і політичний розвиток Арагону, Кастилії і Португалії в XII-XIV ст.
80. Посилення королівської влади й об'єднання Іспанії в XV ст.

Німеччина в XI-XV ст.

81. Італійська політика німецьких імператорів у XII–XIII ст.
82. Німецькі захоплення в слов'янських землях у XI–XIII ст.
83. Союзи німецьких міст XIII-XIV ст.
84. Посилення роздробленості Німеччини в XIII-XV ст. і розпад імперії.

Італія В XII-XV ст.

85. Особливості розвитку Південної Італії, Сицилії і Папській області.
86. Міста Північної Італії в XII-XV ст.
87. Соціальна боротьба у Флоренції.
88. Особливості положення селянства в Італії в XII-XV ст. Повстання Дольчино.

Візантія в XI-XV ст.

89. Особливості економічного і політичного розвитку Візантії наприкінці XI-XП ст.
90. Піздньовізантійський феодалізм XIII-XV ст. і причини занепаду Візантійської імперії.
91. Падіння Візантії.

Середньовічна культура V-XV ст.

92. Західноєвропейська культура раннього середньовіччя. Загальна характеристика.
93. Середньовічна школа в Західній Європі.
94. Виникнення середньовічних університетів. Їх устрій. Значення університетів у розвитку міського життя і середньовічної культури.
95. Західноєвропейська наука XI-XV ст.
96. Лицарська культура (епос, лірика, романи).
97. Західноєвропейська міська література і театр.
98. Мистецтво та основні архітектурні стилі Західної Європи X-XV ст.
99. Мистецтво та архітектура Візантії.
100. Освіта і наука у Візантії.
101. Література і мистецтво Раннього італійського Відродження.

Католицька церква в V-XV ст.

102. Економічна база церкви і папства.
103. Суспільно-політична роль церкви і папства.

104. Головні єретичні рухи та основні ідеї середньовічних єресей XI-XV ст.

105. Боротьба церкви з єретичними рухами.

Західна Європа в пізнє середньовіччя (XVI–перша половина XVII ст.)

106. Хронологічні межі курсу. Третій період історії середніх віків або Рання нова історія.

107. Основні проблеми курсу.

108. Поняття «зворотності» і «незворотності» процесу генезису капіталізму.

109. Порівняльна характеристика основних рис феодального і капіталістичного засобів виробництва.

110. Географічні та історичні передумови виникнення капіталістичних відносин у країнах Західної Європи.

111. Розвиток продуктивних сил у Західній Європі в кінці XV-на початку XVI ст.

112. Передумови Великих географічних відкриттів.

113. Основні географічні відкриття.

114. Наслідки Великих географічних відкриттів.

115. Розвиток товарного виробництва.

116. Процес первісного накопичення капіталу.

117. Особливості процесу накопичення капіталу в різних країнах Західної Європи.

118. Бідність та жебрацтво в країнах Західної Європи.

119. «Криваве законодавство» проти експроприйованих.

120. Генезис капіталізму в промисловості.

121. Генезис капіталізму в сільському господарстві.

122. Проблема «другого видання» кріпацтва в країнах Центральної та Східної Європи.

123. Зміни в положенні селянства та дворянства в країнах Західної Європи в XV-XVI ст. Поява буржуазії і пролетаріату.

124. Виникнення абсолютної монархії.

125. Специфічні риси абсолютизму в різних країнах Західної Європи.

126. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку Італії в кінці XV–середині XVII ст.

127. Іспанія в першій половині XVI ст.

128. Занепад Іспанії в другій половині XVI-XVII ст.

129. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку Німеччини в кінці XV-XVI ст.

130. Мартін Лютер та його вчення про виправдання вірою.

131. Полеміка Лютера з прибічниками папського Риму в 1517-1519 рр.

132. Опозиція папському Риму у Німеччині в 1519 1521 рр.

133. Реформація в Німеччині в 1521-1524 рр.

134. Виступ імперського рицарства у Німеччині.

135. Вчення та діяльність Томаса Мюнцера.

136. Селянська війна — кульмінаційний пункт ранньобуржуазної революції в Німеччині.

137. Порівняльна характеристика програм Селянської війни в Німеччині.

138. Реформація в Німеччині в 1526-1555 рр.

139. Результати Реформації в Німеччині.

140. Розповсюдження лютеранства в Європі.

141. Особливості соціально-економічного і політичного розвитку Швейцарії у кінці XV–XVI ст.

142. Реформація Ульріха Цвінглі.

143. Вчення Жана Кальвіна.

144. Реформація Жана Кальвіна в Женеві.

145. Порівняльна характеристика вчень Лютера, Цвінглі, Кальвіна.

146. Особливості соціально-економічного і політичного розвитку Франції в кінці XV-XVI ст.

147. Реформація у Франції.

148. Перший період Громадянських війн у Франції.

149. Другий період Громадянських війн у Франції.

150. Третій період Громадянських війн у Франції.
151. Внутрішня та зовнішня політика Генріха IV.
152. Кардинал Рішельє та укріплення абсолютизму у Франції.
153. Передумови ранньобуржуазної революції у Нідерландах.
154. Визрівання революційної ситуації в Нідерландах.
155. Першій період Нідерландської буржуазної революції.
156. Другий період Нідерландської буржуазної революції.
157. Третій період Нідерландської буржуазної революції.
158. Четвертий період Нідерландської буржуазної революції.
159. Історичне значення Нідерландської буржуазної революції.
160. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку Англії у кінці XV-середині XVII ст.
161. Реформація в Англії.
162. Порівняльна характеристика Реформації в Німеччині, Швейцарії, Франції, Нідерландах, Англії.
163. Міжнародні відносини у XVI ст.
164. Причини Тридцятилітньої війни.
165. Результати Тридцятилітньої війни.
166. Поняття «Відродження» та «гуманізм».
167. Основні риси культури Відродження.
168. Леонардо да Вінчі.
169. Рафаель.
170. Мікеланджело.
171. Т. Кампанелла та його «Місто сонця».
172. Суспільно-політичні погляди Макіавеллі.
173. Життя та творчість Сервантеса.
174. Лопе де Вега та іспанська національна драма.
175. Творчість Ель Греко.
176. Ф. Рабле та його роман «Гаргантюа і Пантагрюель».
177. М. де Монтень та його «Досвіди».
178. Агріппа д'Обіньє та його «Трагічні поеми» і «Мемуари».
179. Роль німецького гуманізму в ідеологічній підготовці Реформації.

180. Життя та творчість Еразма Роттердамського.

181. «Справа Рейхліна» та «Листи темних людей».

182. Життя та творчість Ульріха фон Гуттена.

183. Альбрехт Дюрер — видатний художник епохи Реформації.

184. Нідерландський живопис XVI–XVII ст. Пітер Брейгель Старший, Рембрандт.

185. Томас Мор та його «Утопія».

186. Творчість Шекспіра.

ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ РУБІЖНОГО КОНТРОЛЮ

1. ***Назвіть основні типи історичних джерел щодо історії середньовіччя.***

1._____

2._____

3._____

4._____

5._____.

2. ***Які галузі історичних знань досліджують допоміжні історичні дисципліни.***

Нумізматика —_____

Сфрагістика —

Метрологія

Палеографія —

Генеалогія —

3. ***Дайте коротку характеристику змісту історичних процесів у відповідні періоди середньовіччя.***

V-середина XI ст. —_____

Середина XI–XIII ст.

XIV-XV ст.

XVI–середина XVII ст. —

4. ***Засновник Франкської держави.***

☐ — Хільперик; ☐ — Хлотарь; ☐ — Меровей;
☐ — Хлодвіг; ☐ — Карл Мартелл.

5. ***Заповніть таблицю, використовуючи наведені данні.***

451; 476; 534; 732; 843; 962; 1000, завоювання Болгари Візантією; Верденська угода; битва при Пуатьє; «Звід цивільного права»; загибель Західної Римської імперії; утворення «Священної Римської імперії»; утворення Угорського королівства; Требоніан; Іштван I Святий, Ромул Августул; Хільперик; Карл Мартелл; Лотарь; Оттон I.

Дата	Подія	Персона

6. ***Дайте коротке визначення термінів і понять.***

Поліптих — _____

Капітулярій —

«Салічна правда» —

АЛЛОД —

Ґунгін —

Майордом —

Прекарій —

7. ***Серед наведених нижче положень «Салічної правди» позначте неправильні твердження.***

☐ — документ зафіксував вільне відчуження рухомого майна;

☐ — у ранніх редакціях документа земельна спадщина передавалася тільки за чоловічою лінією, жіноче потомство не успадковувало землю;

☐ — присадибні ділянки знаходились у власності великих патріархальних або малих сімей;

☐ — документ забороняв використання принципу таліона у судовій практиці;

☐ — у збірнику законів особлива увага приділяється захисту честі, свободи, здоров'я та життя жінки;

☐ — «Салічна правда» зафіксувала наявність у франків добре розвинутої общини-марки.

8. ***Знайдіть відповідне визначення для кожного наведеного терміна.***

1. Комендація. 2. Прекарій. 3. Прекарій «даний». 4. Прекарій з «винагородою». 5. Прекарій «відданий». 6. Кабала. 7. Імунітет.

☐ — Умовне земельне держання, яке великий землевласник передавав малоземельним або безземельним селянам у тимчасове користування на умовах виконання певних повинностей.

☐ — Право магнатів на виконання судових, поліцейських, фіскальних, адміністративних функцій у межах своїх володінь.

П — Стан глибоко залежної людини, який майже не відрізнявся від рабського становища.

І І — Передача своєї землі у власність земельному магнату або церкві і отримання цієї ж землі як довічного прекарія або у спадок.

і І — Отримання прекаристом у користування не тільки землі, яку він передав магнату або церкві, а ще й додаткової земельної ділянки на пільгових умовах.

□ — Передача землі у тимчасове й умовне держання малоземельним або безземельним селянам.

9. ***Заповніть пропуски та підкресліть помилки у нижче наведеному тексті.***

«У_____році онуки Карла Великого, які зібралися у_____склали угоду про черговий розподіл, імперії Карл за прізвиськом_____отримав землі на захід від річок Шельди, Мааса, Рони — Західно-франкське королівство, яке включало до себе території майбутньої _____Людовік Благочестивий здобув собі землі на схід від Рони, Мааса, Шельди, де виникло_____ королівство. *Людовік_____, заволодів областями на схід від Рейну та на північ від Альп, які згодом отримали назву_____* — Франкського *королівства і стали основою для створення_____. Старший серед братів_____зберіг* за собою *титул імператора та отримав центральні землі імперії, які обіймали_____ та землі вздовж Рейну. Ця штучно утворена держава отримала назву_____».*

10. ***Заповніть таблицю, використовуючи наведені імена.***

Карл Лисий; Юстиніан І; Хлодвіг; Фюстель де Куланж; Алкуїн; Ісідор Севільський; Лев III Ісавр; Василій II Болгаробійця; Оттон І; Кнут Великий; Піпін Короткий; Фома Слов'янин; Людовік Благочестивий; Карл Мартелл; Теодорих; Хільперик; Альфред Великий; Прокопій Кесарійський.

Діячі країн середньовічної Європи

Візантія	Держава франків	Інша Європа

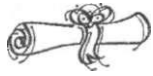

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Пояснювальна записка

Плани семінарських занять та методичні рекомендації до них націлені на більш детальне вивчення історії середніх віків. Ці методичні вказівки розраховані як на студентів історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, так і на студентів усіх вищих навчальних закладів, до навчальних планів яких увійшла історія середніх віків. (Зразок тематичного плану знаходиться в кінці пояснювальної записки).

У плани семінарських занять включено актуальні та важливі проблеми історії середніх віків. Укладаючи їх, автори виходили з того, що через малу кількість лекційних годин, передбачених навчальним планом, деякі теми («Середньовічне місто», «Християнська церква та її роль у феодальному суспільстві» тощо) можуть бути вивчені тільки в межах семінарських занять.

Методичні вказівки включають 7 семінарів (27 занять).

У бібліографічні списки внесено основні джерела і наукову літературу (збірки документів, історичні хрестоматії, середньовічні закони та трактати, наукові монографії та статті). Ці джерела та наукова література цілком доступні студентам. У зв'язку з появою нової історичної літератури або публікацією невідомих раніше історичних джерел, наведені в рекомендаціях списки, можуть доповнюватися як самими студентами, так і викладачем.

Методичні рекомендації подані у даному посібнику після переліку питань до кожної теми та списків джерел і літератури. Ці рекомендації допоможуть визначити ступінь важливості і складності того чи іншого питання, вкажуть шляхи його вирішення, допоможуть у виборі відповідної літератури.

Підготовку до семінарського заняття доцільно починати з читання окремих розділів та параграфів навчальних посібників.

Після ознайомлення з суттю проблеми слід переходити до її детального вивчення. У цьому допоможе знайомство зі спеціальною історичною літературою. Дослідження і аналіз документів, за звичай, завершують процес підготовки до семінарського заняття, мета якого — навчити студента самостійно і докладно розбиратися в найбільш складних питаннях історії середніх віків, удосконалити навички роботи з джерелами.

Тематика семінарських занять

Семінар 1	**Господарське життя та суспільний лад давніх германців**	4 години
Семінар 2	**Суспільно-економічні відносини і політичний лад Франкської держави в кінці V–на початку VI ст.**	14 годин
Семінар 3	**Середньовічне місто в IX-XV ст.** Заняття 1. *Виникнення середньовічних міст та їх боротьба проти сеньйорів.* Заняття 2. *Ремесло та торгівля у середньовічному місті.*	4 години
Семінар 4	**Християнська церква ті її роль у феодальному суспільстві**	2 години
Семінар 5	**Виникнення капіталістичних відносин у Західній Європі**	14 годин
Семінар 6	**Реформація в Швейцарії. Контрреформація.**	8 годин
Семінар 7	**Тридцятилітня війна (1618-1648 рр.)**	8 годин

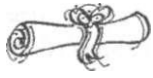

Семінар 1. Господарське життя та суспільний лад давніх германців

1. *Характеристика джерел.*
2. *Розвиток господарства.*
3. *Зміни у землекористуванні та еволюція общини.*
4. *Розклад первіснообщинного ладу і зародження майнової та суспільної нерівності.*
5. *Система управління.*
6. *Побут та релігійні вірування стародавніх германців.*

Джерела:

Древние германцы. Сб. документов/Сост. Б. Н. Граковым, С. П. Моравским и А. И. Неусыхиным. — М., 1937. — 224 с.

Иордан. О происхождении и деянии гетов. Getica/Вступ. статья, пер. и комммент. Е. Ч. Скржинской. — 2-е изд. — СПб., 2001. — 505 с. (Або *інші видання.)*

Практикум по истории средних веков.— М., 1987.—- С. 10–13, 17-31.

Социальная история средневековья/Под ред. Е. А. Косминского и А. Д. Удальцова. — М.; Л., 1927. — Т. 1. — С. 52-100.

Хрестоматия по истории средних веков. — М., 1961. — Т. 1. —I С. 163–285.

Література:

Буданова В. П. Готы в эпоху Великого переселения народов. • 2-е изд. — СПб., 1999. — 320 с. *(Або інші видання.)*

Грацианский Н. П. К вопросу об аграрных отношениях древних германцев времени Цезаря//Грацианский Н. П. Из социально-экономической истории западноевропейского средневек(вья. —- М., 1960. — С. 51-71.

Гуревич А. Я. Аграрный строй варваров//История крестьянства в Европе эпохи феодализма. — М., 1985. — Т. 1. — С. 90–13[illegible]

Жумагулов К. Т. Аграрный строй древних германцев в трактовке археологов ФРГ//Средние века.— 1987.— Вып. 50.-1 С. 282-288.

Иллюстрированная история религий. — Сортувала, 1992. — Т 2. — С. 436-462.

Колесницкий Н. Ф. Этнические общности и политические образования у германцев I–V вв.//Средние века. — М., 1985.— Вып. 48. — С. 5-26.

Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков. — л., 1955. — 374 с.

Мильская Л. Т. Аллод в системе феодального землевладения //Средние века. — 1987. — Вып. 50. — С. 173-184.

Моравский С. П. Германцы до Великого переселения народов //Книга для чтения по истории средних веков/Под ред. В. П. Виноградова. — М., 1913. — Т. 1. — С. 4-67.

Неусыхин А. И. Военные союзы германских племен около начала нашей эры//Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма. — М., 1974. — С. 390-412.

Неусыхин А. И. Дофеодальный период как переходная стадия развития от родоплеменного строя к раннефеодальному //Проблемы истории докапиталистических обществ.— М., 1968. — Кн. 1. — С. 598-606.

Неусыхин А. И. К вопросу об исследовании общественного строя древних германцев//Проблемы европейского феодализма.— М., 1974. — С. 377-389.

Неусыхин А. И. Общественный строй древних германцев. — М., 1929. — 178 с.

Неусыхин А. И. Роль земледелия в хозяйственной жизни древних германцев//Ученые записки института истории РАНИОН. — 1927. — Т. 2. — С. 25-49.

Неусыхин А. И. Эволюция общественного строя варваров от ранних форм общины к возникновению индивидуального хозяйства//История крестьянства в Европе. — М., 1985. — Т. 1. — С 137-176.

Сказкин С. Д. Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века. — М., 1968. — Гл. 1.

Тарасов Н. Г., Моравский С. П. Культурно-исторические картины из жизни Западной Европы IV–XVIII вв.— М., 1903. — Гл. 1.

Удальцов А. Д. Родовой строй у древних германцев//Из истории западноевропейского феодализма. — М.; Л., 1934. — С. 7-27.

Методичні рекомендації

Мета заняття полягає в тому, щоб показати еволюцію суспільних відносин, господарського й політичного ладу германських племен наприкінці I тис. до н. е.– першій половині I тис. н. е., в результаті якої були створені передумови для виникнення класів і держави.

Вивчаючи перше питання заняття, необхідно пам'ятати, що основними джерелами для характеристики суспільного й господарського ладу давніх германців I ст. до н.е.–I ст. н. е. є роботи Цезаря «Записки про галльську війну» і твори Тацита «Германія» та «Аннали». До джерел більш пізнього періоду належить твір Йордану «Про походження та діяння гетів». Харктеризуючи те чи інше джерело, студент повинен: 1) назвати час його створення; 2) висловитися про ступінь його вірогідності й об'єктивності; 3) пояснити, що конкретно дає джерело для вивчення різних аспектів діяльності давніх германців. Найбільш докладно аналіз джерел з історії суспільства поданий у роботах Н. П. Грацианського (с. 53–56), А. Я. Гуревича (с. 90-99), А. Д. Люблінської (с. 15 20), А. І. Неусихіна «К вопросу об исследовании общественного строя древних германцев» (с. 378–380). Огляд джерел з релігійних вірувань давніх германців поданий в «Иллюстрированной истории религий» (с. 439-449).

Розглядаючи друге питання, слід показати еволюцію господарського ладу давніх германців: поступовий перехід переважної більшості племен до осілості, підвищення ролі землеробства, появу замість подсічно-вогневої і перелогової системи землеволодіння нових її форм, удосконалення сільськогосподарських знарядь. Необхідно підкреслити, що з розширенням площі оброблюваних земель у германців з'явилися й нові сільськогосподарські культури. Студент повинен критично підійти до слів Тацита про те, що в германців мало заліза і, показати, що, всупереч цьому твердженню, металообробка була однією з провідних галузей германського виробництва. Характеризиючи товарообмін, варто розкрити його натуральну сутність і з'ясувати, якими саме речами обмінювалися германці між племенами та з римлянами. Необхідний матеріал з даного питання можна знайти в роботах

Я. П. Грацианського (с. 51-71), А. Я. Гуревича (с. 95-113), К. Т. Жумагулова, А. І. Неусихіна «Общественный строй древних германцев» і «Роль земледелия в общественной жизни древних германцев», С. Д. Сказкіна (розділ 1), С. П. Моравського (с. 4-10, 16-17).

Зміст третього питання найповніше висвітлено в роботах А. Я. Гуревича (с. 127-136), А. І. Неусихіна «Общественный строй древних германцев» і «Эволюция общественного строя варваров от ранних форм общины к возникновению индивидуального хозяйства» (с. 137—146). Студент повинен чітко собі уявляти, що в процесі своєї еволюції община пройшла три етапи (родова, землеробська, сусідська або община-марка). Варто показати найбільш характерні риси кожного виду общини і за необхідності скласти на дошці таблицю, що полегшить засвоєння матеріалу навчальною групою.

Приступаючи до вивчення четвертого питання, необхідно показати, як саме еволюція общини була пов'язана з зародженням у германському суспільстві майнової нерівності. Студент повинен пояснити, чому в результаті соціальної диференціації із середовища вільних общинників виділилася родова знать і в чому конкретно полягали правові, соціальні й інші відмінності знатних людей від рядових общинників. Характеризуючи інший соціальний полюс германського суспільства — рабів — необхідно:

а) з'ясувати джерела рабства;

б) визначити характер цього рабства і роль рабів у суспільному виробництві германців;

в) показати відмінність «патріархального рабства» в германському суспільстві від класичного рабства античного світу;

г) пояснити, в яких саме регіонах Германії процес появи рабів йшов швидше;

д) схарактеризувати інститут вільновідпущеників. Наприкінці варто показати, що з II по V ст. у германському суспільстві з'являється прошарок напіввільних (літів, летів, альдієв).

Варто також звернутись до робіт А. Я. Гуревича (с. 113—127), А. І. Неусихіна «Общественный строй древних германцев», С П. Моравського (с. 23-26, 28-30).

Предмет вивчення п'ятого питання — організація керування германських племен і сутність «військової демократії». Необхідно показати додержавний характер політичної системи давніх

Семінар 2. Суспільно-економічні відносини і політичний лад Франкської держави наприкінці V-на початку VI ст.

1. *Характеристика джерел.*
2. *Завоювання франками Галлії.*
3. *Господарська діяльність франків.*
4. *Види земельної власності та характер общини.*
5. *Соціальна структура франкського суспільства.*
6. *Політичний устрій франків.*

Джерела:

Григорий Турский. История франков/Пер. с лат. В. Д. Савукова. — М., 1987.— 462 с.

Історія середніх віків (І період). Посібник для практичних занять для студентів історичних факультетів/Упорядник Сорочан С. Б. — Х., 2001.— 110 с.

Салическая правда [Текст] . — М., 1958. — 168 с.

Соколова А. М. Варварские Правды. — Чита, 1969. — 115 с.

Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы//Под ред. В. И. Корецкого. — М.,1961 — С. 33-52.

Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учебное пособие/Сост. В. Н. Садиков. — М.; Можайск, 1994. — С 67-81.

Хрестоматия по истории средних веков/Под ред. С. Д. Сказкина. — М, 1961. — Т. 1. — С. 398-409.

Література:

Грацианский Н. П. Введение к изданию «Салической правды» //Грацианский Н. П. Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья: Сб. статей. — М., 1960. — С 72-109.

Грацианский Н. П. К толкованию термина «villa» в «Саллической правде»//Грацианский Н. П. Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья: Сб. статей. — М., 1960. — С. 330-345.

германців і з'ясувати основні функції народних зборів як вищо органа влади. Студент повинен визначити місце і роль у герці ському суспільстві ради старійшин і розповісти, як у деяких ге манських племен, починаючи з епохи Тацита, складається нов орган влади — королівська влада. Вивчаючи особливості королі ської влади варто показати:

а) її виборчий характер;

б) спроби королів привласнити права верховної влади і зроб ти її спадкоємною;

в) роль військової дружини в посиленні влади військових вожд і королів.

Треба звернутись до робіт Н. Ф. Колесницького, А. І. Неус хіна «Общественный строй древних германцев» і «Военные союі германских племен около начала нашей эры», а також А. Д. Удал цової).

Під час підготовки останнього питання варто показати, п побут і вірування германців безпосередньо залежали від рівн їхнього суспільного, господарського і політичного розвитку. При ступаючи до характеристики побуту, а потім і вірувань германці доцільніше спочатку прочитати на семінарському занятті уривк з джерел, а потім, за допомогою спеціальної наукової літератур провести обговорення прочитаного. Характеризуючи побут, ва то крім одягу, будівель, їжі, повсякденного життя розглянуті і роль у германському суспільстві віщунок. Це дозволить плавн перейти до другої половини питання. Тут необхідно показати:

а) язичницький характер германської релігії;

б) особливості германського пантеону;

в) місце в германських віруваннях духів природи (ельфи, гн ми тощо);

г) порядок проведення богослужбових обрядів і роль у ни жерців.

Про давньогерманський побут, розповідається в робота Н. Г. Тарасова і С. П. Моравського (розділ 1), а особливості вір вань древніх германців описуються у книзі «Иллюстрирован история религий» (с. 436-439, 449-462).

Грацианский Н. П. О материальных взысканиях в варварск Правдах//Грацианский Н. П. Из социально-экономическо истории западноевропейского средневековья: Сб. статей. М., 1960. — С. 286-305.

Гуревич А. Я. О генезисе феодального государства//Вестник др ней истории. — 1990. — №1. — С. 101-106.

Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Ев пе. — М., 1970.— 224 с.

Данилова Г. М. Возникновение феодальных отношений у фр ков VI-VII вв. — М., 1959. — 260 с.

Колесницкий Н. Ф. Аппарат власти и управления в варварс государстве//Власть и политическая культура в средневе вой Европе. — М., 1992. — Ч. 1. — С. 65-77.

Колесницкий Н. Ф. К вопросу о раннесредневековых обществ ных структурах//Проблемы истории докапиталистических ществ. — М., 1968. — Кн. 1. — С. 618-637.

Корсунский А. Р. Возникновение феодальных отношений в падной Европе: Учебно-методическое пособие. — М., 1968. 84 с; 1973. — Вып. 2. — 120 с; 1973. — Вып. 3. — 85 с.

Корсунский А. Р. Образование раннефеодального государств: в Западной Европе. — М., 1963. — 186 с.

Корсунский А. Р. Становление феодальнозависимого крестьян ства в Юго-Западной Европе V-X вв.//История крестьянств в Европе. — М., 1985. — Т. 1. — С. 178-215.

Люблинская А. Д. Рїсточниковедение истории средних веков. — Л., 1955. — 374 с.

Лебек С. Происхождение франков. V-XI века.— М., 1993. — 316 с.

Мильская Л. Т. Аллод в системе феодального землевладени //Средние века. — 1987. — Вып. 50. — С. 173-184.

Мажуга В. И. Королевская власть и церковь во Франкском государстве VI в.//Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе. VI-XVII вв. — М., 1990. — С. 46-70.

Неусыхин А. И. Возникновение зависимого крестьянства как класс раннефеодального общества в Западной Европе VI-VIII вв М., 1956.— 420 с.

Неусыхин И. Эволюция общественного строя варваров от ранних форм общины к возникновению индивидуального хозяйства// История крестьянства в Европе . — М., 1985. — Т. 1. — С. 137–176.

Серовайский Я. Д. Социальные противоречия и классовая борьба во Франкском государстве. — М., 1979. — 88 с.

Сказкин С. Д. Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века. — М., 1968. — Глава 1, 3.

Тьерри О. Рассказы о временах Меровингов. — СПб., 1864. — 257 с.

Методичні рекомендації

Студентам належить з'ясувати, як утворилася Франкська держава і як у цій державі наприкінці V–на початку VI ст. відбувалася еволюція від первіснообщинного ладу до ранньофеодального суспільства.

У межах першого питання необхідно схарактеризувати три головні джерела з історії франкського суспільства кінця V–VI ст. — «Саличну правду», «Історію франків» Григорія Турського й едикт короля Хільперика. Ці джерела вимагають різних підходів до вивчення. Розглядаючи «Саличну правду», варто з'ясувати:

а) час створення документа;

б) його призначення;

в) кількість редакцій і мову викладу;

г) кількість титулів і їхній загальний зміст;

Д) відмінності «Саличної правди» від інших варварських збірників законів. Харктеризуючи «Історію франків» Григорія Турського, необхідно:

а) подати коротку біографію автора;

б) визначити час створення книги;

в) викласти структуру й основні ідеї твору;

г) схарактеризувати ступінь вірогідності матеріалу.

Розглядаючи едикт короля Хільперика, важливо встановити його Роль у процесі виникнення алоду і наступного зросту великої

д) городництво;

е) підсобні промисли (полювання, рибальство, бортництво);

ж) ремісниче виробництво;

з) внутрішня і зовнішня торгівля.

Необхідно показати, що рівень розвитку господарства у франків був значно вищим, ніж у давніх германців епохи Тацита. Цей процес варто пов'язати не тільки з внутрішнім розвитком франкського суспільства, але і з запозиченням франками більш передових методів ведення господарства галло-римлянами. Найбільш повно господарська діяльність франків розкрита у відповідних титулах «Салічної правди», а також у роботах С. Д. Сказкіна (розділ 1), Г. М. Данілової (с. 135-155), Н. П. Грацианського «К толкованию термина «villa» в «Салической правде».

Переходячи до четвертого питання, слід ще раз повторити третє питання попереднього заняття про еволюцію общини у давніх германців. Необхідно показати, що у франків наприкінці V-на початку VI ст. існувала приватна власність на рухоме майно, але про приватну власність на землю, за винятком присадибних ділянок, у «Салічній правді» не згадується. Зміст титулу XLV «Про переселенців» дозволить студентам спростувати думку Н.-Д. Фюстель де Куланжа, Л. Допша, Т. Майєра про те, що у франків панувала повна приватна власність на землю. Необхідно з'ясувати, яку роль в еволюції общини від землеробської до сусідської (марки) зіграв едикт короля Хільперика, правильно розкрити сутність алоду і показати як у VI ст. у франкському суспільстві проходив процес майнової диференціації. Слід залучити матеріали робіт Г. М. Данілової (с. 67-118, 155-164); Л. Т. Мільської, С. Д. Сказкіна (розділ 3), А. Р. Корсунського «Становление феодальнозависимого крестьянства в Юго-Западной Европе V-X вв.» (с. 178-215), А. І. Неусихіна «Эволюция общественного строя варваров от ранних форм общины к возникновению индивидуального хозяйства» (с. 137-162) і його ж «Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI-VIII вв.» (с. 75-122).

Змістом п'ятого питання повинна стати докладна характеристика кожної категорії населення франкського суспільства кінця V–початку VI ст.: вільних франків, королівських дружинників (антрустионів), літів, рабів, вільновідпущеників, королівських

земельної власності. За необхідності заняття можна доповнит характеристикою деяких інших джерел з історії франків кінц V–VI ст., наприклад «Рипуарської правди». Аналіз франкськи джерел можна знайти в «Хрестоматии по истории средних ве ков» (с. 394-398), у передмові до текстів варварських правд у по сібнику А. М. Соколової (с. 3-13), роботах А. Д. Люблінської (с. 58 61, 63-65), Н. П. Грацианського «Введение к изданию «Салическо правды»» (с. 72-76, 86-109), Г. М. Данілової (с.6–17, 23-24 А. І. Неусихіна «Возникновение зависимого крестьянства ка класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв, (е. 46-53).

Розглядаючи друге питання, варто спочатку окреслити тери торію первісного розселення тих племен, що об'єднуються у франк ський племінний союз. Потім необхідно з'ясувати час створені союзу, етимологію назви «франки» і суть дискусій з цього питав ня в науковій літературі. Після цього можна перейти до похо дження династії Меровінгів, особистих якостей вождя салічні франків Хлодвіга й розповісти про його завоювання спочатк Північної, а потім і Південної Галлії. Частіше, ніж під час ви чення інших питань, при розгляді даного питання, необхідно звеі татися до тексту «Історії франків» Григорія Турського. Студені можуть висловитися з приводу того, яка з трьох версій прийня тя Хлодвігом християнства (політична, особиста або міфологічн видається їм найбільш імовірною. У результаті студенти повна усвідомити, чому Франкська держава виявилася найстійкіши і найжиттєздатнішим з усіх королівств, створених германським племенами. Крім «Історії франків» Григорія Турського матерія з даного питання можна знайти в роботах С. Лебека, О. Тьєрр Н. П. Грацианського «Введение к изданию «Салической правды» (с. 76-86).

Третє питання є найоб'ємнішим як за внутрішньою структу рою, так і за кількістю титулів «Салічної правди», прочитани на занятті. У своїй відповіді студент повинен дотримуватися тако послідовності:

а) землеробство у франків;

б) скотарство;

в) птахівництво;

г) садівництво і виноградарство;

Семінар 3. Середньовічне місто у IX–XV ст.

Заняття 1

Виникнення феодальних міст та їх боротьба проти сеньйорів

1. *Причини виникнення міст як центрів ремесла та торгівлі.*
2. Теорії *виникнення міст.*
3. *Населення та зовнішній вигляд середньовічних міст.*
4. *Причини та форми боротьби міст з сеньйорами.*
5. *Міське управління.*
6. *Юридичні права та обов'язки громадян середньовічних міст.*

Заняття 2

Ремесло і торгівля у середньовічному місті

1. *Причини об'єднання ремісників у цехи. Цехова ієрархія.*
2. *Цехове ремесло. Роль цехів у житті міста.*
3. *Боротьба цехів проти міського патриціату.*
4. *Розпад цехового устрою.*
5. *Торгівля і грошова справа в Європі.*

Джерела:

Немецкий город XIV-XV вв. Сборник материалов/Ввод. статья, подбор материала, пер., прилож. и коммент. В. В. Стоклицкой-Терешкович. — М., 1936. — 176 с.

Регисты ремесел и торговли города Парижа/Пер. с фр. Л. Н. Киселевой//Средние века. — М., 1957. — Вып. 10. — С. 306-362.

Средневековое городское право XII-XIII вв./Под ред. С. М. Стама. — Саратов, 1989. — 178 с.

Средневековый город/Под ред. В. Ф. Семенова//Уч. зап. Московского гос. пед. ин-та. — М., 1949. — Т. 59. — Вып. 3.

Стоклицкая-Терешкович В., Плешкова С. Л. Средневековый город в Западной Европе в XI-XV вв. — М., 1969. — Вып. 1.

Хрестоматия по истории средних веков. — М., 1963. — Т. 2. — С 394-404.

співтрапезників, посесорів, трибутарієв. Необхідно з'ясувати за родження соціального розшарування в середовищі франків за роз цінками вергельда і показати, з одного боку, причини зросту ве ликого феодального землеволодіння, з іншого, джерела рабства Студент повинен орієнтуватися в сутності наукової дискусії пр походження франкських літів і вміти правильно характеризува ти роль галло-римського населення у Франкському суспільст взагалі й у процесі феодалізації цього суспільства зокрема. Ма теріал з п'ятого питання можна знайти в роботах Г. М. Даніло вої (с. 165-200), А. Р. Корсунського «Возникновение феодальны отношений в Западной Европе» (с. 51-59), його ж «Становленії феодальнозависимого крестьянства в Юго-Западной Европе V X вв.» (с. 200-206), Н. П. Грацианського «О материальных взыс каниях в варварских Правдах» (с. 286-305), А. І. Неусихіна «Воз никновение зависимого крестьянства как класса раннефеодальног общества в Западной Европе VI–VIII вв.» (с. 122-151), його ж «Эво люция общественного строя варваров...» (с. 163–169).

Розглядаючи останнє питання, необхідно показати, що завою вання франками Галлії і початок феодалізації франкського сус пільства супроводжувалися зародженням структур ранньофео дальної держави. Варто подати докладну характеристику а) королівської влади; б) королівського оточення; в) військової організації держави; г) народних зборів; д) системи керуванні в окремих областях і округах; е) судової організації. Необхідні показати, які суспільно-політичні інститути найбільшою мірок піддалися змінам наприкінці V-на початку VI ст., а в яких тією чи іншою мірою зберігалися сліди давніх первісних порядків. Політичний устрій франків докладно висвітлений у роботах А. Р. Корсунського «Образование раннефеодального государства в Западной Европе» (розділ 3,4), Г. М. Данілової (с. 213-224), А. Я. Гуревича «О генезисе феодального государства», В. І. Мажугі, Н. Ф. Колесницького «Аппарат власти и управления в варварском государстве», його ж «К вопросу о раннесредневековых общественных структурах».

Подаляк Я. *Г.* Социально-политическая борьба в городах вендской Ганзы в XV в.//Средние века. — М., 1992. — Вып. 55. — С. 149-167.

Полянский Ф. Я. Очерки социально-экономической политики цехов в городах Западной Европы в XIII-XV вв.— М., 1952. — 275 с.

ролова А. Д. Итальянский купец и его торгово-банковская деятельность в XIII-XV вв.//Средние века.— М., 1994.— Вып. 57. — С. 62-74.

\Рутенбург В. И. Итальянский город от раннего средневековья до Возрождения. — Л., 1987. — 174 с.

Сванидзе А. А. Патрициат и стратегия удержания власти в средневековом городе//Власть и политическая культура в средневековой Европе. — М., 1992. — Ч. 1. — С. 281-290.

Сванидзе А. А. Ремесло и ремесленники средневековой Швеции (XIV-XV вв.). — М., 1967. — 379 с.

Стам С. М. Город и развитие политических структур феодального общества//Власть и политическая культура в средневековой Европе. — М., 1992. — Ч. 1. — С. 265-280.

Стам С. М. Тулузский патрициат в XII- XIII вв.//Средние века. — М., 1969. — Вып. 32. — С. 156-182.

Стам С. М. Некоторые актуальные вопросы изучения средневекового города//Средневековый город.— Саратов, 1989.— Вып. 6.— С. 12-15.

Стоклицкая-Терешкович В. В. Основные проблемы истории средневекового города X - X V вв. — М., 1969. — 349 с.

Стоклицкая-Терешкович В. В. Немецкие подмастерья X I V - XV вв. — Л., 1933. — 56 с.

Тушина Г. М. Города в феодальном обществе Южной Франции. — М., 1985.— 73 с.

Тьерри О. Городские коммуны во Франции в средние века. — СПб., 1901. — 236 с.

Ястребицкая А.Л. Западноевропейский город в средние века //Вопросы истории. — 1978. — № 4. — С. 101-107.

Ястребицкая А. Л. Основные проблемы истории средневекового города в освещении современной западной медиевистики //Средние века. — М., 1980. — Вып. 43. — С. 248-274.

Література

Абрамсон М. Л. Крупные города Апулии в XII–XIII вв.//Сре ние века. — М., 1985. — Вып. 48. — С. 47-70.

Варьяшо. И. Власть и право в средневековом городе//Влас и политическая культура в средневековой Европе.— М 1992.— Ч. 1.— С. 291-295.

Вебер М. История хозяйства. Город/Пер. с нем. Г. Э. Куч») и Н. Д. Саркитов. — М., 2001. — 575 с.

Грацианский Н. П. Парижские ремесленные цехи в XIII-XIV ст.. Казань, 1911. — 347 с.

Дживелегов А. К. Средневековые города в Западной Европе. - СПб., 1902. — 386 с.

Закс В. А. Норвежский купец первой половины XIII века в отра женин «Королевского зерцала»//Средние века. — М., 1994. - Вып. 57.— С. 254-261.

Иванов К. А. Многоликое средневековье. — • М., 1996. Раздел «Сред невековый город». *(Або інші видання.)*

Кириллова А. А. Городское самоуправление в английских города XIII в.//Уч. зап. Московского гос. пед. ин-та. — М., 1957.- Т. 104.— Вып. 5.

Котельникова Л. А. Феодализм и город в Италии в VIII–XV вв. - М., 1987.— 252 с.

Кузнецов Е. В. Города и совокупный общественный продукт в Ант лии конца XIV–XV вв.//Феодальный город: Межвузовский сбор ник научных трудов. — Брянск, 1993. — Вып. 1. — С. 50—56.

Левицкий Я. А. Город и феодализм в Англии. — М., 1987. — 284 с

Левицкий Я. А. Города и городское ремесло в Англии X–XII вв. - М.; Л., 1960. — 299 с.

Лозинский С. Г. Классовая борьба в средневековом городе. — Л. М., 1925. — 246 с.

Ляскоронский В. Г. Филипп-Август в его отношениях к горо дам. — М., 1902. — 317 с.

Негуляева Т. М. Условия возникновения средневекового городс кого права//Средневековый город.— Саратов, 1989. — Вып. 9.— С. 3-18.

Пиренн А. Средневековые города Бельгии. — М., 1937. — 555 с.

Методичні рекомендації

Заняття 1. Мета заняття полягає в тому, щ з'ясувати причини виникнення середньовічни міст як центрів ремесла і торгівлі, характер бо ротьби міст проти сеньйорів, особливості міської керування і юридичні права громадян.

Розглядаючи перше питання, необхідно показати, що в резул таті зросту продуктивних сил відбувається відділення ремесла в сільського господарства, перетворення сільських ремісників у това ровиробників і пошук ними місць найбільш сприятливих для ве дення самостійного господарства. Студент повинен виділити хі нологічні межі цього процесу (X-XIII ст.) та підкреслити, щ в Італії зріст міст нового, феодального типу, спостерігався в в IX ст. У висновку необхідно показати, чому появу міст прийня то вважати початком нового етапу в історії феодалізму. Під ча опрацювання проблем пешого питання мажна використовуват роботи В. В. Стоклицької-Терешкович «Основные проблемы ис тории средневекового города» (с. 6-40), С. М. Стама «Некотори актуальные вопросы изучения средневекового города», Л. А. Щ тельникової (розділ 1), А. К. Дживелегова (с. 7-27), В. І. Рутен бурга (с. 3-10), Я. А. Левицького «Город и феодализм в Англии (с. 241-256).

У процесі роботи над другим питанням доцільно дотримува тися такої структури:

а) назва теорії;

б) час її виникнення і прізвища найбільш відомих її прихиль ників;

в) основні положення;

г) у чому її слабкі і сильні сторони щодо того чи іншого регіо ну Європи і континенту в цілому.

На семінарському занятті необхідно розглянути не менше де в'яти різних теорій: романістичну, вотчинну, маркову, бургову ринкову, бургово-ринкову, торгову теорію А. Піренна, марксис тську, теорію континуїтету. Найбільш повно це питання розг лядається в роботах В. В. Стоклицької-Терешкович «Основні проблемы истории средневекового города» (розділ 2) і А. Л. Яст

ребицької «Основные проблемы истории средневекового города в освещении современной западной медиевистики».

Вивчаючи трете питання, необхідно спочатку зупинитися на категоріях населення середньовічних міст і показати, як саме в місті з'явилися нові суспільні верстви. При цьому варто підкреслити, що відділення купецької діяльності від ремісничої було новим кроком у суспільному поділі праці. Після характеристики категорій населення середньовічних міст доцільно перейти до визначення чисельності міського населення. Вивчення даного питання заняття завершить розповідь про зовнішній вигляд середньовічних міст. Цю розповідь варто супроводжувати демонстрацією ілюстративного матеріалу. Зміст даного питання викладається в роботах К. А. Іванова (розділ «Середньовічне місто»), Я. А. Левицького «Город и феодализм в Англии» (с. 78-146), А. Л. Ястребицької «Западноевропейский город в средние века» (с. 101-107), М. Л. Абрамсона.

Предмет вивчення четвертого питання — боротьба *я* феодальними сеньйорами. Необхідно чітко розуміти міру зацікавленості сеньйора у виникненні міста, суть протиріч між сеньйором і городянами, основні етапи боротьби (спочатку під економічними, потім під політичними гаслами), характер цієї боротьби, що у різних країнах Європи відповідав умовам їхнього історичного розвитку. Варто показати, які з великих міст Європи в ході комунального руху домоглися права самоврядування, а які залишилися під керуванням сеньйоральної чи королівської адміністрації. У висновку необхідно з'ясувати, яке було ставлення королівської влади до боротьби міст проти феодальних сеньйорів. *Див.:* В. В. Стоклицька-Терешкович «Основные проблемы истории средневекового города» (с. 52–166), А. К. Дживелегов (с. 27–53, 58-60, 204-214), С. М. Стам «Некоторые актуальные вопросы изучения средневекового города», В. Г. Ляскоронський.

Розглядаючи п'яте питання, важливо ще раз повторити, яку саме мету ставили перед собою учасники комунального руху. Необхідно схарактеризувати вертикаль міської влади, з'ясувати основні функції вищих посадових осіб міської ради, починаючи з його голови. Паралельно студент повинен показати, з яких саме соціальних верств рекрутувалися ці посадові особи, а також розповісти

про особливості міського суду, фінансової системи, військов організації тощо. Матеріал з даного питання міститься в джер лах «Средневековый город» (с. 73-77), «Средневековое городск право XII–XIII вв.» (Хартія вольностей німецьких, австрійські і швейцарських міст), «Немецкий город в XIV–XV вв.» (с. 11 119), а також у наукових працях А. А. Сванідзе «Патрици; и стратегия удержания власти в средневековом городе», О. І. В, р'яш, А. К. Дживелегова (с. 63-78, 107–186), В. В. Стоклицьк Терешкович «Основные проблемы истории средневекового гор да» (розділ 8), С. М. Стама «Тулузский патрициат в X П - X Ш вв. А. А. Кириловой

Приступаючи до останнього питання, необхідно показати, я права (особисте звільнення, звільнення від панщини й оброк участь у керуванні, створення ремісничих цехів і купецькі гільдій), і які обов'язки (сплата податків, участь у міському опо, ченні тощо) мали жителі середньовічних міст. Відповідаючи це питання, доцільніше спочатку прочитати вголос для всієї гр пи уривки джерел, а вже потім прокоментувати прочитане. Дж релами є такі видання: «Средневековое городское право XI XIII вв.», «Немецкий город X I V - X V вв.» (с. 94-100), «Хрестомат по истории средних веков» (с. 523-524). Додаткові відомості мож на знайти в роботах О. І. Вар'яш, Т. М. Негуляєвої, А. К. Джив легова (с. 186-204).

Заняття 2. заняття необх

но з'ясувати причини об'єднання ремісників у цех показати цехову ієрархію й особливості цехово виробництва, боротьбу цехів з патриціатом, пр чини розпаду цехового виробництва, стан торгів і кредитної справи.

Приступаючи до розгляду першого питання, необхідно усвід мити, що виробничу основу середньовічного міста складало р месло. Слід показати соціальну відмінність ремісника від сел. нина і різний ступінь позаекономічного примусу в реміснич і селянській праці. Студент повинен чітко уявляти собі причи об'єднання ремісників у цехи, сутність цеху як об'єднання реміс

ників певної професії в межах міста, час появи цехів у різних країнах Західної Європи, а також головну функцію цеху — встановлення контролю над виробництвом і продажем ремесла. Варто докладно схарактеризувати цехову ієрархію (майстер-підмайстер–учень) і з'ясувати їхні основні права й обов'язки («Немецкий город X I V - X V вв.» (с. 53-73), А. К. Дживелегов (с. 165-169, 172-179), В. В. Стоклицька-Терешкович «Основные проблемы истории средневекового города» (розділ 7), її ж «Немецкий подмастерье XIV–XV вв.»).

Під час підготовки другого питання варто звернути увагу на дрібнотоварний характер цехового виробництва, майже повсюдну відсутність у майстерні поділу праці, виділення нових ремісничих спеціальностей і як наслідок цього — подальший зріст кількості цехів. Необхідно докладно зупинитися на статутах цехів, що наведені в збірниках джерел. Характеризуючи роль цехів у житті міста, варто виділити поряд із соціально-економічними також і інші їхні функції (роль у справі об'єднання для боротьби проти сеньйора, окрема військова одиниця, організація взаємодопомоги тощо). У висновку необхідно підкреслити, що цехова система в середньовічній Західній Європі не була універсальною. Див.: «Немецкий город X I V - X V вв.» (с. 25-52), «Хрестоматия по истории средних веков» (с. 394-404, 524-525), «Регистры ремесел и торговли города Парижа», «Средневековый город» (с. 51-66, 82-90), «Средневековое городское право X П - X Ш вв.» (с. 10–11), А. Піренн (с. 252-263), Ф. Я. Полянський, А. А. Сванідзе «Ремесло и ремесленники средневековой Швеции», Н. П. Грацианський, А. К. Дживелегов (с. 169-172), Я. А. Левицький «Города и городское ремесло в Англии X–XII вв.», В. В. Стоклицька-Терешкович «Основные проблемы истории средневекового города X–XV вв.» (розділ 7).

Звертаючись до третього питання, необхідно показати, що результатом боротьби городян проти феодальних сеньйорів скористалася міська верхівка (патриціат). Варто з'ясувати, яку роль грав патриціат у керуванні містом, у чому була причина боротьби між ним і міцніючими цехами, коли саме в Західній Європі Розгорнулася ця боротьба. Студент повинен не тільки показати, у яких містах патриціат зберіг владу, а в яких цехи домоглися

права брати участь у керуванні, але і пояснити, чому це відбу-лося. У висновку варто з'ясувати, чи стало справді демократич-ним керування в тих містах, де перемогли цехи. Матеріал з да-ного питання міститься в джерелах: «Средневековый город» (с. 64) «Немецкий город XIV-XV вв.» (с. 113-150), «Хрестоматия по ис-тории средних веков» (с. 404-428)), у роботах С. Г. Лозинського, Н. Г. Подаляк, А. Піренна (с. 335-350), В. В. Стоклицької-Терешкович «Основные проблемы истории средневекового города X-XV ст.» (с. 249-279).

Працюючи над четвертим питанням, варто в першу чергу вказати, що цехи в Західній Європі відігравали прогресивну роль лише до кінця XIV–початку XV ст. Необхідно з'ясувати причини розкладу цехового ладу (регламентація, зріст конкуренції між окремими членами цеху, поява «старших» і «молодших» цехів, «замикання цеху»). Після цього варто перейти до форм боротьби підмайстрів і учнів проти цехових майстрів (створення «братств» і «компаньонажей», бойкот, страйки, збройна боротьба). У висновку важливо підкреслити, що боротьба підмайстрів і учнів цехових майстрів стала третім етапом соціальної боротьби в середньовічних містах Західної Європи після боротьби городян проти феодальних сеньйорів і боротьби цехів проти міського патриціату. Матеріал з даного питання міститься в джерелах: «Немецкий город XIV–XV вв.» (с. 58-73), «Хрестоматия по истории средних веков» (с. 525-527), роботах С. Г. Лозинського, Н. Г. Подаляк, А. К. Дживелегова (с. 183-186), В. В. Стоклицької-Терешкович «Основные проблемы истории средневекового города» (с. 221–230)

Переходячи до останнього питання, необхідно показати, що зріст міст у епоху розвинутого середньовіччя сприяв розвитку не тільки ремесла, але й торгівлі. Варто з'ясувати роль міст у формуванні місцевого, регіонального і єдиного національного ринку і довести, що в XI-XV ст. головну роль як з обсягу, так і з вартості продукції продовжувала грати зовнішня торгівля. Студенти повинні назвати основні шляхи транзитної торгівлі, ДО головних райони загальноєвропейської торгівлі, ярмаркові центри, а також чітко уявляти собі справжні масштаби тодішньої торгівлі, ставлення до неї з боку королів, духівництва, світських феодалів, причини появи міняйл, лихварства, банківських контор

у висновку необхідно показати, що розвиток товарно-грошових відносин привів наприкінці епохи розвинутого середньовіччя до зародження в ряді західноєвропейських, в основному італійських міст, ранньокапіталістичних відносин. Див.: «Немецкий город X I V - XV вв.» (с. 74-79), «Средневековое городское право XII–XIII вв.» (с. 9-Ю), А. Піренн (с. 243–252), В. А. Закс, А. Д. Ролова, А. К. Джиелегов (с. 83–88; 146-164), В. В. Стоклицької-Терешкович «Основные проблемы истории средневекового города X–XV вв.» (розділ 8).

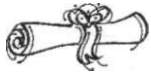

Семінар 4. Християнська церква та її роль у феодальному суспільстві

1. *Роль церкви в добу раннього середньовіччя. Вчення середньовічної церкви.*
2. *Організація церкви. Виникнення і рання історія папства.*
3. *Розкол західної та східної церкви.*
4. *Клюнійський рух і підсилення папства.*
5. *Єретичні рухи та боротьба з ними католицької церкви.*
6. *Ослаблення католицької церкви в XIV–XV ст.*

Джерела:

Абеляр Петр. Теологические трактаты/Пер., комм., сост. С. С. Неретиной. — М., 1995.

Бернард Клервосский. О благодати и свободе воли//Средние века. — М., 1982. — Вып. 45.

Иоанн Дамаскин. Точное изложение православной веры. — М.; Ростов-на-Дону, 1992.

Франциск Ассизкий. Сочинения/Ред., пер., комм. В. Л. Задворного. — М., 1995.

Шпренгер Я., Институрис Г. Молот ведьм. — М., 1992. *(Або інші видання.)*

Література:

Бортник Н. А. Арнольд Брешианский — борец против католической церкви. — М., 1956.

Бузескул В. П. Папство и Арнольд Брешианский. — Х., 1884.

Вязигин А. С. Григорий VII. Его жизнь и общественная деятельность: Биографический очерк. — СПб., 1891.

Вязигин А. С. Очерки из истории папства в XI в. Гильдебранд и папство до смерти Генриха III. — СПб., 1898.

Герье В. И. Западное монашество и папство. — М., 1913.

Григулевич И. Р. Инквизиция. — М., 1985. *(Або інші видання.)*

Иванов К. А. Средневековый монастырь и его обитатели. — СПб- 1895.

Карсавин Л. П. Монашество в средние века. — М., 1992.

Керов В. Л. Из истории борьбы народных масс против католической церкви в эпоху феодализма.— М., 1970.

Керов В. Л. Борьба народных масс против католической церкви во Франции в конце XIII–начале XIV вв. — М., 1977.

Ковальский Я. В. Папы и папство/Пер. с польск. — М., 1991.

Корелин М. С. Важнейшие моменты в истории средневекового папства. — СПб., 1901.

Данфре П. Политическая история пап. — СПб., 1870.

Лозинский С. Г. История папства. — М., 1986.

Надлер В. К. Папство и его отношение к светской власти до эпохи Григория VII. — Б. м., 1889.

Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени. — Казань, 1869. — Т. 1. — 1972. — Т. 2.

Сахаров П. Святой Григорий VII Гильдебранд//Истина и жизнь. — 1993. — № 10. — С. 35-42; № 11/12. — С. 51-56.

Тальберг Н. История христианской церкви. — М., 1991.

Тарасов Н. Г., Моравский С. П. Культурно-исторические картины из жизни Западной Европы IV-XVIII вв. — М., 1903. — Гл. 3.

Трубецкой Е. Н. Религиозно-общественный идеал западного христианства в XI в. Идея Божеского царства в творениях Григория VII и публицистов — его современников.— К., 1897.

Успенский Ф. И. История Византийской империи. Период Македонской династии (867-1057 гг.). — М., 1997. — С. 496-509.

Фортинский Ф. Я. Развитие папской власти в средние века. — К., 1873.

Шейнман М. М. Папство. — М., 1961. — 116 с.

Методичні рекомендації

ета семінару з цієї теми полягає в тому, щоб з'ясувати роль церкви в добу середньовіччя, виявити особливості її організації та роль папства, встановити причини єретичних рухів та ослаблення католицької церкви наприкінці розвинутого середньовіччя.

Вивчення даної теми необхідно починати з питання «Роль церкви в епоху раннього середньовіччя. Вчення середньовічної церкви». Слід мати на увазі, що оцінка ролі церкви в епоху середньовіччя в роботах марксистських і немарксистських істориків істотно відрізняється. Для перших церква — визискувач, найбільший феодал, який здійснює ідеологічне обґрунтування трьохстанового поділу суспільства; для других вона — «духовна республіка, яка принесла в державу здоровий принцип двох володінь — світського і духовного, до того часу зосередженого в одних руках» *(див.:* П. Ланфре, с. 14). Говорячи про роль церкви, необхідно показати, що до середньовіччя вона ввійшла організацією, що цілком склалася і стала однією з опор нової влади. Християнізація, певно, сприяла пом'якшенню характеру варварів, більш швидкому прилученню їх до звичаїв жителів Західної Римської імперії, яка впала. Важливо підкреслити і культурну роль церкви, що зуміла зберегти залишки системи освіти. Переходячи до аналізу вчення церкви, слід з'ясувати значення термінів «гріх», «врятування», «таїнство», «благодать». Необхідно зрозуміти такі риси християнського віровчення, як троїстість Бога, віра в загробне життя і у воскресіння мертвих, повага до святих і мощей та ін. Матеріал до цього питання можна знайти в роботах В. Л. Керова «Из истории борьбы народных масс против католической церкви в эпоху феодализма» (с. 6-19), П. Ланфре (с. 1-22), Н. Тальберга (частина 1, с. 80-85, 107-108, 246-251)., М. М. Шейнмана (с. 7-13), а також у трактатах Петра Абеляра, Бернарда Клервоського та Франциска Асизького.

Вивчаючи друге питання, слід розглянути особливості церковної ієрархії, її організаційну вертикаль: папа, патріарх — архієпископи, єпископи, абати — священики, ченці. Необхідно підкреслити, що на відміну від Візантії, де церква знаходилась у повній залежності від імператора, на Заході папи використали слабкість ранньофеодальних держав для посилення своєї як духовної, так і світської влади. Слід простежити, як виникла папська держава «Патримонія св. Петра» і до яких епістолярних фальшувань обґрунтування свого володарювання вдавалися римські першосвященики. У межах другого питання повинен бути розглянутий такий елемент церковної ієрархії, як чернецтво: його організація,

особливості різноманітних орденів, їхні статути і завдання. Треба показати, що як церква в цілому, так і монастирі зокрема, перетворюються в найбільших земельних власників. Розглядаючи церковну ієрархію, слід використати роботи М. М. Шейнмана (с. 28-33), С. Г. Лозинського (розд. 2,3), В. Л. Керова (с. 8-9); про чернецтво — К.А.Іванова (е. 1-66, 144-162), Н.Г.Тарасова і С. Н. Моравського (розд. 3), В. І. Гер'є; утворення папської держави — П. Ланфре (с. 23-50), М. М. ПІейнмана (с. 13-17), біографії пап у книзі Я. В. Ковальського (с. 71-97).

Під час роботи над питанням «Розкол західної і східної церкви», необхідно звернути увагу на те, що справжньої єдності між ними не існувало протягом багатьох століть. Треба з'ясувати суть догматичних, політичних і культурних відмінностей західної і східної церков і етапи їхнього розколу. Слід розібратись і в науковій дискусії про те, яка з двох церков — православна або католицька — є спадкоємицею давньої апостольської церкви. Відповіді на ці питання можна знайти у трактаті Іоанна Дамаскіна, а також у роботах Н. Тальберга (частина 1, с. 267-276, 313—318), М. М. Шейнмана (с. 25-27), Я. В. Ковальського (с. 105), Ф. І. Успенського.

Переходячи до четвертого питання, слід з'ясувати причини занепаду папства в X-першій половині XI ст. Необхідно мати на увазі, що ослаблення і посилення залежності духовної влади від світських правителів були головною причиною клюнійського руху — руху за перетворення в церкві. Належить з'ясувати зміст програми клюнійців (заборона симонії, целібат, незалежність духовної влади від світської, реформа папських виборів). Особливо слід зупинитися на значенні Лютеранського собору 1059 р. у процесі так званої «боротьби за інвеституру». Говорячи про роль У клюнійському русі Гільдебранда (Григорія VII), необхідно враховувати дискусійність цього питання. На відміну від більшості істориків, А. С. Вязигін, наприклад, вважає роль цього папи надто перебільшеною. Крім робіт А. С. Вязигіна і Є. Н. Трубецького, це питання достатньо повно викладається в працях П. Ланфре (с. 77-138, 154-229), М. М. Шейнмана (с. 33-38), С. Г. Лозинського (розд. 6), статті В. К. Надлера, а також у нарисах Я. В. Ковальського Григорія VII (с. 108-111) та Інокентія III (с. 124-127).

Вивчаючи п'яте питання, слід показати, що, незважаючи н посилення католицької церкви і ролі римських пап, Західну Євро пу охопили єретичні рухи. Необхідно мати на увазі, що ці рух були, як правило, відповіддю на посилення феодальної ексг. тації світськими і духовними владами, продаж індульгенцій, зр тання церковних багатств, що суперечило проповідуванню бідно Слід з'ясувати соціальний склад єретичних рухів, їхні відмінно форми боротьби проти них католицької церкви: відлучення, інт дикт, створення жебракуючих орденів, діяльність інквізи військові походи (наприклад, вторгнення в слов'янські землі Лангедок), які оголошувалися папством «хрестовими». Слід ви ристати трактат Я. Шпренгера й Г.Інститориса, а також нар Н. А. Бортника, В. П. Бузескула, В. Л. Керова, роботи М. М. нмана (с. 74–85, 89-110), І. Р. Григулевича (с. 396-404).

Вивчаючи шосте питання «Ослаблення католицької церв в XIV-XV ст.», необхідно з'ясувати, наскільки цей процес пов'язаний з посиленням королівської влади, а також з успіха науки й освіти. Важливо пам'ятати, що більшість світських далів і королів із заздрістю дивилися на церковні багатства і мр ли про їх секуляризацію. Змістом цього питання повинні ста боротьба Боніфація VIII і французького короля Філіппа IV Кр сивого, «Авіньйонський полон пап» і «Великий розкол» XIV-XV с Підкреслимо, що послаблення католицької церкви, зіпсовані духівництва і спроби папства повернути собі колишню роль *пір* дили західноєвропейські країни до порогу реформації. Матер з цього питання міститься в роботах Я. В. Ковальського (с. 142 158), П. Ланфре (с. 256-303), С. Г. Лозинського (с. 149-200) М. М. Шейнмана (с. 44-47).

Семінар 5. Виникнення капіталістичних відносин у Західній Європі

1 *розвиток виробничих сил у промисловості та сільському господарстві наприкінці XV–на початку XVI ст.*
2 *Процес первісного накопичення капіталу.*
3 *Генезис капіталізму в промисловості.*
4. *Генезис капіталізму в сільському господарстві.*
5 *формування нових класів та суспільних верств.*
6. *Абсолютна монархія в країнах Західної Європи.*
7, *Виникнення націй.*
S. *Нові форми ідеології.*

Джерела:

Англия в эпоху абсолютизма/Под ред. Ю.М.Сапрыкина.— М., 1984.— 199 с.

Агрикола Г. О горном деле и металлургии. — М., 1986. — 291 с.

Бэкон Ф. История правления короля Генриха VII. — М., 1990. — 323 с.

Внутренняя политика французского абсолютизма. 1633—1649 /Под. ред. А. Д. Люблинской. — М.; Л., 1966. — 406 с.

Хрестоматия по истории средних веков. — М., 1963, — **Т.** 3. — 642 с.

Література:

Ардашев П. Н. Абсолютная монархия на Западе. — СПб., 1902. — 183 с.

Бродель Ф. Динамика капитализма. — Смоленск, 1993. — 124 с.

Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVIII вв.: В 3 т. — М., 1986. — Т. 1. — 622 с; 1988. — Т. 2. —632 с ; 1992. — Т. 3. — 679 с.

Вебер *М.* История хозяйства. Город. — М., 2001. — 576 с.

Ведюшкин *В. А.* Экономическое положение кастильской аристократии в XVI в.//Социально-экономические проблемы генезиса капитализма. — М., 1984. — С. 151-173.

Возрождение: культура, образование, общественная мысль. Иваново, 1985. — 144 с.

Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения. — М., 1980.. 368 с.

Гришняева Г. Н. Меркантилистский характер экономической по литики английского абсолютизма в отношении Московски торговой компаниии (вторая половина XVI–первая полови XVII вв.)//Проблемы социальной структуры и идеология сред невекового общества. — Л., 1984. — С.114–120.

Испанские короли. 18 исторических портретов от средних веко до современности. — Ростов-на-Дону, 1998. — 510 с.

Кареев Н. И. Западноевропейская абсолютная монархия XVI, XV и XVIII вв. — СПб., 1908. — 452 с.

Культура Возрождения и власть. — М., 1999. — 219 с.

Культура Возрождения и общество. — М., 1986. — 230 с.

Культура Возрождения и религиозная жизнь эпохи. — М 1997.— 219 с.

Люблинская А. Д. Франция при Ришелье. Французский абсолю тизм в 1630–1642. — Л., 1982. — 276 с.

Люблинская А. Д. Французские крестьяне в XVI-XVII вв. — Л 1978.— 254 с.

Люблинская А. Д. Французский абсолютизм в первой трет XVII в. — М.; Л., 1965. — 361 с.

Люблинская А. Д., Маслов В. Н. Основные проблемы истори крестьянства Западной, Юго-Западной и Северной Европ //История крестьянства в Европе.— М., 1986.— С. 16-31

Майер В. Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодал» ма. — М., 1985. — 192 с.

Маркс К. Капитал. Т. 1. Гл. 24//Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2 е изд. — Т. 23.

Мещерякова *Н. М.* Основные черты генезиса капитализма в про мышленности Англии XVI–первой половины XVII вв //Проблемы генезиса капитализма. — М., 1978. — С. 17? 241.

Петров М. Т. Итальянская интеллигенция в эпоху Ренессанса.' Л.. 1982. — 217 с.

Ревуненкова Н. В. Ренессансное свободомыслие и идеология Реформации. — М., 1988. — 206 с.

Сказкин С. Д. Проблемы абсолютизма в Западной Европе (Время и условия его возникновения)//Сказкин С. Д. Избранные труды по истории. — М., 1973. — С. 341-356.

Чистозвонов А. Н. Бюргерство и буржуазия в Нидерландах (XV—XVIII вв.)//Социально-экономические проблемы генезиса капитализма. — М., 1984. — С. 3–85.

Чистозвонов А. Н. Генезис капитализма. Проблемы методологии. — М., 1985.— 304 с.

Чистозвонов А. Н. Генезис капитализма в Нидерландах//Проблемы генезиса капитализма.— М., 1978.— С. 71-177.

Чистозвонов А. Н. Некоторые основные теоретические вопросы проблемы генезиса капитализма в европейских странах //Теоретические и историографические проблемы генезиса капитализма. — М., 1969. — С. 8-102.

Чистозвонов *А. Н., Барг М. А.* ИТОГИ исторического процесса в Западной Европе XIV-XV вв.//Проблемы генезиса капитализма. — М., 1978.— С. 3-70.

Методичні рекомендації

На семінарському занятті вивчаються причини виникнення капіталістичних відносин у країнах Західної Європи в добу пізнього середньовіччя (раннього нового часу) і встановити зв'язок між генезисом капіталізму та суспільно-економічними й ідеологічними змінами в XVI–першій половині XVII ст.

Вивчаючи перше питання, необхідно показати, що виникненню капіталістичних відносин передував бурхливий розвиток виробничих сил. При цьому варто розглянути цей процес спочатку в промисловості, а потім — у сільському господарстві. Студентові Доцільніше дотримуватися такої структури.

Промисловість:

а) головні технічні вдосконалення та відкриття доби розвинутого середньовіччя;

б) розвиток гірської справи;

в) успіхи металургії;

г) прогрес у текстильному виробництві; д) стан транспорту.

Сільське господарство:

а) зв'язок між розвитком промисловості та посиленням попиту на продукцію сільського господарства;

б) удосконалення знарядь праці;

в) зміни в агротехніці;

г) стан скотарства;

д) стан садівництва та городництва;

е) зростання спеціалізації районів.

Вивчення даного питання доцільно завершити оглядом розвитку товарного виробництва. Найповніше це питання розкривається в роботах Ф. Броделя «Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVIII вв.» (Т. 1. — С. 357-463) та А. Н. Чистозвонова і М. А. Барга «Итоги исторического процесса...»

Приступаючи до розгляду другого питання, необхідно усвідомити, що вихідним пунктом капіталістичного виробництва став процес первісного накопичення капіталу. Варто дати визначення цьому явищу і показати весь арсенал його методів: розграбування церковного майна під час Реформації; колоніальний грабіж; експропріація селянства; політика протекціонізму; система відкупу і державних позик; результати «революції цін» тощо. Необхідно показати, як у результаті первісного накопичення йшов процес створення нової буржуазної власності при одночасній люмпенізації значної частини населення міста і села і навести докази того, що в історії процес експропріації випереджав утворення капіталістичних форм виробництва. Матеріал з цього питання міститься в роботах Ф. Броделя «Динамика капитализма.» (с. 43-68) і «Материальная цивилизация, экономика и капитализм...» (Т. 1, с. 464' 499), роботах А. Н. Чистозвонова «Генезис капитализма Проблемы методологии» (с. 13-42) і «Некоторые основные теоретические вопросы...» (с. 15-39), М. Вебера (Розділи 1, 2).

Предмет вивчення наступного питання — генезис капіталізму в промисловості. Студент повинен чітко уявляти собі стадії розвитку капіталістичного виробництва і вміти показати характерні відмінності ремісничого виробництва від капіталістичної прост-

кооперації, а простої кооперації — від мануфактури, шляхи утворення мануфактури і її типів (централізована, розсіяна, змішана), особливості організації праці, ступінь поділу цієї праці і приклади небаченого росту його продуктивності. Свою відповідь студент може доповнити порівняльним аналізом розвитку мануфактурного виробництва в різних галузях виробництва й у різних країнах Європи (в Англії, Нідерландах, Франції, Іспанії тощо). Цей матеріал докладно розібраний у роботах Н. М. Мещерякової «Основные черты генезиса капитализма в промышленности Англии XVI-первой половины XVII вв.», А. Н. Чистозвонова «Генезис капитализма в Нидерландах», «Генезис капитализма. Проблемы методологии» (с. 42-53), «Некоторые основные теоретические вопросы...» (с. 39-49), Ф. Броделя «Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVIII вв.» (Т. 2., розділ 2, 3), М. Вебера (с. 159-173, 257-262, 276-286).

Переходячи до четвертого питання, необхідно показати еволюцію аграрних відносин і фактори, що безпосередньо впливали на цей процес, зокрема, насильницька експропріація селян, у тому числі в зв'язку із секуляризацією в ході реформаційного руху. Вивчаючи різні види оренди, основну увагу слід приділити найбільш чистій формі капіталістичного підприємництва в сільському господарстві — фермерству. Важливо підкреслити, що ринкові відносини втягували у свою сферу не тільки землеробство, але й скотарство. Студент повинен усвідомити, які саме країни охопив генезис капіталізму (Англія, Нідерланди, Північна Франція), а в яких (і чому!) капіталістичні початки в сільському господарстві не одержали свого розвитку: «друге видання кріпацтва» У Східній Німеччині, Чехії, Угорщині тощо. *Див.:* роботи В. Е. Майера, А. Д. Люблінської «Французские крестьяне в XVI-XVII вв.», А. Н. Чистозвонова «Генезис капитализма. Проблемы методологии» (е. 53-65), статті А. Д. Люблінської і В. Н. Маслова «Основные проблемы истории крестьянства...», А. Н. Чистозвонова «Некоторые основные теоретические вопросы...» (с. 49-59).

Предмет вивчення п'ятого питання — диференціація в XVI-першій половині XVII ст. традиційної структури феодального суспільства, виділення в межах середньовічних станів нових самостійних груп. Необхідно послідовно показати, як відбувався

цей процес у середовищі дворянства: ще більше відокремлена, аристократії, руйнування старого родового дворянства, зрост ня доходів «нового», у тому числі анобльованого дворянства. силення двох соціальних і майнових полюсів сільського насел ня — заможного селянства і великих фермерів-орендарів, з одн боку, безземельних і малоземельних бідняків, з іншого. При ж рактеристиці положення міського населення основну увагу варт, приділити зародженню ранньої буржуазії і передпролетаріата Важливо усвідомити, що ці класи виникали не в результаті ево люції одного із середньовічних станів, а на основі злиття в нови умовах підприємництва різнорідних соціальних груп. Характе ристикою цих груп і особливостей розвитку нових класів у різ них країнах доцільно завершити обговорення цього матеріалу *див.:* Ф. Бродель «Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв.» (Т. 2, с. 464-518), М. Вебер (с. 286-305), В. Е. Майер, М. Т. Петров, В. А. Ведюшкин, А. Д. Люблінська «Французские крестьяне в XVI–XVII вв.», А. Д. Люблінска й В. Н. Маслов «Основные проблемы истории крестьянства...», А. Н. Чистозвонов «Бюргерство и буржуазия в Нидерландах», « незис капитализма. Проблемы методологии» (с. 70-86), «Нек рые основные теоретические вопросы...» (с. 89-102).

Під час підготовки шостого питання необхідно, в першу че з'ясувати історичні умови виникнення абсолютизму, й відмінності від станової монархії, а також його соціальну опору Варто показати, що в цей період поряд із процесом територіального об'єднання відбувається політична централізація влади, ffi зуміла придушити опір феодальної аристократії і майже не скликала органи станового представництва. Студент повинен правильно показати, у яких саме країнах у XVI–першій половині XVII встановилася абсолютна монархія (Франція, Англія, Іспанія) а в яких, у зв'язку з їхньою територіальною роздробленістю (Італія, Німеччина), відбувалася консолідація навколо місцевих політичних центрів. Для більш поглибленого засвоєння матеріал було б доцільно скласти загальну таблицю, в якій на приклад Франції, Англії та Іспанії показати наявність/відсутність у них найбільш характерних рис абсолютизму: верховна влада короля його влада над церквою; централізація країни; постійна армія великий чиновницько-бюрократичний апарат; державна систем

протекціонізму. Необхідно використати роботи П. Н. Ардашева, *ф* Броделя « Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVHI вв.» (Т. 2, с. 520–562), Г. Н. Гришняєвої «Испанские короли» (с. 7-9, 23-37, 61–70, 105–110), Н. І. Кареєва, А. Д. Люблінської «Французский абсолютизм в первой трети XVII в.» і «Франция при Ришелье...», С. Д. Сказкіна, А. Н. Чистозвонова «Генезис капитализма. Проблемы методологии» (с. 87-122) і «Некоторые основные теоретические вопросы...» (с. 64-89).

Розглядаючи сьоме питання про утворення націй, необхідно, насамперед, з'ясувати характерні риси цього процесу (стирання відмінностей між народностями в межах окремих країн, уніфікація діалектів, формування національної самосвідомості) і довести, що цей процес відбувався в результаті зростаючих економічних зв'язків, утворення внутрішнього ринку і централізаторської політики абсолютизму. Студент повинен аргументовано пояснити, чому нації виникли не тільки в централізованих державах (Франція, Англія, Іспанія), але й у роздроблених Італії і Німеччині; у чому полягали особливості формування націй у поліетнічних державах; яку роль в утворенні націй зіграли революційні процеси, релігійні переслідування і релігійні війни, великі географічні відкриття тощо. Відповідь на це питання можна знайти в підручнику «История средних веков» (М., 2000, Т. 1, с. 20-21).

Розглядаючи останнє питання, необхідно, в першу чергу, показати, які саме фактори сприяли кризі пануючої форми ідеології феодального суспільства — релігійної доктрини католицизму: розвиток гуманізму і культури Відродження; успіхи науки, насамперед, географії, астрономії, медицини тощо. Студент повинен пояснити, чому нові форми ідеології розвивалися разом з формуванням нових класів — ранньої буржуазії і передпролетаріату, і чому ці форми найчастіше здобували релігійне забарвлення (лютеранство, цвінгліанство, кальвінізм, анабаптизм). Див.: А. Х. Горфункель, М. Вебер (с. 317-332), збірники «Культура возрождения и общество», «Культура Возрождения и религиозная жизнь эпохи», «Культура Возрождения и власть», а також статтю Н. В. Ревуненкової.

Семінар 6. Реформація в Швейцарії. Контрреформація

1. *Утворення Швейцарського Союзу і його устрій.*
2. *Вчення Ульріха Цвінглі і реформація в Цюриху.*
3. *Вчення Жана Кальвіна і реформація в Женеві. Історичне значення кальвінізму.*
4. *Контрреформація в Європі та гі наслідки.*

Джерела:

Хрестоматия по истории средних веков. — М., 1963. — 642 с. — Т. 3

Література:

Бемер Г. Иезуиты. — М., 1913. — 456 с. Або: СПб., 1999. — 247 с.

Быков А. А. Лойола. Его жизнь й общественная деятельность. Биографический очерк//Ян Гус. Мартин Лютер. Жан Кальвин. Торквемада. Лойола: Биографические очерки.— М., 1995. — С. 325–383.

Ван-Мюйден В. История швейцарского народа/Пер. с фр. — СПб., 1900.— Т. 2. — 444 с.

Виппер Р. Ю. Церковь и государство в Женеве XVI в. — М., 1894.— 686 с.

Всемирная история в 24 т./А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчак и др. — Минск, 1996. — 492 с. — Т. 10: Возрождение и Реформация Европы.

Григулевич И. Р. Инквизиция.— М., 1985.— 296 с. (Або *інше видання.)*

Лихачева Е. Европейские реформаторы (Гус, Лютер, Цвингли, Кальвин). — СПб., 1872. — 242 с.

Лозинский С. Г. История папства. — М., 1986. — 380 с. *(Або інше видання.)*

Михневич Д. Е. Очерки по истории католической реакции (Иезуиты). — М., 1955.— 312 с.

Попов В. Д. Кальвин//Труды Киевской духовной академии. — 1909.— № 9. — С. 112-133; № 10. — С. 312-333; № 12. — С. 551-592.

Порозовская Б. Д. Жан Кальвин. Его жизнь и реформаторская деятельность. Биографический очерк//Ян Гус. Мартин Лютер. Жан Кальвин. Торквемада. Лойола: Биографические очерки. — М., 1995. — С. 167-256.

Тальберг Н. История христианской церкви. — М., 1991. — 142 с. — Ч. 2. — С. 20-43.

Методичні рекомендації

Роботу над темою «Реформація в Швейцарії. Контрреформація» необхідно почати з розгляду питання «Створення Швейцарського Союзу і його устрою», що допоможе правильно з'ясувати причини й особливості реформаційного руху в цій країні. Слід звернути увагу на конфедеративний устрій Швейцарського Союзу, на відсутність постійних органів центральної влади, на неповноправне становище так званих союзних земель і фогтств, а також на соціально-економічні і політичні відмінності лісних і міських кантонів. Необхідно підкреслити, що в лісних кантонах владу здійснювала землеробська олігархія, тісно пов'язана з системою наймитства, а в містах — торговельно-лихварський патриціат (Берн, Базель) і ремісничі цехи (Цюрих). До числа особливостей Швейцарського Союзу треба віднести відсутність тривких економічних зв'язків між кантонами внаслідок мовних відзнак національної спільності, приплив у країну представників прогресивної суспільної думки, які шукали тут порятунку від релігійних переслідувань. Матеріал до цього питання можна знайти в 10-му томі «Всемирной истории» (розд. 3), у другому томі роботи В. Мюйдена.

Переходячи до другого питання, слід звернути увагу на боротьбу, яка розпочалася в міських кантонах між бюргерством і патриціатом. Саме ці соціальні зіткнення створювали в Швейцарії сприятливий ґрунт для розповсюдження ідей реформації. Розглядаючи особливості вчення У. Цвінглі, що очолив реформацію в Цюриху, слід зазначити, що в цілому воно було радикальнішим ніж вчення М. Лютера. Необхідно простежити, як на практиці втілювалася в життя програма релігійної, політичної і соціально-

економічної перебудови, запропонованої У. Цвінглі, і які внутрішні і зовнішні чинники впливали на це. Треба з'ясувати причини провінційної обмеженості цвінгліанства, протидії об'єднувальній політиці Цвінглі, з якими йому довелося зіткнутися в особі керівництва лісних кантонів і Берна, слід також показати, чому після військової поразки цюрихців і смерті Цвінглі, його ідеї не мали розповсюдження в країні. Найбільш повно історія цвінгліанської реформації викладена в книзі Є. О. Ліхачової (с. 113-119), у 10-му томі «Всемирной истории» (розд. 3) і у другому томі роботи Б. Мюйдена.

Приступаючи до розгляду третього питання, необхідно передусім з'ясувати особливості соціально-економічного і політичного життя Женеви напередодні реформації, після цього вивчити біографію Ж. Кальвіна, виділити особливості його поглядів, викладених у «Повчанні в християнській вірі». Слід розібратися в суті вчення про виправдання вірою, створеного М. Лютером, і вчення про абсолютне визначення, висунуте Ж. Кальвіном, а також правильно пояснити, чому саме кальвінізм став ідеологією найбільш енергійної частини тодішньої буржуазії. Особливу увагу необхідно звернути на республіканський устрій кальвіністської церкви, на політичні погляди Ж. Кальвіна і на ті засоби, якими він керувався в боротьбі зі своїми супротивниками (на прикладі справ» М. Сервета). Закінчуючи вивчення цього питання, слід підкреслити історичне значення кальвінізму, який охопив, на відміну від цвінгліанства, більшість країн Європи і став прапором Нідерландської і Англійської буржуазних революцій. Необхідний матеріал можна знайти в роботах Р. Ю. Віппера, Є. О. Ліхачової. нарисах В. Д. Попова і Б. Д. Порозовської, творах Н. Тальберга (с. 22-28).

Змістом останнього, четвертого питання даної теми повинен стати розгляд причин контрреформації, створення Ігнатієм Лойолою Ордену Єзуїтів, принципи і результати діяльності ордену, місце Тридентського собору в процесі європейської контрреформації. Необхідно особливо виділити той факт, що контрреформація була проявом феодальної реакції в Європі і показати за собі її боротьби з релігійними супротивниками: зміцнення церковних шкіл і богословських факультетів, створення центрального інквізи-

ційного трибуналу і «Індексу заборонених книг». Разом з тим, слід підкреслити, що діяльність єзуїтів, наприклад, сприяла розповсюдженню християнства, а з ним — і європейської культури в найвіддаленіших кутках земної кулі Див. роботи Г. Бемера, А. А. Викової, І. Р. Григулевича {с. 51-265), С. Г. Лозинського (с. 245-272), Д. Є. Михневича, Н. Тальберга (с. 34-43).

Семінар 7. Міжнародні відносини в першій половині XVII ст. Тридцятилітня війна (1618-1648 рр.)

Причини Тридцятилітньої війни.
Чеський (чесько-пфальцський) період війни.
Датський період війни.
Шведський період війни.
Франко-шведський період війни.
Вестфальський мир і його значення для долі Європи.

Джерела:

Хрестоматия по истории средних веков. — М., 1963. — 642 с. Т. 3

Література:

Алексеев В. М. Тридцатилетняя война. — Л., 1961. — 183 с.

Вайнштейн О. М. Россия й Тридцатилетняя война. — М., 1947.- 216 с.

Голицын Я. С. Всеобщая военная история новых времен. — СПб 1872.— 328 с. — Ч. 1.

Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории. — М., 1938. — 421 с. — Т. 4.

Егер О. Всемирная история. — В 4 т. — М., 2000. — 766 с. — Т.!

История войн: В 3 т. — Ростов-на-Дону; М., 1997. — Т. 2. — 396с

Лависс 3., Рамбо А. Всеобщая история с IVст. до нашего времени. — М., 1898.— Т. 3. Религиозные войны 1559-1648.\ 267 с.

Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война и вступление в нее Швеции и Московского государства. — М., 1976. 435 с.

Разин Е. А. История военного искусства. — М., 1957. — Т. 2. 654 с.

Сто великих битв. — М., 1998. — 623 с.

Тарасов Н. Г., Моравский С. П. Культурно-исторические картины из жизни Западной Европы IV-XVIII вв. — М., 1903. 194 с.

форстенГ. В. Балтийский вопрос в XVI-XVII ст. (1544-1648). — СПб., 1894. — Т. 2. — 619 с.

Шиллер Ф. История Тридцатилетней войны//Собрание сочинений. Т. 5. — М., 1957. — 584 с.

Методичні рекомендації

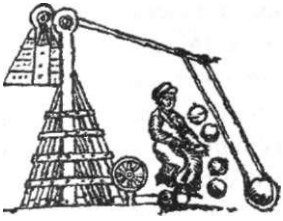

Приступаючи до вивчення теми «Тридцятилітня війна», слід у першу чергу визначити її причини і характер. Необхідно довести, що ця війна стала результатом як внутрішніх німецьких, так і загальноєвропейських протиріч. Серед перших — політична роздробленість Німеччини, її економічний занепад, феодальна і католицька реакція, створення німецьких релігійних коаліцій. Серед других — претензії іспанських і австрійських Габсбургів на європейську гегемонію, що викликали протидію сусідніх держав.

З'ясувавши, які держави не влаштовувала політика Габсбургів, можна зрозуміти причини створення антигабсбургського блоку, інтереси і наміри його членів. Було б доцільно скласти відповідну робочу таблицю із зазначенням держав — учасників союзів, які протистояли один одному. Готуючись до розгляду першого і наступних питань, необхідно користуватися картою. Найбільш докладно причини Тридцятилітньої війни висвітлено в роботах В. М. Алексеева (с. 3-17), Б. Ф. Поршнева (глава 1, 2), Ф. ГНіллера (с. 9-35).

Розглядаючи друге питання, треба визначити місце Чехії в державі Габсбургів, з'ясувати причини, які призвели до повстання в Празі. Важливо підкреслити, що чехи виступили на захист «Грамоти величності», що дарувала їм обмежені конфесіональні права, тоді як порушення Габсбургами цих прав і їхнє вторгнення до Чехії з метою повного її підпорядкування і стало початком агадьноєвропейської війни. Слід правильно оцінити мету, що переслідувала в цій боротьбі різними соціальними прошарками ческого суспільства, причини військової поразки чехів, знати, до яких наслідків як для Чехії, так і для всієї Центральної Європи

це привело. Для висвітлення даного питання особливо цінні роботи В. М. Алексеева (с. 18-47), Є. А. Разіна (с. 396-403), Ф. Шіллера (с. 35-90). Використовуючи тут і далі роботу Н. С. Голіцина необхідно мати на увазі, що, на відміну від більшості вчених, він виділяє в Тридцятилітній війні не чотири, а три періоди. Чеський і датський періоди об'єднані у нього в один (1618–1630 рр.)

Вивчення третього питання доцільно почати з характеристики становища, в якому знаходився до 1624 р. протестантський табір Німеччини. Треба довести, що перемоги військ Католицької ліги призвели до зростання протиріч у їхній власній коаліції і в той же час являли загрозу як для протестантських князів Німеччини, так і для ряду європейських країн — Голландії, Англії, Франції, Росії, Швеції, а також Данії. Необхідно простежити, чому і за чиєю допомогою Данія вступила у війну. Вивчаючи хід військових дій, які призвели до поразки датчан, слід звернути особливу увагу на військову систему, створену Валленштейном. *Див.:* В. М. Алексеєв (с. 3; 48-75), О. Л. Вайнштейн (розд. 2), Б. Ф. Поршнев (с. 115-134), Ф. Шіллер (с. 91-141). Крім означених вище робіт, слід звернутися також до нарису Н. Г. Тарасова і С. П. Моравського (розд. 11).

Аналіз праць В. М. Алексеева (с. 76-122), О. Л. Вайнштейна (розділ 3), Н. С. Голіцина (с. 49-117; Додатки, с. 1–68), Є. А. Разіна (с. 405-424), Ф. Шіллера (с. 141-340) дозволить правильно зрозуміти події шведського періоду війни. Важливо показати, що амбіції Габсбургів, які намагалися закріпитися у протестантській Північна Європі, примусили шведів почати війну. Вивчення цього питання буде неповним без аналізу новини, яку було введено в організацію своєї армії шведським королем Густавом II Адольфом. *Див.:* Г.Дельбрюк (Т. 4, с. 149-157; 174-190), Ф. Мерінг (с. 125–134) Є. А. Разін (с. 386-396), а також збірку «Сто великих битв» (с. 198' 208). Саме ця передова військова організація дозволяла шведам протягом тривалого часу одержувати перемоги, в тому числі і над Валленштейном.

У межах четвертого питання слід вивчити суть протиріч імператором і Валленштейном і причини фізичного усунення останнього. При цьому, користуючись, наприклад, роботою Ф. Шіллера, бажано мати на увазі, що в ній Валленштейн по-

милково зображується як давній супротивник імператора, з самого початку свого керівництва армією, яка ніби готувала заколот проти нього. У той же час, діючи в дусі протестантської історичної традиції, Ф. Шіллер не зумів уникнути відвертої ідеалізації ще одного супротивника Валленштейна — Густава II Адольфа, зображуючи його як безкорисливого захисника прав німецьких протестантів. Завершуючи розгляд четвертого питання, треба усвідомити собі причини протиріч, які все більше виявлялися не тільки в Габсбургському блоці, але й в Антигабсбургській коаліції, правильно зрозуміти намір Росії і мету Франції.

З'ясувавши мету католицької Франції, змушеної боротися проти своїх єдиновірців, можна зрозуміти, чому поразка шведів і мирний договір, підписаний з Габсбургами рядом протестантських німецьких князів, примусили Францію відкрито вступити у війну. Події четвертого періоду війни, що завершилася перемогою військ Антигабсбургської коаліції, відбито в роботах В. М. Алексеева (с. 122-159), Н. С. Голіцина (с. 118–128), Є. А. Разіна (с. 424-436), Ф. Шіллера (с. 340-397).

Розглядаючи шосте питання, важливо підкреслити, що Вестфальський мир 1648 р. не тільки підвів підсумок загальноєвропейської війни, але й істотно змінив політичну карту Європи.

Гегемонія Франції, яка встановилася, і значне підсилення її союзників, у першу чергу Швеції, привели до подальшого ослаблення Німеччини, закріпленню її політичної роздробленості. Матеріал до шостого питання найбільш детально викладено в роботі В. М. Алексеева (с. 160-170).

СПИСОК КАРТ

1. Переселення народів у Центральній та Південно-Східній Європі в VI–VII ст. (*История* человечества. Т. IV. VII-XVI века. — М., 2003. — С. 228)
2. Варварські королівства в VI ст. (*Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада. — М., 1992. — С. 27)
3. Зростання Франкської держави в V–IX ст. (*Джеджула К.* О, Історія Франції. — К., 1954. — С. 28)
4. Імперія Каролінгів, Візантія та ісламський світ на початку IX ст. (*Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада.— М., 1992. — С. 42)
5. Імперія Карла Великого та Верденський розділ (843 р.) (*История* человечества. Т. IV. VII-XVI века. — М., 2003.— С. 205)
6. Європа в 1000 р. (*История* человечества. Т. IV. VII-XVI века. — М., 2003. — С. 213)
7. Візантійська імперія в XI ст. (*История* средних веков. Т. 1. — М., 2000. — С. 152).
8. Феодальна роздробленість Франції в X-XI ст. (*Джеджула К. О.* Історія Франції. — К., 1954. — С. 54)
9. Франція в XII ст. (*Джеджула К. О.* Історія Франції.— К., 1954.— С. 68)
10. Перші Хрестові походи (*Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада. — М., 1992. — С. 68)
11. Хрестові походи XIII ст. (*Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада. — М., 1992. — С. 69)
12. Інтелектуальні центри Західної Європи в XII ст. (*История* человечества. Т. IV. VII-XVI века. — М., 2003. — С. 221)
13. Англія в XII-XIII ст. (*Всемирная* история. Т. 3. — М., 1957. — С. 361)

14. Англія в XIII–XIV ст. (*История* средних веков. Т. 2.— М., 2000. — С. 357).
15. Німеччина та Італія в XII–першій половині XIII ст. (*Всемирная* история. Т. 3. — М., 1957. — С. 378)
16. Держави Піренейського півострова в XI-XV ст. (*История* средних веков. Т. 2. — М., 2000. — С. 445).
17. Іспанія і Португалія в XII–XIII ст. (*Всемирная* история. Т. 3. —М., 1957. — С. 403)
18. Візантійська імперія XI-XV ст. (*История* человечества. Т. IV. VII-XVI века. — М., 2003. — С. 187)
19. Університети Західної Європи в XII–XIV ст. (*История* человечества. Т. IV. VII-XVI века. — М., 2003. — С. 103)
20. Франція в XIII-XIV ст. (*Джеджула К. О.* Історія Франції. — К., 1954. — С. 82)
21. Італія в XIV-XV ст. (*Всемирная* история. Т. 3. — М., 1957. — С. 607)
22. Столітня війна (1415-1453 рр.) (*История* средних веков. Т. 1. — М., 2000.— С. 320).
23. Франція в XV ст. (*Джеджула К. О.* Історія Франції.— К., 1954. — С. 88)
24. Селянська війна в Німеччині (1524-1525) (*История* средних веков. Т. 2. — М., 2000. — С. 95).
25. Національно-визвольний рух у Нідерландах (*История* средних веков. Т. 2. — М., 2000. — С. 194).
26. Франція в XVI–на початку XVII ст. (*Джеджула К. О.* Історія Франції. — К., 1954.— С. 113).

Карта № 1

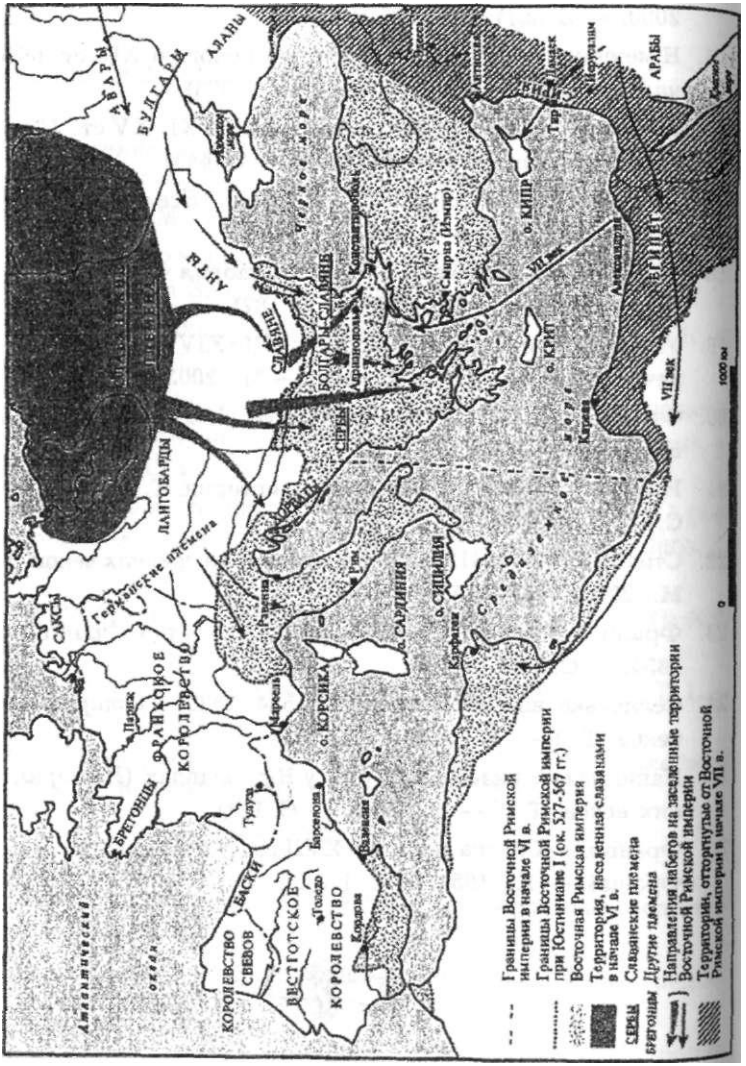

Переселення народів у Центральній та Південно-Східній Європі в VI—VII ст.
(за *История человечества... С. 228)*

Карта № 2

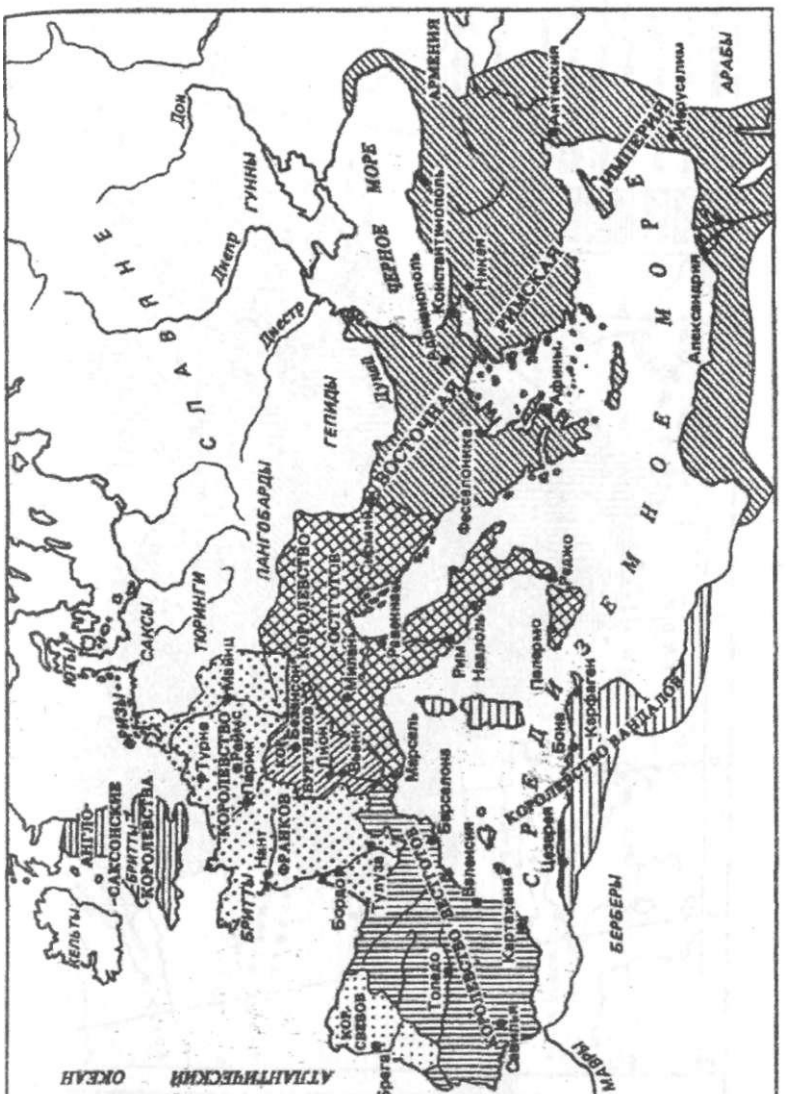

Варварські королівства в VI ст.

(за *Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада... С. 27)*

Карта № 3

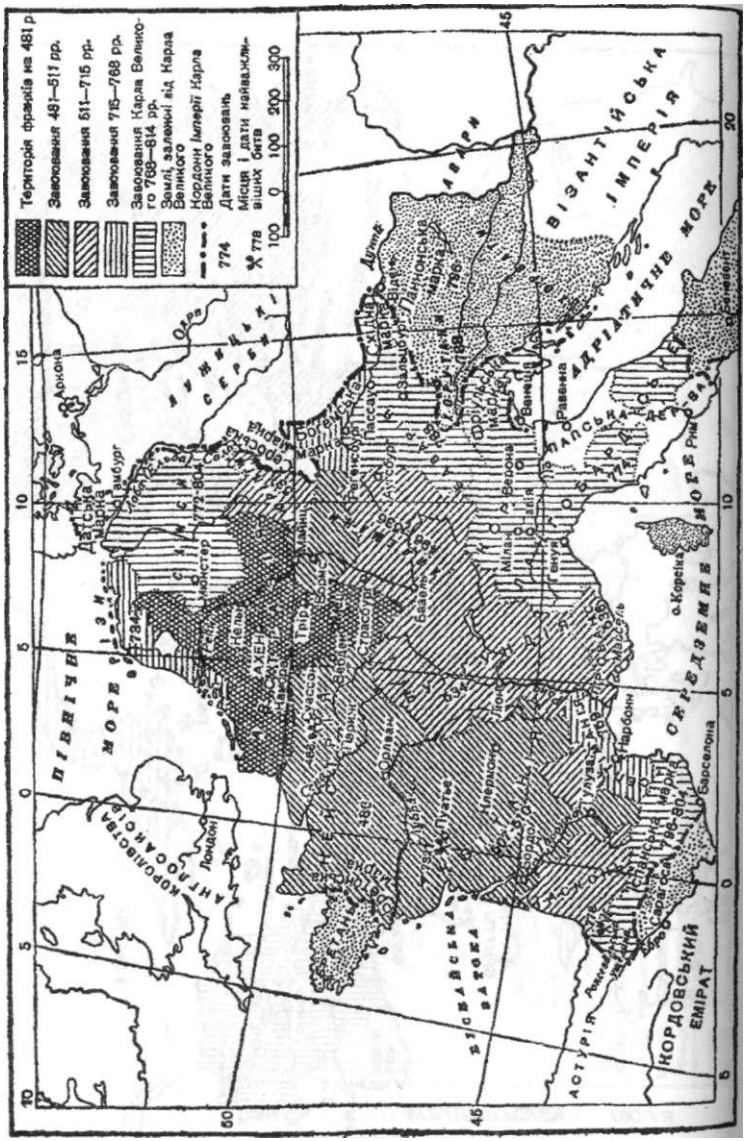
Територія франків на 481 р
Завоювання 481—511 рр.
Завоювання 511—715 рр.
Завоювання 715—768 рр.
Завоювання Карла Великого 768—814 рр.
Землі, залежні від Карла Великого
Кордони Імперії Карла Великого
774 Дати завоювань
778 Місця і дати найважливіших битв
100 0 100 200 300
ПІВНІЧНЕ МОРЕ
АНГЛОСАКСОНІЯ
Лондон
Аркона
Гамбург
Дортмунд
Мюнстер
Аахен
Трір
Мецьк
Страсбург
Базель
Лаон
Орлеан
Париж
Руан
Шартр
Тур
Пуатьє
Бордо
Тулуза
Нарбонна
Барселона
Сарагоса
Пампелуна
Ліон
Мілан
Равенна
Венеція
Верона
Пассау
Регенсбург
Аугсбург
Ульм
Лангенсальца
Дунай
Ока
Рейн
Сена
Луара
Гаронна
Ліра
Тибр
Рим
Неаполь
Бенгуе
Сардинія
Корсика
Сицилія
Мальта
Крит
Кіпр
Родос
Кіпр
Сирія
Єгипет
Нубія
Абіссінія
Аксум
Мекка
Медіна
Аравія
Ефіопія
Сомалі
Сенегал
Гвінея
Нігерія
Конго
Ангола
Мозамбік
Мадагаскар
Сахара
Нубія
Єгипет
Сирія
Кіпр
Родос
Крит
Мальта
Сицилія
Сардинія
Корсика
Балеарські о-ви
Іберійський півострів
Піренеї
Альпи
Карпати
Дунайські сербські
Дунайські болгарські
Дунайські угорські
Дунайські чеські
Дунайські словенські
Дунайські хорватські

Карта № 4

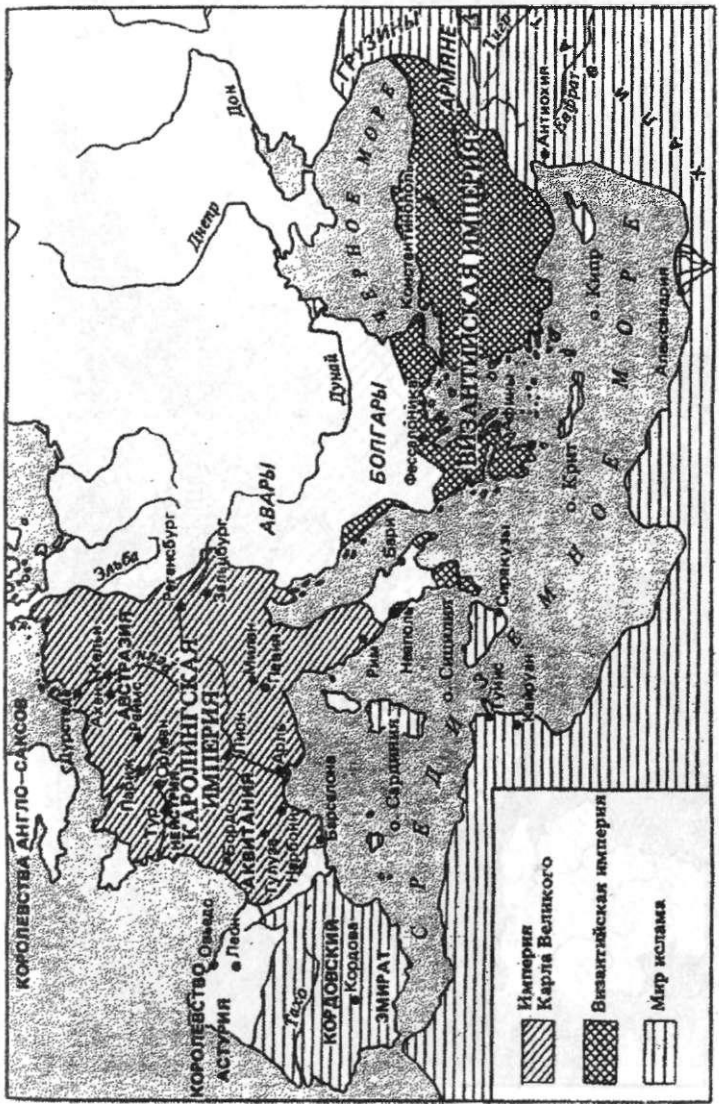

Імперія Каролінгів, Візантія та ісламський світ на початку IX ст. (за *Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада... С. 42)*

Карта № 5

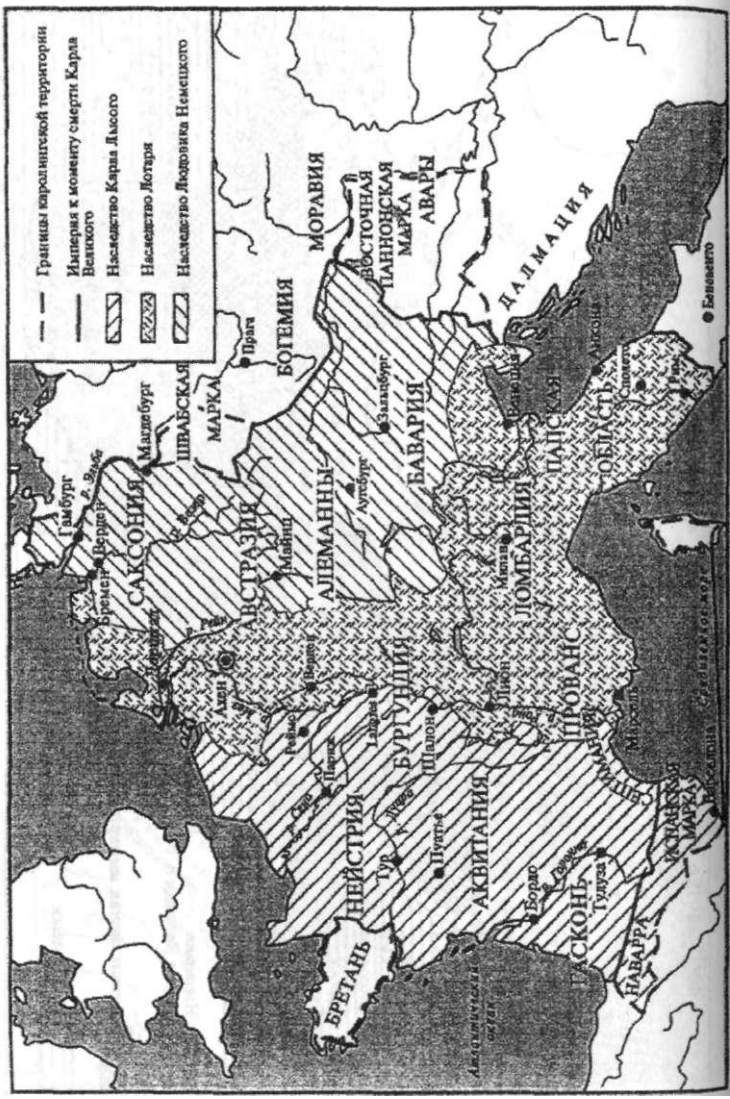

Імперія Карла Великого та Верденський розділ (843 р.)

(за ***История человечества... С. 205)***

Карта № 6

Європа в 1000 р.

(за ***История человечества...*** С. ***213)***

Карта № 7

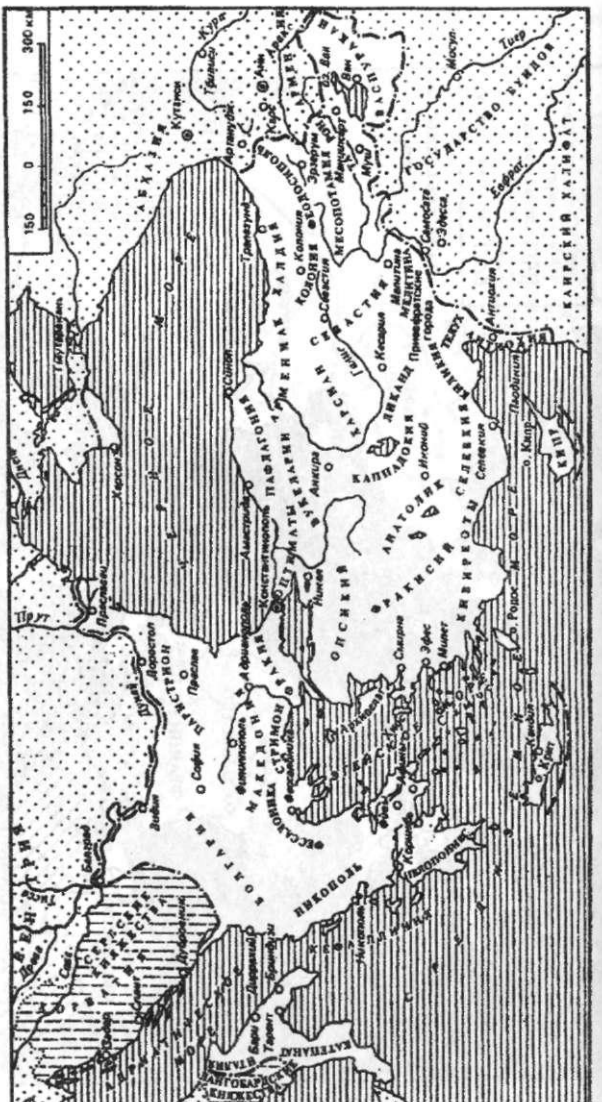
150 0 150 300 км
Дунай
Дністер
Дністр
Прут
Сиваш
Керчь
Херсон
Тирас
Доростол
Преслав
Варна
Адрианополь
Константинополь
Никея
Анкира
Никомидия
Никея
Никиф
Никиф
Никиф

Карта № 8

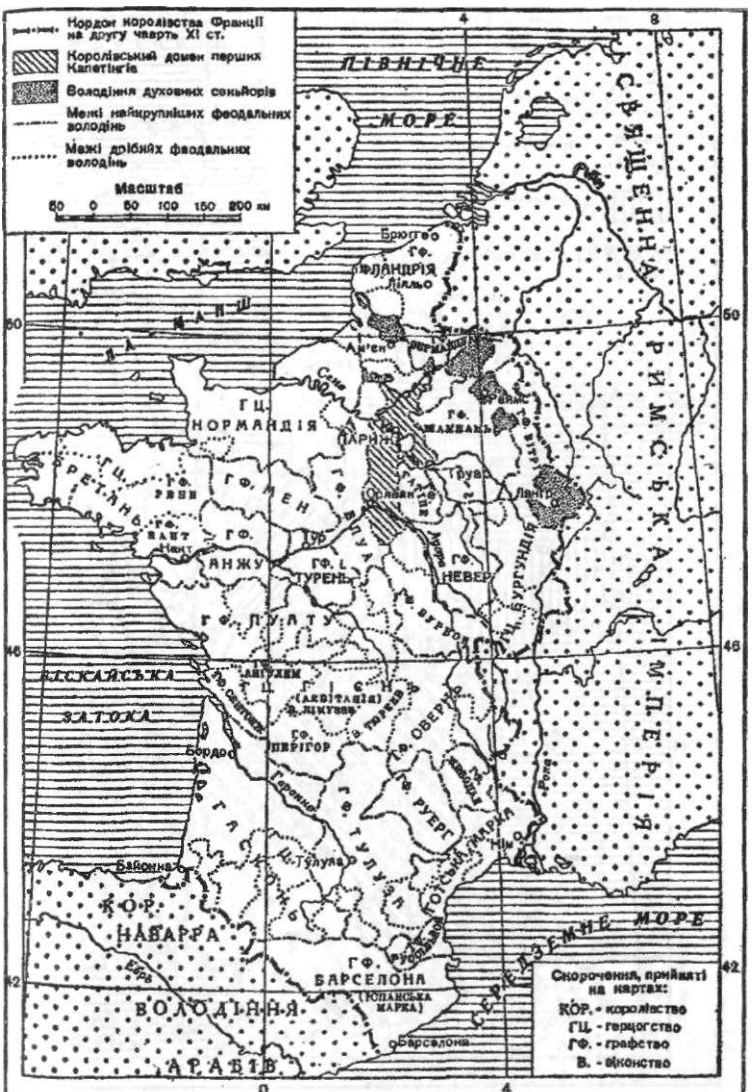
Кордон королівства Франції на другу чверть XI ст.
Королівський домен перших Капетінгів
Володіння духовних сеньйорів
Межі найкрупніших феодальних володінь
Межі дрібних феодальних володінь
Масштаб
50 0 50 100 150 200 км
ПІВНІЧНЕ МОРЕ
СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ
ЛАНШ
Брюгге
ФЛАНДРІЯ
Гент
Ліль
Ам'єн
Руан
ГЦ. НОРМАНДІЯ
ГЦ. БРЕТАНЬ
ГФ. РЕНН
ГФ. НАНТ
ГФ. ЛЕН
ГФ. ПУАТУ
ГФ. ПУЛЛЯ
ГФ. ЛАРН
ГФ. ШАМПАНЬ
Труа
Лангр
ГФ. ЛІМУЗЕН
ГФ. ОВЕРНЬ
ГФ. ТУРЕНЬ
ГФ. НЕВЕР
ГФ. БУРГУНДІЯ
ГЦ. ГАСКОНЬ
ГЦ. ГАСКОНЬ (АКВІТАНІЯ)
ГФ. ПЕРІГОР
ГФ. ТУЛУЗА
ГФ. РУЕРГ
ГЦ. ТУЛУЗА
ГЦ. ГАСКОНЬ
ГЦ. ГАСКОНЬ
ГЦ. ГАСКОНЬ

Карта № 9

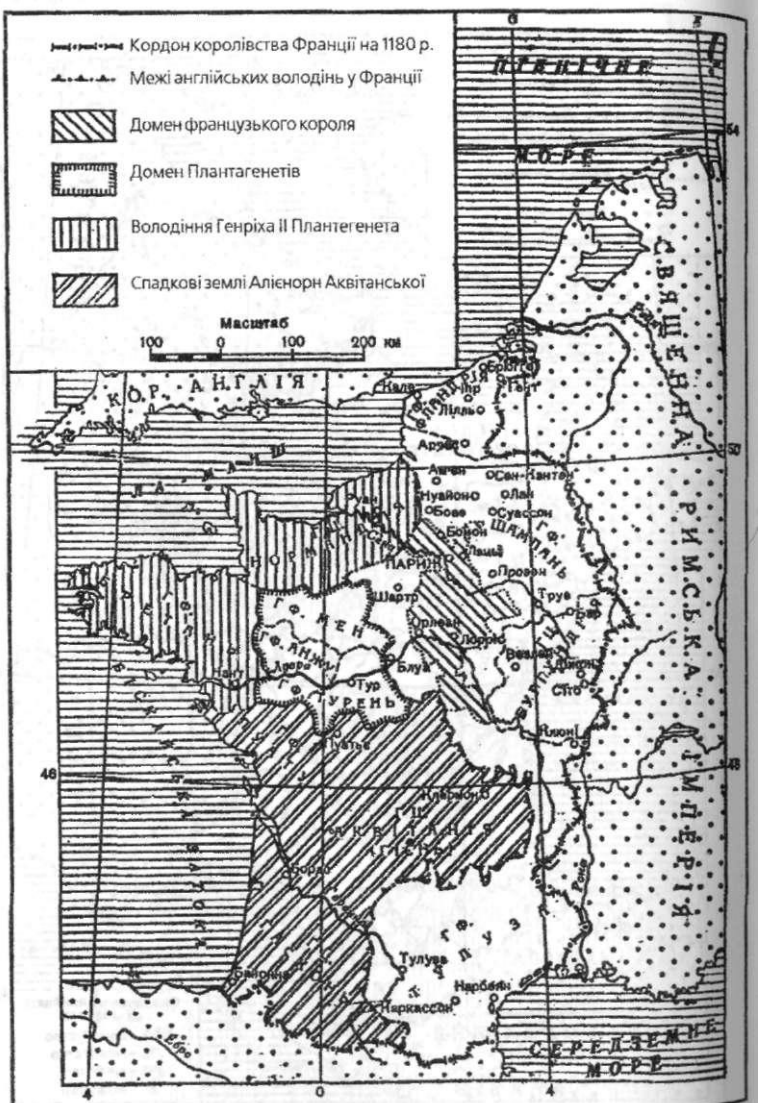
Кордон королівства Франції на 1180 р.
Межі англійських володінь у Франції
Домен французького короля
Домен Плантагенетів
Володіння Генріха II Плантегенета
Спадкові землі Алієнорн Аквітанської
Масштаб
100 0 100 200 км
ПІВНІЧНЕ МОРЕ
СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ
ВЕЛИКА БРИТАНІЯ
ПАРИЖ
ГЕРЦОГ
ГРАФ
СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ
Ліль
Арраса
Шартр
Орлеан
Блуа
Тур
Пуатьє
Бордо
Тулуза
Нарбонна
Каркассон
Ліжон
Сто
Ріо
Ріо
Ріо

Карта № 10

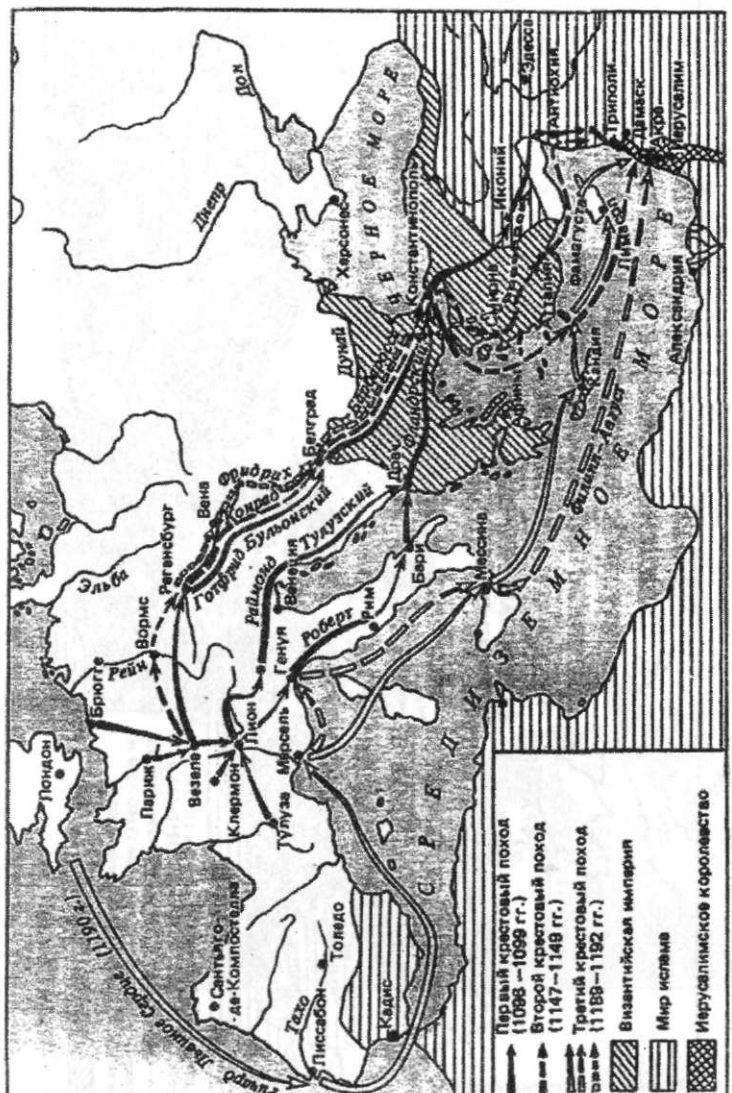

Перші Хрестові ПОХОДИ

(за *Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада... С. 68)*

Карта № 11

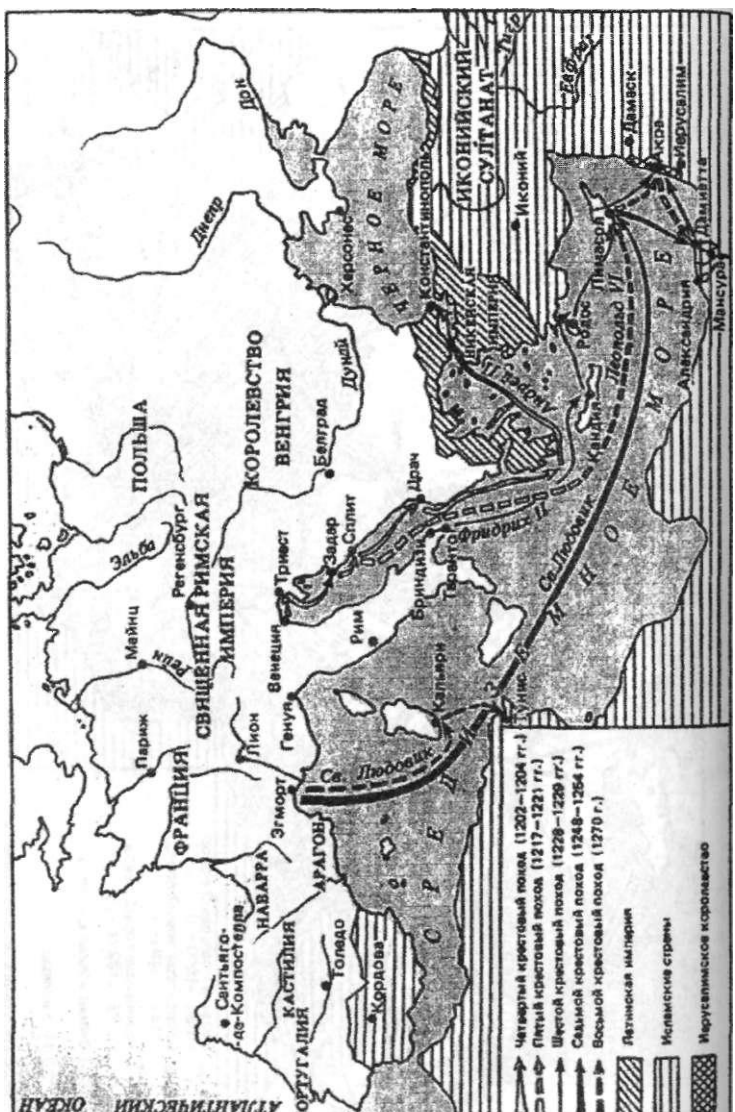

Хрестові походи XIII ст.

(за Ле Гофф *Ж. Цивилизация средневекового Запада... С. 69)*

Карта № 12

Інтелектуальні центри Західної Європи в XII ст.

(за ***История человечества... С. 221)***

Карта № 13

Англія в XII–XIII ст.

(за *Всемирная история...* С. *361)*

Карта № 14

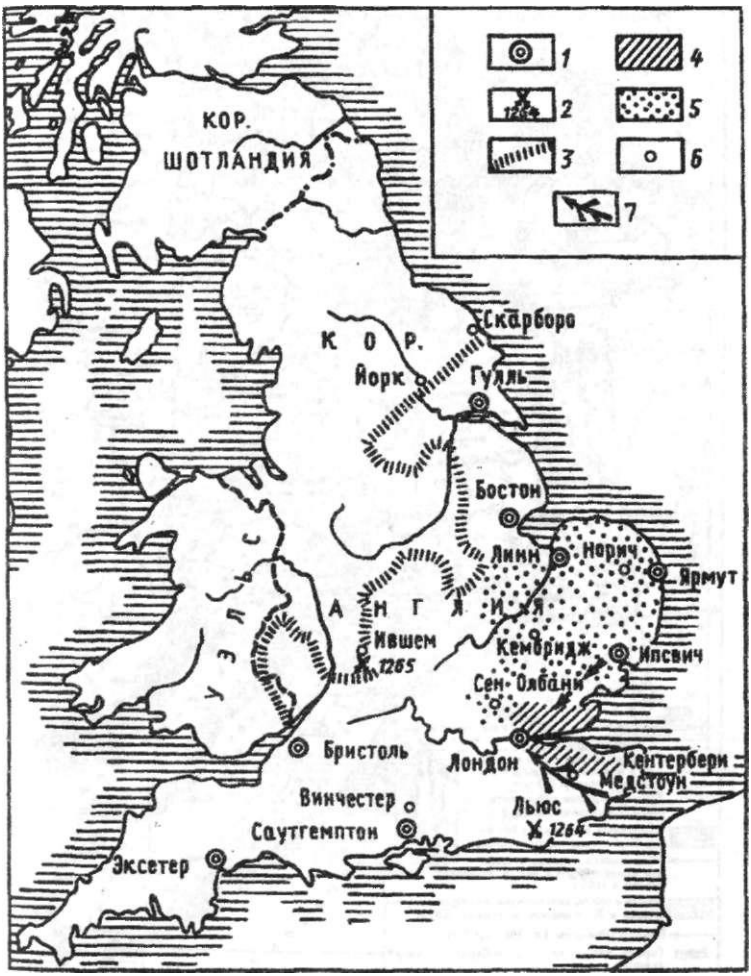

Умовні позначення: **1** — найбільші центри експорту вовни та тканин у XIII–XIV ст.; **2** — важливі битви періоду баронської війни; **3**— північний кордон повстання під приводом Уота Тайлера 1381 р.; **4** - район початку повстання; **5** - район найбільших активних дій повсталих; **6** — міста, які взяли участь у повстанні; **7**— похід селян на Лондон.

Англія в XIII - XIV ст.

(за ***История средних веков... С. 357)***

Карта № 15

Німеччина та Італія в XII–першій половині XIII ст.

(за ***Всемирная история... С. 378)***

Карта № 16

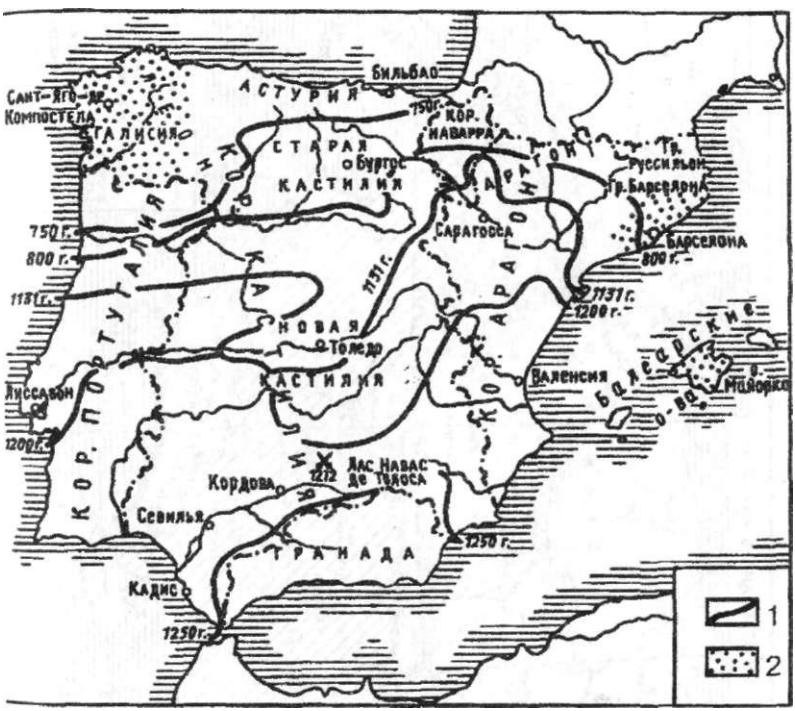

Умовні позначення: **1** — кордони Реконкісти в указані дати; **2** — район селянських повстань XV ст.

Держави Піренейського півострова в XI–XV ст.

(за ***История средних веков...*** С. *445)*

Карта № 17

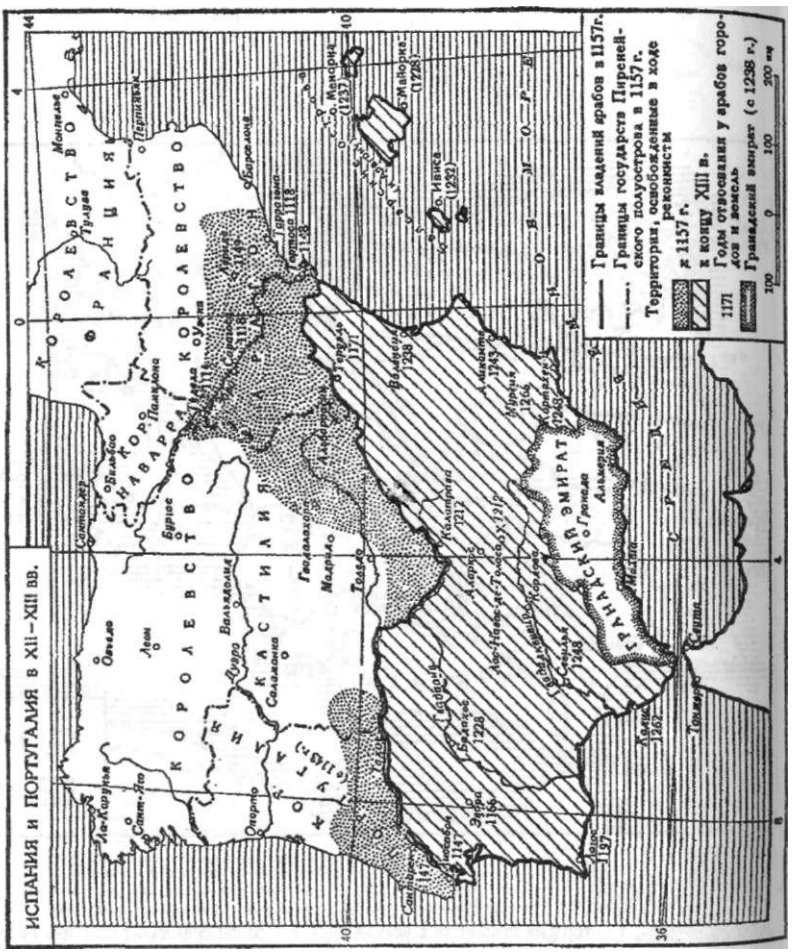
ИСПАНИЯ И ПОРТУГАЛИЯ в XII–XIII вв.
Границы владений арабов в 1157 г.
Границы государств Пиренейского полуострова в 1157 г.
Территории, освобожденные в ходе реконкисты
к 1157 г.
к концу XIII в.
1171 Годы отвоевания у арабов городов и земель
Гранадский эмират (с 1238 г.)
КОРОЛЕВСТВО ФРАНЦИЯ
КОРОЛЕВСТВО НАВАРРА
КОРОЛЕВСТВО КАСТИЛИЯ
ГРАНАДСКИЙ ЭМИРАТ
Мадрид
Толедо
Гранада
Малага
Альмерия
Сарагоса
Барселона
Валенсия
Мурсия
Севилья
Кордова
Лиссабон
Порто
Леон
Оviедо
Сантьяго
Ла-Корунья
Бургос
Вальядолид
Саламанка
Пальма
Минорка
Ибиса
Тортоса
Тудела
Пампелона
Монпелье
Перпиньян
Тулуза
Бордо
Сарагосса
Эвора
Сантарем
Кордова
Малага
Гранада
Альмерия
Мурсия
Валенсия
Сарагосса
Барселона
Тортоса
Тудела
Пампелона
Бургос
Леон
Оviедо
Сантьяго
Ла-Корунья
Порто
Вальядолид
Саламанка
Толедо
Мадрид
Сантарем
Эвора
Лиссабон
Севилья
Кордова
Малага
Альмерия
Мурсия
Валенсия
Сарагосса
Барселона
Тортоса
Тудела
Пампелона
Бордо
Тулуза
Монпелье
Перпиньян
Минорка
Ибиса
Пальма
Сиена
Тлемсен
Фез
Сеута
Танжер

Карта № 18

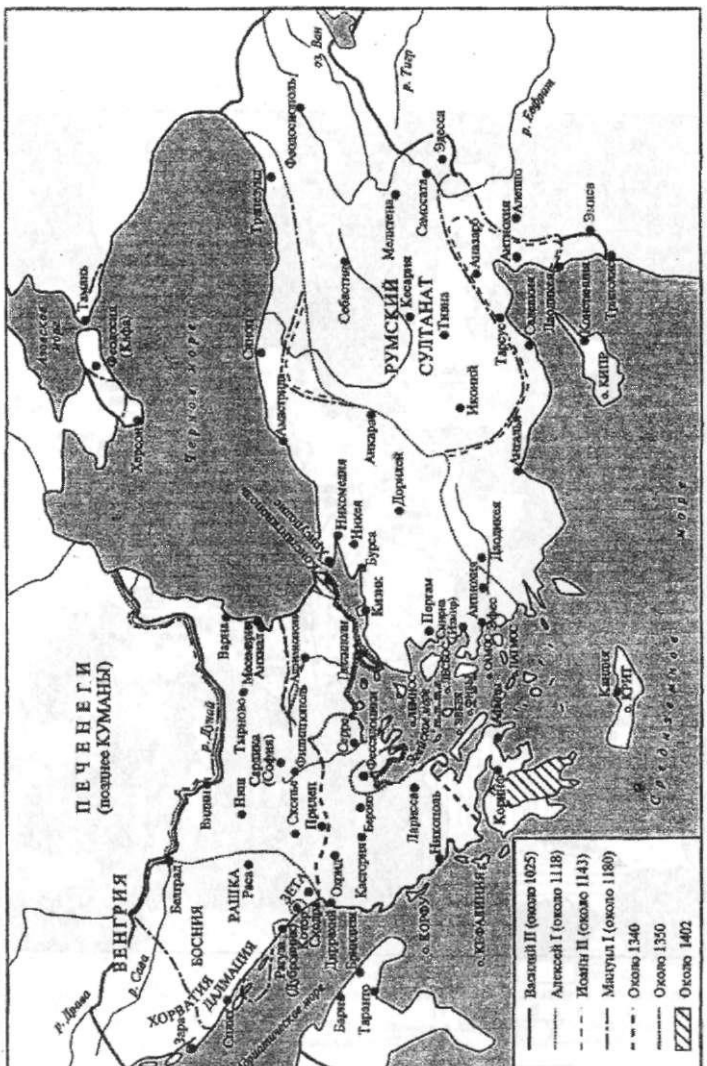
ПЕЧЕНЕГИ
(позднее КУМАНЫ)
ВЕНГРИЯ
БОСНИЯ
РАШКА
ХОРВАТИЯ
ДАЛМАЦИЯ
ЗЕТА
Адриатическое море
Черное море
Азовское море
Каспийское море
Средиземное море
Эгейское море
Мраморное море
РУМСКИЙ СУЛТАНАТ
о. КИПР
о. КРИТ
о. КОРФУ
о. КЕФАЛИНИЯ
Константинополь
Никея
Никомедия
Анкара
Дорилей
Бурса
Кизик
Пергам
Смирна
Эфес
Милитена
Кесария
Сивас
Эдесса
Амасия
Тавр
Иконий
Тарсус
Адана
Сиссия
Антиохия
Алеппо
Эмиса
Трапезунт
Синоп
Амастрис
Севастия
Феодосиополь
Тифлис
Тамань
Херсон
Феодосия
Сугдея
Бизия
Варна
Тырново
Мозевриа
Адриат
Сердика
(София)
Нис
Скопье
Приштина
Охрид
Кастория
Верия
Фессалоники
Солунский залив
Эгейское море
Лариса
Никополь
Диррахий
Арбанасия
Бар
Таранто
Корфу
Кефалиния
Коринф
Афины
Фивы
Фессалоники
Адрианополь
Константинополь
Никея
Никомедия
Анкара
Дорилей
Бурса
Кизик
Пергам
Смирна
Эфес
Милитена
Кесария
Сивас
Эдесса
Амасия
Тавр
Иконий
Тарсус
Адана
Сиссия
Антиохия
Алеппо
Эмиса
Трапезунт
Синоп
Амастрис
Севастия
Феодосиополь
Тифлис
Тамань
Херсон
Феодосия
Сугдея
Бизия
Варна
Тырново
Мозевриа
Адриат
Сердика
(София)
Нис
Скопье
Приштина
Охрид
Кастория
Верия
Фессалоники
Лариса
Никополь
Диррахий
Арбанасия
Бар
Таранто
Корфу
Кефалиния
Коринф
Афины
Фивы
Константинополь

Карта № 19

Університети Західної Європи в XII–XIV ст.

(за *История человечества...* С, *103)*

Карта № 20

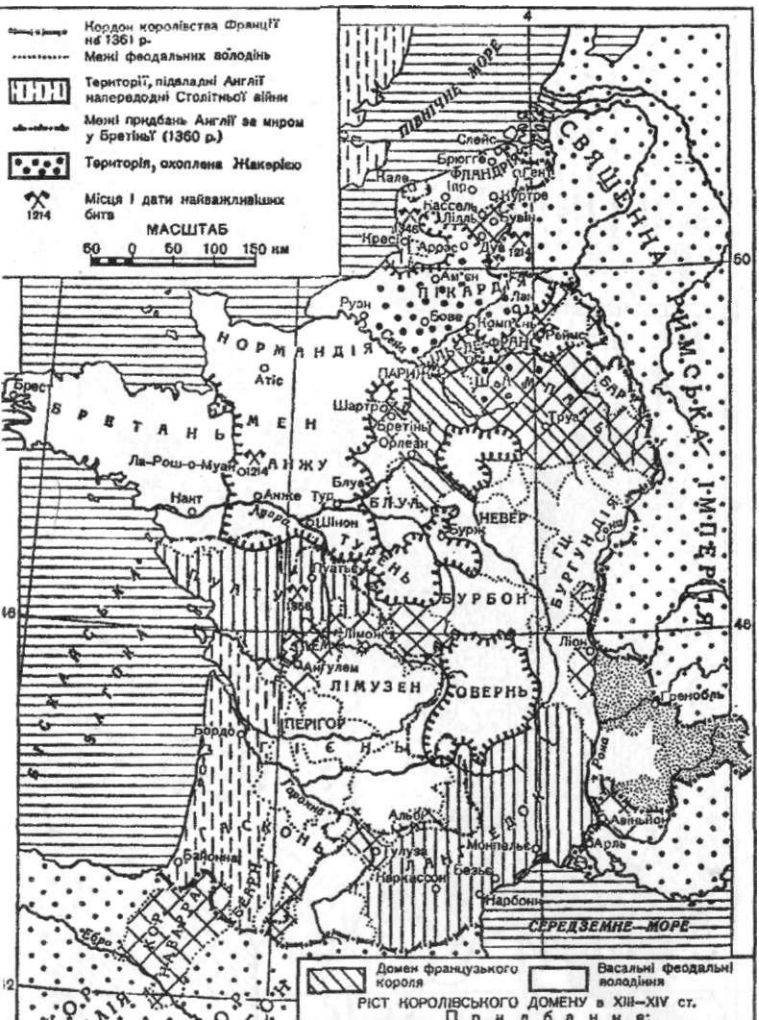

Франція в XIII-XIV ст.

(за *Джеджула К. О. Історія Франції...С. 82)*

Карта № 21

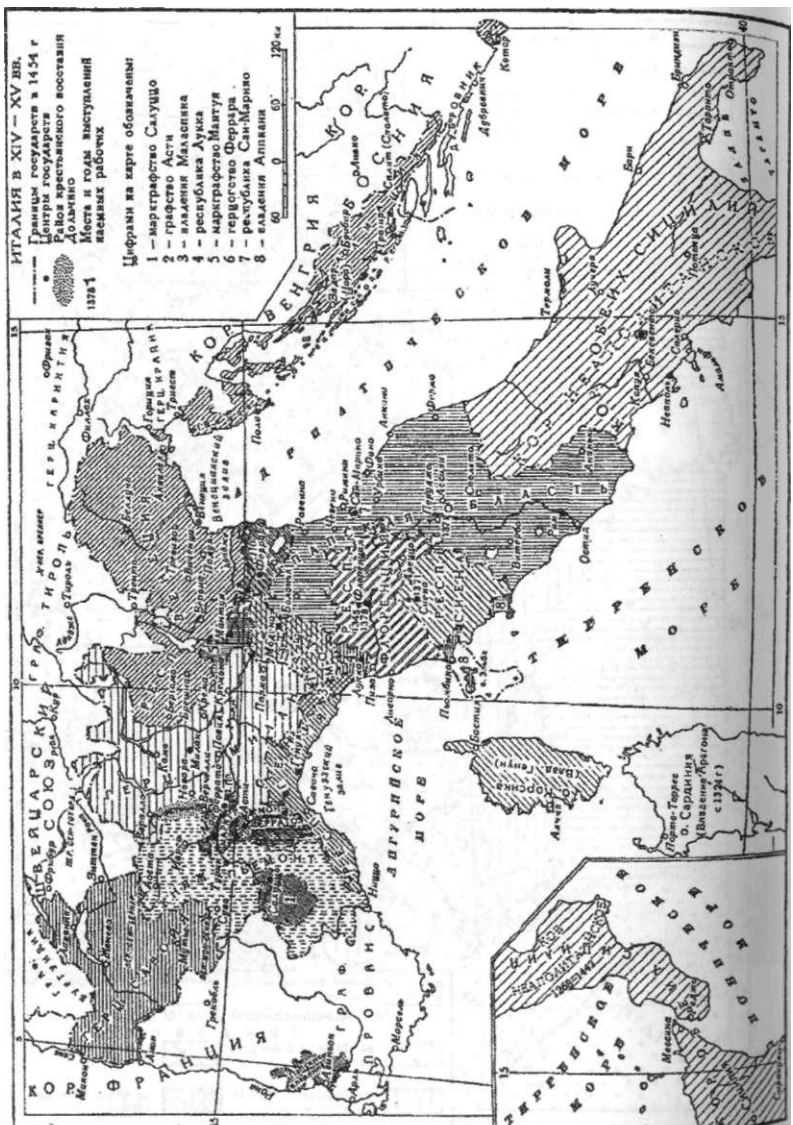
ИТАЛИЯ в XIV — XV вв.
Границы государств в 1454 г
Центры государств
Район крестьянского восстания Дольчино
1378 Места и годы выступлений наемных рабочих
Цифрами на карте обозначены:
1 — маркграфство Салуццо
2 — графство Асти
3 — владения Маласпина
4 — республика Лукка
5 — маркграфство Монферрато
6 — герцогство Феррара
7 — республика Сан-Марино
8 — владения Аппиани
ВЕНГРИЯ
КОР. ФРАНЦИЯ
ГРАФ. ПРОВАНС
ТИРОЛЬ
ГЕРЦ. КАРИНТИЯ
ГЕРЦ. КРАЙНЯ
ГЕРЦ. ЛОТАРИНГИЯ
ШВЕЙЦАРСКИЙ СОЮЗ
ЛИГУРИЙСКОЕ МОРЕ
ТИРРЕНСКОЕ МОРЕ
ТЕРРИТОРИЯ ОРДЕНА ИОАННИТОВ
ОСТРОВ КОРСИКА
ОСТРОВ САРДИНИЯ
ОСТРОВ СИЦИЛИЯ
ОСТРОВ КРИТ
Венеция
Генуя
Милан
Пиза
Лукка
Сиена
Флоренция
Феррара
Болонья
Рим
Неаполь
Бари
Сассари
Порто-Торрес
Палермо
Мессина
Тарент
Корсика
Сардиния
Сицилия
Крит
Дубровник
Спалато
Триест
Венеция
Генуя
Пиза
Лукка
Сиена
Флоренция
Феррара
Болонья
Рим
Неаполь
Бари
Тарент
Палермо
Мессина

Карта № 22

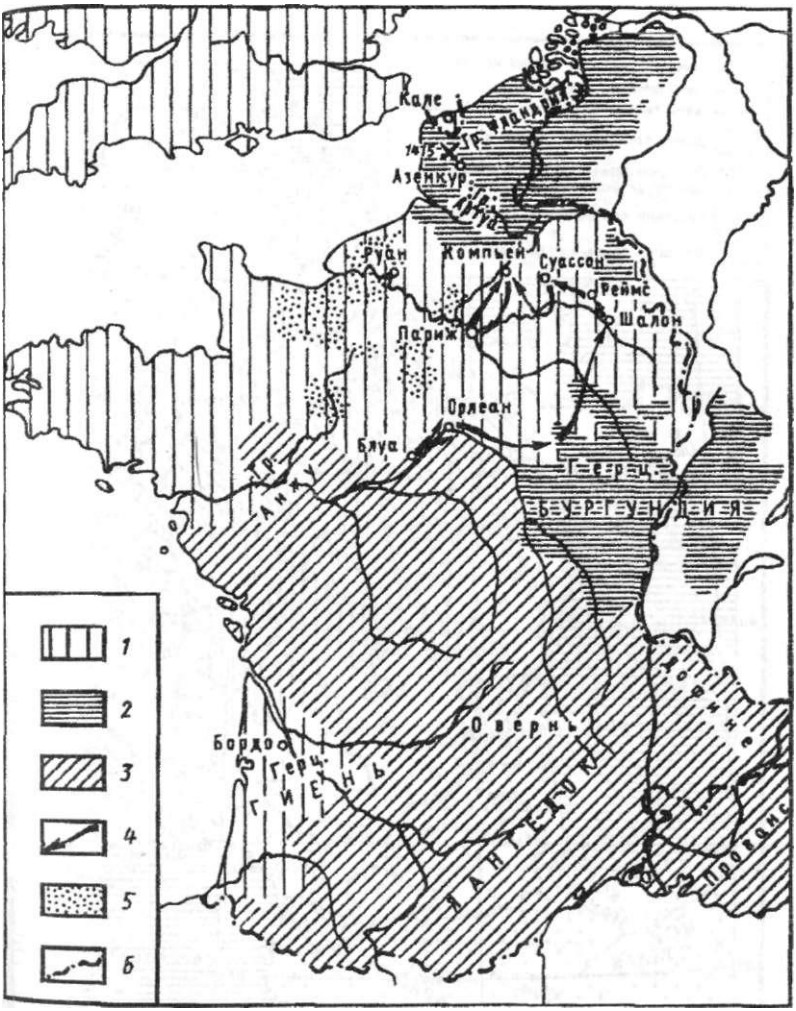

Умовні позначення: 1 — територія захоплена англійцями у 1415–1429 рр.; 2 — володіння герцога Бургундського; 3 — землі французської корони; 4 — шлях французьких військ під головуванням Жанни д'Арк; 5 - райони партизанської боротьби проти англійців у 1424-1433 рр.; 6 - кордони Французького королівства

СТОЛІТНЯ війна (1415–1453 рр.)

(за *История средних веков...* С. *320)*

Карта № 23

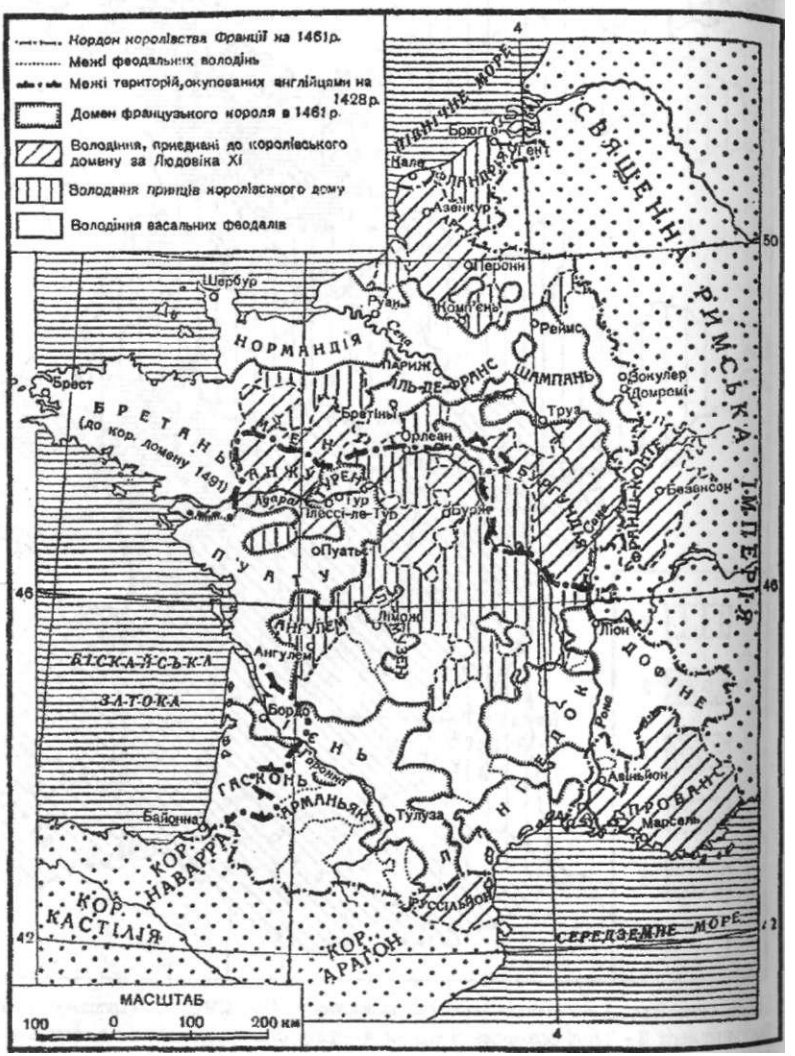

Франція в XV ст.

(за *Джеджула К. О. Історія Франції... С. 88)*

Карта № 24

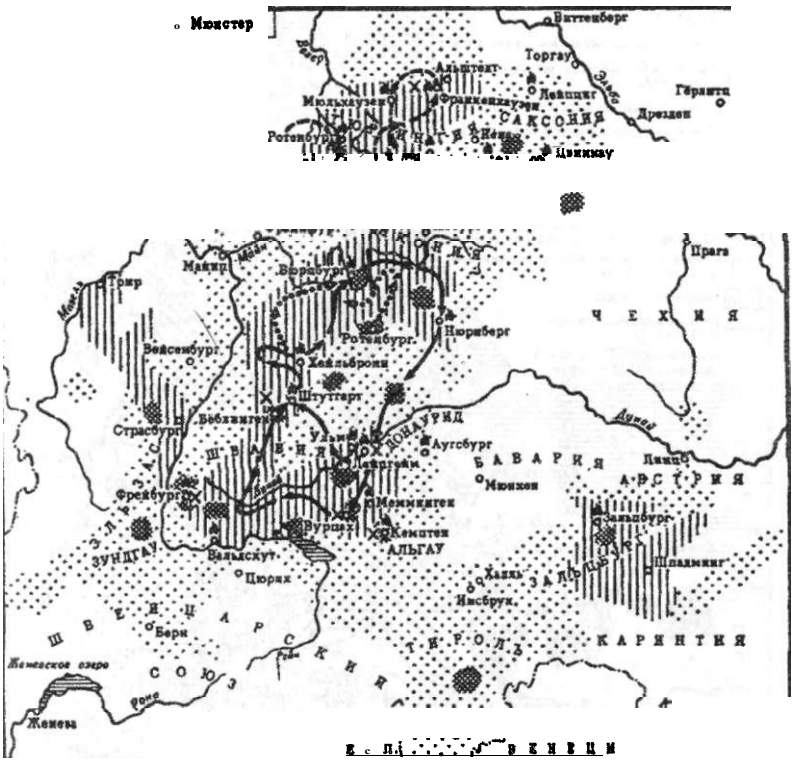

Селянська війна в Німеччині (1524-1525)

(за *История средних веков...* С. 95)

Карта № 25

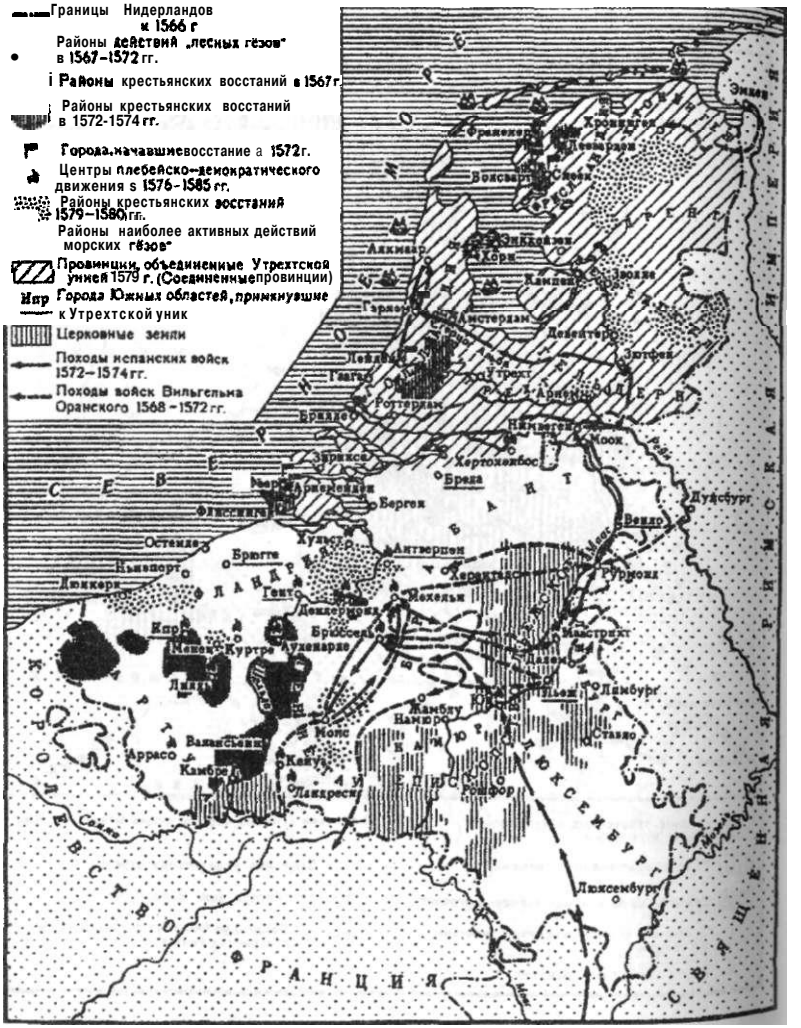

Національно-визвольний рух у Нідерландах

(за *История средних веков... С. 194).*

Карта № 26

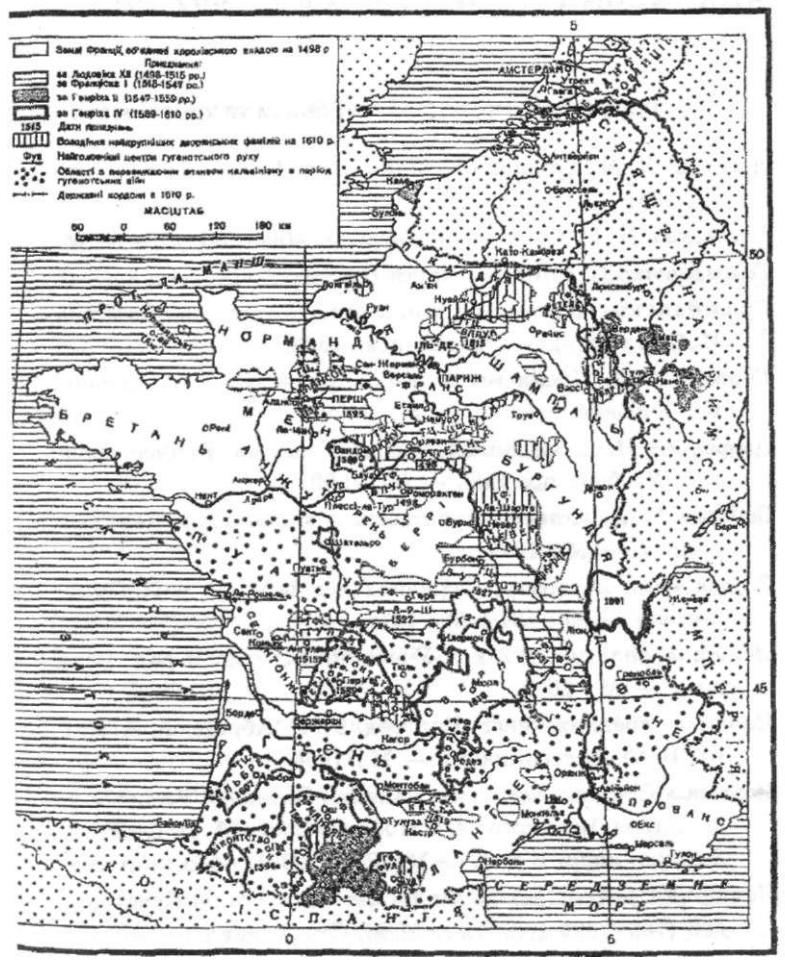
Землі Франції, об'єднані королівською владою на 1498 р.
Походження:
за Людовіка XII (1498-1515 рр.)
за Франціска I (1515-1547 рр.)
за Генріха II (1547-1559 рр.)
за Генріха IV (1589-1610 рр.)
1545 Дати приєднань
Володіння найзнатніших дворянських фамілій на 1610 р.
Фуг Найголовніші центри гугенотського руху
Області з переважаючим впливом кальвінізму в період гугенотських війн
Державні кордони в 1610 р.
МАСШТАБ
50 0 50 100 150 км
НОРМАНДІЯ
БРЕТАНЬ
ПАРИЖ
ПЕРШ
БУРГУНДІЯ
ШАМПАНЬ
ЛОТАРИНГІЯ
ПРОВАНС
СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ
АМСТЕРДАМ
Кале-Кавоєз
Орлеан
Тур
Пуатьє
Бордо
Нант
Лондон
Брюгге
Гент
Брюссель
Льєж
Мецьєр
Лаон
Шартр
Ліон
Марсель
Тулон
Нарбон
Тулуза
Бордо
Ла-Рошель
Сен-Жермен
Версаль
Фонтенбло
Мелен
Шартр
Орлеан
Блуа
Амбуаз
Шинон
Пуатьє
Ла-Рошель

НАВЧАЛЬНА Й СПЕЦІАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Підручники, навчальні посібники та хрестоматії

Алексеев В. М. Тридцатилетняя война. Пособие для учителей. — Л., 1961.

Басовская Н. И. Столетняя война. Учебное пособие.— М., 1985.

Головащенко С. І. Історія християнства: Курс лекцій. — К., 1999.

Гражданские войны во Франции. Метод. разработка/Сост. И. Я. Эльфонд. — Челябинск, 1982.

Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе: Учебное пособие. — М., 1970.

Дворецкая И. А. Западная Европа V–IX вв. Раннее средневековье: Учебное пособие. — М., 1990.

Заборов М. *А.* История крестовых походов в документах и материалах. — М., 1974.

Зарубежная литература средних веков/Сост. Б. И. Пуришев. — 2-е изд. — М., 1974; М., 1975.

История религии. В 2-х т. Учебник/Под общей ред. И. Н. Яблокова. — М., 2002.

История средних веков/Под ред. М. Л. Абрамсон, А. Я. Гуревича, П. Ф. Колесницкого. — М., 1964.

История Средних веков: От падения Западной Римской империи до Карла Великого (476-768 гг.)/Сост. М. М. Стасюлевич. — 3-е изд. испр. и доп. — М.; СПб., 2001. *(Або інші видання.)*

История Средних веков: От Карла Великого до Крестовых походов (768-1096 гг.)/Сост. М. М. Стасюлевич. — 3-е изд. испр-И доп. — • М.; СПб., 2001. *(Або інші видання.)*

История средних веков: Учебник для вузов: В 2 т./Под ред. 3. В. Удальцовой и С. П. Карпова. — М., 1990-1991.

История средних веков: Учебник для вузов: В 2 т./Под ред. С. П. Карпова. — М., 1997.

История средних веков: Учебник для вузов: В 2 т./Под ред. С. П. Карпова. — М., 2000.

История средних веков: Учебник для ист. факультетов пединститутов/Под ред. Н. Ф. Колесницкого. — М., 1986.

История средних веков: Учебник для университетов: В 2 т./Под общей ред. С. Д. Сказкина. — М., 1977.

История средних веков (V - X V века): Хрестоматия. В 2-х частях. — М., 1980-1981.

История средних веков. Хрестоматия. Пособие для учителя. В 2-х ч./Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко. — 3-е изд., дораб. — М., 1988.

История эпохи Каролингов/Сост. М. А. Тимовеева. Отв. ред. А. С. Сидорова. — М., 1999.

Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее средневековье: Сб. документов/Сост. А. А. Сванидзе. — Казань, 2002.

Ключевые проблемы изучения и преподавания истории Средних веков. Методические материалы. — М., 2006.

Крижановська О. О., Крижановський Ю. П. Історія Середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя: Курс лекцій: Навч. посібник.— К., 2004.

Опыт тысячелетия. Средние века и эпоха возрождения: быт, нравы, идеалы: Хрестоматия/Сост., авт. статей, коммент., пер. О. Ф. Кудрявцев. — М., 1996.

Очерки истории Германии с древнейших времен до 1918 г.: Пособие для учителя. — М., 1959.

Очерки истории Италии. 476-1918 гг./Под ред. М. А. Гуковского. Пособие для учителей. — М., 1959.

Памятники византийской литературы IV–IX вв. — М., 1968.

Памятники византийской литературы IX–XIV вв.— М., 1968.

Памятники средневековой латинской литературы IV–VII вв. — М., 1998.

Памятники средневековой латинской литературы I V - X вв. — М., 1970.

Памятники средневековой латинской литературы X–XII вв. — М., 1972.

Послушник и школяр, наставник и магистр. Средневековая педагогика в лицах и текстах.— М., 1996.

Плешкова С. *Л.* Французская реформация (Спецкурс и переводы источников).— М., 1993.

Практикум по истории средних веков/Сост. М. Л. Абрамсон С. А. Сливко, М. М. Фрейденберг. — М., 1971.

Практикум по истории средних веков. Перевод документов по средневековой истории Англии, Германии и Италии. — М 1986.

Практикум по истории средних веков. Ч. 1. Раннее западноевропейское средневековье/Под ред. Н. И. Девятайкиной, Н. П. Мананчиковой. — Воронеж, 1999.

Практикум по истории средних веков. Ч. 2. Западная Европа в эпоху развитого средневековья/Под ред. Н. И. Девятайкиной, Н. П. Мананчиковой. — Воронеж, 2000.

Практикум по истории средних веков. Ч. 3. Западная Европа в XVI–первой половине XVII в./Под ред. Н. И. Девятайкиной, Н. П. Мананчиковой. — Воронеж, 2001.

Самаркин В. В. Восстание Дольчино. Учебно-методическое пособие. — М., 1971.

Сборник документов по социально-экономической истории Византии. — М.; Л., 1955.

Сванидзе А. А. Деревенские ремесла в средневековой Европе. Учебное пособие. — М., 1985.

Соколов Е. Г. Христианство. Пособие для преподавателей — М., 1995.

Соколова В. В. Европейская философия XV–XVII вв.: Учебное пособие. — М., 1984.

Социальная история средневековья. В 2-х т./Под ред. Е. А. Косминского, А. Д. Удальцова. — М.; Л., 1927.

Хачатурян Н. А. Сословная монархия во Франции XIII–XV вв. — М., 1989.

Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы/Под ред. В. М. Корецкого. — М., 1961.

Хрестоматия по всеобщей истории государства и права/Сост. В. Н. Садиков. — М.; Можайск, 1994.

Хрестоматия по истории средних веков. В 3 т./Под ред. Н. П. Грацианского и С. Д. Сказкина. — М., 1953.

Хрестоматия по истории средних веков: В 2 т./Под ред. С. Д. Сказкина. — М., 1961.

Штокмар В. В. История Англии в средние века: Учебное пособие. — Л., 1973.

Узагальнюючи роботи

Виппер Р. Ю. История средних веков: Курс лекции. — СПб., 2000.

Всемирная история: Возрождение и Реформация. — Минек; М., 2000.

Всемирная история: Закат Римской империи. Раннее средневековье. — Минск; М., 1999.

Всемирная история: Крестовые походы. У истоков Ренессанса — Минск; М., 1999.

Грановский Т.Н. Лекции по истории средневековья (с XV в.). — М., 1986.

Гутнова Е. В. Историография истории средних веков. — 2-е изд. — М., 1985.

Дюби Ж. Европа в средние века. — Смоленск, 1994.

Дюби Ж. Средние века (987-1460): от Гуго Капета до Жанны д'Арк. — М., 2001.

Егер О. Всеобщая история: В 4-х томах. Т. 2: Средние века. — М., 2000. *(Або інші видання.)*

Иванов С. А. Византия. — М., 2001.

История Византии: В 3 т. — М., 1967.

История Европы. — М., 1988. — Т. 1; 1992 — Т. 2; 1993. — Т. 3.

История Европы: Эпоха Возрождения. — Минск; М., 2000.

История зарубежной литературы. Средние века. Возрождение /Алексеев М. П., Жирмунский В. М., Мокульский С. С. — 3-е изд. — М., 1978.

История Италии. Т. 1. — М., 1970.

История мира. Средние века/Африка, Америка, Западные страны, Арабский мир, Дальний Восток. — М., 2000.

История средних веков. Т. 1./Под ред. А. Л. Удальцова, Е. д. минского, О. Л. Вайнштейна. — М., 1938.

История Франции. Т. 1. — М., 1972.

История человечества. Т. IV. VII-XVI века. — М., 2003.

Каплан *М.* Золото Византии/Пер. с фр. М. Розенберг. — М., 2002

Кулаковский Ю. А. История Византии: В 3 т. — СПб., 1996.

Культура Византии: IV—первая половина VII в. — М., 1984.

Культура Византии: вторая половина VII-XII в. — М., 1989.

Культура Византии: ХШ-первая половина XV в. — М., 1991.

Ле *Гофф* Ж. Цивилизация средневекового Запада. — М., 1992.

Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков. — Л., 1955.

Острогорський Г. Історія Візантії. — Львів, 2002.

Успенский Ф. И. История Византийской империи: В. 3 т. — М., 1997.

Хвостова К. В. Особенности византийской цивилизации. — М., 2005.

Хейзинга И. Осень средневековья: в 3 т. — М., 1995.

Эпоха Возрождения. Европа, Азия, Африка. — Минск; М., 2001.

Эпоха крестовых походов/Под ред. Э. Лависса и А. Рамбо. — Изд. испр. и доп. — М.; СПб., 2003.

Спеціальні видання

Азимов А. История Англии. От ледникового периода до Великой Хартии вольностей. — М., 2005.

Альтамира-и-Кревеа История Испании.— М., 1951.— Т. 1.

Амбелен Р. Драмы и секреты истории (1306-1643). — М., 1993.

Баблон *Ж.-П.* Генрих IV. — Ростов-на-Дону, 1999.

Балакин *В. Д.* Итальянская политика Оттонов. — М., 2000.

Боткин В. Д. Фридрих Барбаросса. — М., 2001.

Басовская *Н. И.* Карл Великий и его империя//Знание-сила. — 1997. — № 7.

Басовская Н. И. Столетняя война. Леопрд против Лилии. — 2002.

Бедуелл Г. История церкви.— М., 1996 (Львів, 2000).

Бемер Г. Иезуиты. — СПб., 1999.

Бессмертный Ю. Л. Жизнь и смерть в средние века. — Л., 1991.

Бицилли П. М. Элементы средневековой культуры. — СПб., 1995.

Бойл Д. Искусство Возрождения. — М., 2003.

Бродель Ф. Динамика капитализма. — Смоленск, 1993.

Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVII вв. В 3-х т. — М., 1986-1992.

Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: Ч. 1: Роль среды. — М., 2002; Ч. 2: Коллективные судьбы и универсальные сдвиги. — М., 2003: Ч. 3: События. Политика. Люди. — М., 2004.

Бродель Ф. Что такое Франция? Книга первая: Пространство и история. -— М., 1994; Книга вторая: Люди и вещи. — М., 1997.

Буданова В. П. Варварский мир эпохи великого переселения народов. — М., 2000.

Бурхард Я. Культура Италии в эпоху Возрождения: Опыт исследований. — М., 1996.

Варфоломеевская ночь: Событие и споры/Отв. ред. П. Ю. Уваров. — М., 2001.

Варьяш О. И., Черных А. П. Португалия: дороги истории. — М., 1990.

Вебер М. История хозяйства. Город. — М., 2001.

Вейс Г. История цивилизации: Архитектура, вооружение, одежда, утварь. Иллюстрированная энциклопедия: В 6 т. — М., 2000.— Т. 2.

Вейш Я. Я. Религия и церковь в Англии. — М., 1976.

Викинги: набеги с севера. — М., 1996.

Виллари П. Джироламо Савонарола и его время: В 2 т.— М., 1995.

Виолле-ле-Дюк Э. Э. Жизнь и развлечения в средние века.— СПб., 1997.

Вильсон Д. Англосаксы. Покорители кельтской Британии. — М., 2004.

Винокуров М. В. Мир английского манора. — М., 2004.

Виппер Р. Ю. Влияние Кальвина и кальвинизма на политические учения XVI в. Церковь и государство в Женеве XVI в в эпоху кальвинизма. — М., 1984.

Габдрахманов П. Ш. Средневековые крестьяне и их семьи. Демографическое исследование французской деревни. — М., 1996

Глебов А. Г. Англия в раннее средневековье. — К., 1999.

Гнедич П. П. История искусств: Зодчество. Живопись. Ваяние. Т. 2.— М., 2004.

Горби И. Лютер. — М., 2000.

Город в средневековой цивилизации Западной Европы: В 4 т. — М., 1999-2000.

Грант М. Крушение Римской империи. — М., 1998.

Грацианский Я. Я. Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья. — М., 1960.

Гризингер Г. Иезуиты. — СПб., 1999.

Грин *В.* Безумные короли (Личная травма и судьба народов). — Ростов-на-Дону, 1997.

Гриффитс А., Томас Р. Становление династии Тюдоров. — Ростов-на-Дону, 1997.

Гуковский М. А. Итальянское Возрождение. — Л., 1990.

Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа «Анналов».— М., 1993.

Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. — М., 1972.

Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. — М., 1989.

Гуревич А. Я. Походы викингов. — М., 1966.

Гуревич А. Я. Средневековый купец//Одиссей. Человек в истории. — М., 1990. — Вып. 2.

Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. — М., 1990.

Гуревич А. Я. «Феодальное средневековье»: Что это такое? //Одиссей: Человек в истории. 2002. — М., 2002.

Гутнова Е. В. Возникновение английского парламента. — 1960.

Гутнова Е. В. Классовая борьба и общественное сознание крестьянства в средневековой Западной Европе (XI-XV вв.). — М., 1984.

Данилова Г. М. Возникновение феодальных отношений у франков. VI—VII вв.— Петрозаводск, 1959.

Дашков С. Б. Императоры Византии. — М., 1997.

Двор монарха в средневековой Европе: явление, модель, среда. — М.; СПб., 2001.

Делюмо Ж. Ужасы на Западе (XIV–XVII вв.). — М., 1994.

Джонс А. Х. М. Гибель античного мира. — Ростов-на-Дону; М., 1997.

Джонс Г. Норманны. Покорители Северной Атлантики. — М., 2003.

Дмитриева О. В. Елизавета I. Семь портретов королевы. — М., 1998.

Дю Пюи де Кленшон Ф. Рыцарство. — СПб., 2004.

Дятлов В, А. «В ім'я Бога і загального добра»: Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. — Чернігів, 1997.

Европейское дворянство XVI-XVII вв.: границы сословия/Отв. ред. В. А. Ведюшкин. — М., 1997.

Жебер Э. Мистическая Италия. XП-XШ вв. — М., 1997.

Заборов М. А. Крестоносцы на Востоке. — М., 1980.

Заборов М. А. Папство и крестовые походы. — М., 1960.

Задворный В. Л. История римских пап. — М., 1995.

Зелигер Г. Социальное и политическое значение вотчины в раннее средневековье. — М., 1994.

Иванов К. А. Многоликое средневековье. — М., 1996.

Ивонин Ю. Е. У истоков европейской дипломатии нового времени. — Минск, 1984.

Исаенко А. В. Английская королевская реформация XVI века. — Орджоникидзе, 1982.

История ересей/Сост. А. Локтионов. — М, 2004.

История крестовых походов/Под ред. Д. Райли-Смита. — М., 2001.

История крестьянства. — М., 1985.— Т. 1: Формирование феодально-зависимого крестьянства.

История культуры стран Западной Европы в эпоху возрождения. — М., 1999.

Каждая. А. П. Византийская культура (X–XII вв.). Всесторонние картины жизни. — СПб., 1997.

Карл Великий: реалии и мифы/Отв. ред. А. А. Сванидзе. — М., 2001.

Карпов С. *П.* Латинская Романия. — СПб., 2000.

Кесслер У. Ричард I Львиное Сердце. Король, крестоносец, авантюрист. — Х., 1997.

Клоулас И. Екатерина Медичи.-— М., 1997.

Клула И. Борджиа. — Ростов-на-Дону, 1997.

Кнехт Р. Ришелье. — Ростов-на-Дону, 1997.

Козьякова М. И. Эстетика повседневности, материальная культура и быт Западной Европы XV–XIX вв. — М., 1996.

Колесницкий Н. Ф. «Священная Римская империя»: притязания и действительность. — М., 1977.

Колесо фортуны. Ваганты. — М., 1998.

Конноли Э. Столетняя война. — СПб., 2002.

Копелев Д. Н. Золотая эпоха морского разбоя.— М., 1997.

Копосов Н. Е. Абсолютная монархия во Франции//Вопросы истории. — 1989. — № 1.

Копосов Н. Е. Высшая бюрократия во Франции XVII в. — Л., 1990.

Копосов *Н.* Хватит убивать кошек! Критика социальных наук. — М., 2005.

Корсунский А. Р. Образование раннефеодального государства в Западной Европе. — М-., 1963.

Корсунский А. Р., Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств (до серередины VI в.). — М., 1984.

Котельникова Л. П. Феодализм и город в Италии в VIII–XV вв. —' М., 1987.

Куглер Б. История крестовых походов. — Ростов-на-Дону:, 1995.

Кудрявцев А. Е. Испания в средние века. — Л.:, 1937.

Культура Возрождения и власть: Сб. ст. — М., 1999.

Лаптев В. С. Европа на пороге Нового времени. Аналитический обзор. — М., 1998.

Лебек С. Происхождение франков. IV–IX вв. — М., 1993. — Т. 1.

Левандовский. Жанна дАрк. Изд. 2-е. испр. доп. — М., 1982.

Левандовский. Карл Великий: через империю к Европе. — М., 1995.

Левицкий Я. А. Город и феодализм в Англии. — М., 1987.

Ле Гофф Ж. Другое средневековье. Время, труд и культура Запада. — Екатеринбург, 2000.

Ле Гофф Ж. Средневековый мир воображаемого.— М., 2001.

Ле *Гофф Ж.* Ителлектуалы в средние века. — СПб., 2003.

Леонтьевский. В. Искусство возможного в политике Карла IV Люксембурга. — Волгоград, 1995.

Лінч Д. Середньовічна церква. — К., 1994.

Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь в IX–начале XII вв. — СПб., 2000.

Лозинский С. Г. История папства.— М., 1986.

Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. —• М., 1978. *(Або інші видання.)*

Лоудз Д. Генрих VIII и его королевы. — М., 1997.

Лучицкий И. В. Католическая лига и кальвинисты во Франции. — К., 1877.

Люблинская *А. Д.* Франция в начале XVII в. — Л., 1959.

Люблинская А. Д. Франция при Ришелье. Французский абсолютизм в 1630-1642 гг. — М., 1982.

Люмер А. Французское общество во времена Филиппа Августа. — М., 2000.

Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьба Франции. — М., 2000.

Майер В. Е. Деревня и город в Германии в XIV–XVI вв. — М., 1979.

Мартин Лютер. Время молчания прошло. Избранные произведения. 1520-1526 гг./Пер., коммент., историко-биографический очерк Ю. А. Голубкин. — Х., 1992.

Матвеев В. А. Страсть власти и власть страсти. Историческое повествование о нравах королевского двора Англии XVI-XX вв. — М., 1997.

Мельвиль М. История ордена тамплиеров. — СПб., 2000.

Мишо Г. История крестовых походов. — К., 1995.

Моррисон С. Крестоносцы. — К., 2003.

Мюссо-Гулар Р. Карл Великий. — М., 2003.

Некрасов Ю. К. Реформация и Крестьянская война в германских землях XVI в. как раннебуржуазная революция. — Вологда, 1984.

Неусыхин А. И. Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв. — М., 1956.

Неусыхин А. И. Общественный строй древних германцев. — М., 1929.

Неусыхин А. И. Проблеми европейского феодализма. — М., 1974.

Оболенский Д. Византийское содружество наций. Шесть византийских портретов. — М., 1998.

Пастуро М. Повседневная жизнь Франции во времена рыцарей круглого стола.— М., 2001.

Периодизация в истории//Одиссей. Человек в истории. 1998. — М., 1999.

Перну Р. Ричард Львиное Сердце. — М., 2000.

Перну Р., Клэн М. В. Жанна д'Арк. — М., 1992.

Плешкова С. Л. Французская монархия и церковь (XV-середниа XVI вв.). — М., 1992.

Поньон Э. Повседневная жизнь Европы в 1000 году. — М., 1999.

Порозовская Б. Мартин Лютер: его жизнь и реформационная деятельность. — СПб., 1997.

Райс Д. Т. Византийцы. Наследники Рима/Пер. с англ. Е. Ф. Левиной. — М., 2003.

Райцес В. И. Жанна д'Арк. — Л., 1959.

Рансимен С. Падение Константинополя в 1453 году.— М., 1983.

Рассел Б. Мудрость Запада. — М., 1998.

Рассел Дж. Б. Колдовство и ведьмы в средние века. — СПб., 2001-

Реутин М. Ю. Народная культура Германии: Позднее средневековье и Возрождение.— М., 1996.

Руа *Ж.* История рыцарства. — М., 1996.

Рутенбург В. И. Титаны Возрождения. — СПб., 1991.

Сидорова Н. *А.* Антифеодальные движения в городах Франции во сторой половине XIV–начале XV века. — М., 1960.

Симпсон Ж. Викинги. Быт. Религия. Культура. — М., 2005.

Сказкин С. Д. Избранные труды по истории. — М., 1973.

Смирнова Е. Д. Средневековый мир в терминах, именах и названиях — Минск, 1999.

Снисаренко А. Б. Рыцари удачи. — СПб., 1991.

Сорочан. С. *Б.* Византия IV–IX вв: этюда рынка. Структура механизмов обмена. — Х., 1998.

Сорочан С. Б. Средневековый школяр: штрихи университетского быта//UNIVERSITATES. Наука и просвещение. — 2001. — № 2-4; 2002. — № 1.

Стоклицкая-Терешкович В. Основные проблемы истории средневекового города X-XV вв.— М., 1960.

Стригольм. Походы викингов. — М, 2002.

Стюард Д. Генрих V. Новая трактовка образа. — Смоленск, 1996.

Судьбы и образы женщин средневековья. — СПб., 2001.

Тайс Л. Наследие Каролингов. IX–X вв. — М., 1993.

Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. — М., 1959.

Уоллес-Хедрилл Дж.-М. Варварский Запад: раннее Средневековье. 400-1000. — СПб., 2002.

Фавтье Р. Капетинги и Франция: роль династии в создании государства. — СПб., 2001.

Фаулер К. Эпоха Плантагенетов и Валуа. — СПб., 2002.

Фауссель Г. Мартин Лютер. Жизнь и дело. Биографический очерк и источники к баографии Лютера. В 2-х т. — Х., 1995-1996.

Федорова *Е. В.* Знаменитые города Италии: Рим, Флоренция, Венеция. — М., 1985.

Фергюсон А. Золотая эпоха английской рыцарственности. — СПб., 2004.

Филиппов *И.* С. Средиземноморская Франция в раннее Средневековье. Проблема Становления феодализма. — М., 2000.

Филиппсон М. Религиозная контрреволюция в XVI веке. — СПб., 1902

Флори Ж. Идеология меча. Предистория рыцарства. — СПб. 1999.

Флори Ж. Франция. — СПб., 1999.

Хаксли О. Серое Преосвященство. — М., 2000.

Хачатурян Н. А. Возникновение Генеральных Штатов во Франции. — М., 1976.

Цивилизация Северной Европы: Средневековый город и культурное взаимодействие. — М., 1992.

Человек XVI столетия. — М., 2000.

Черкасов П. П. Кардинал Ришелье. — М., 1990.

Черняк *Е. Б.* Вековые конфликты. — М., 1988.

Черняк Е. Б. Тайны Англии: Заговоры, интриги, мистификации. — М., 1996.

Черняк Е. Б. Тайны Франции: Заговоры, интрига, мистификации. — М., 1990.

Чистозвонов А. Н. Генезис капитализма: проблемы методологии. — М., 1985.

Чистозвонов А. Н. Нидерландская буржуазная революция XVI в. — М., 1958.

Чистозвонов А. Н., Барг М. А. Итоги исторического процесса в Западной Европе XIV–XV вв.//Проблемы генезиса капитализма.— М., 1978.

Шевалье П. Генрих III. — М., 1997.

Шпаковский В. О. Рыцари средневековья. V-XVII вв. — М., 1998.

Штекли А. Э. Томас Мюнцер. — М., 1961.

Эрдёди Я. Борьба за моря. Эпоха Великих географических открытий. Иллюстрированная история. — Будапешт, 1979.

Эриксон К. Елизавета I. — М., 2003.

Эриксон К. Мария Тюдор. — М., 2002.

Ястребицкая А. *Л.* Европейский город (Средние века — раннее Новое время). Введение в современную урбанистику. — М., 1993.

Ястребицкая А. Л. Западная Европа в XI-XIII вв. Эпоха. Быт. Костюм. — М., 1978.

Довідкова література

Азбука христианства. Словарь-справочник важнейших понятий и терминов христианского учения и обряда/Сост. А. Удовенко. — М., 1997.

Андреева Н. П. Энциклопедия моды. — СПб., 1997.

Аннаннъелъ Т. Христианство: догма и ереси: Компонт-энциклопедия. — СПб., 1997.

Аполлон: Изобразительное и декоративное искусство. Архитектура: Терминологический словарь. — М., 1997.

Бокова *В. М.* История средних веков. Новое время (Словари школьника). — М., 1998.

Большая энциклопедия истории средних веков.— М., 2000.

Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія: dtv-Atlas/Наук. ред. пер. А. Г. Слюсаренко, О.Ф.Іванов.— К., 2001.

История государства и права: Словарь-справочник/Под ред. М. И. Сазанова. — М., 1997.

Краткая литературная энциклопедия: В 9-ти т. М., 1962 — 1978.

Лависс Э. Всеобщая история. Популярный справочник. — СПб., 1997.

Овсянников *А. А.* История двух тысячелетий в датах: Справочное пособие для средних школ и вузов. — Тула, 1996.

Партина А. С. Архитектурные термины: Иллюстрированный словарь. — М., 1994.

Полный православный богословский энциклопедический словарь: Репринт. изд П. П. Сойкина. В 2-х т. — М., 1997.

Православная энциклопедия/Под общ. ред. Патриарха Московского и Всея Руси Алексия II. — М., 2000. — Т. 1.

Православие. Словарь неофита/Сост. Ю. Булачев. — СПб., 2005.

Роббинс Р. Х. Энциклопедия колдовства и демонологии. — М., 1999.

Словарь средневековой культуры/Под ред. А. Я. Гуревича. — М., 2003.

Смирнова Е. Д. Средневековый мир в терминах, именах и названиях. — Минск, 1999.

Советская историческая энциклопедия. В 16-ти т. — М., 1961-1976

Справочный богословский, преимущественно, церковно-исторический словарь/Сост. протиерей Л. Петров. — М., 1996.

Фоли Дж. Энциклопедия знаков и символов. — М., 1996.

Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве. — М., 1996.

Холл *Дж.* Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. • — Начальник, 1997.

Христианство. Энциклопедический словарь. В 3-х т./Под ред. С. С. Аверинцева. — М., 1993-1995.

Хроника человечества/Сост. Б. Херенберг. — М., 1996.

Художники эпохи Возрождения. Справочно-энциклопедическое издание. — М., 1997.

Церковный словарь: христианские церкви, свободные церкви и общины в обзоре.— М., 1990.

Элиаде М., Кулиано М., Словарь религий, обрядов и верований. — М.; СПб., 1997.

Энциклопедический словарь/Изд.Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб., 1890-1907.

Энциклопедический словарь/Изд. Русского библиографического института «Гранат». — М., 1910-1948. Т. 1-55, 57-58.

Энциклопедический словарь живописи: Западная живопись от средних веков до наших дней. — М., 1997.

*Энциклопедия мистицизма/*Сост. Н. Дядьков. — СПб., 1997.

Энциклопедия православной святости: В 2-х т./Сост. А. И. Рогов, А. Г. Парменов. — М., 1997.

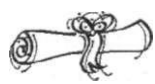

СПИСОК РИСУНКІВ

С. 3 — Ініціал з хроніки Адемара. X–XI ст.

С. 11 — Перстень з печаткою. Хільдерик I. V ст.

С. 13 — Міняйло. Мініатюра з енциклопедії Рабана Мавра. XI ст.

С. 17 — Торговельний корабель у гавані. Рисунок XV ст.

С. 26 — Печатка Раймонда II Триполітанського.

С. 35 — Чортеня, що грає на скрипці. Скульптура з фасаду Ам'єнського собору. XIII ст.

С. 40 — Воїн. IX–X ст. Різьблення по слоновій кістці.

С. 44 — Франкський воїн. Шахова фігурка Карла Великого.

С. 49 — Залежні селяни.

С. 56 — Будівельні роботи. Мініатюра з рукопису XII ст.

С. 58 — Химера з собору Паризької богоматері.

С. 63 — Вигнання папи Григорія VII. Фрагмент мініатюри з хроніки XII ст.

С. 69 — Німецький ткач вовни. Гравюра XV ст.

С. 75 — Замок на скелі. Різьблення по дереву. XV ст.

С. 79 — Метальна машина. Рисунок XIV ст.

Навчальне видання

Д'ЯЧКОВ Сергій Володимирович
ЛИМАН Сергій Іванович
СОРОЧАН Сергій Борисович

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Навчально-методичний посібник

Редактор *Агаркова І. Ю.*
Коректор *Плахоніна О. В.*
Комп'ютерна верстка *Цитковська Ю. І.*
Макет обкладинки *Дончик І. М.*

Підписано до друку 15.05.2006. Формат 60Х84/16.
Папір офсетний. Друк ризографічний.
Гарнітура Jornal. Умов. друк. арк. 7,44. Обл.-вид. арк. 8,0
Наклад 300 прим. Ціна договірна.

61077, Харків, майдан Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Організаційно-видавничій відділ НМЦ

Надруковано ФОП «Петрова І. В.»
61144, м. Харків, вул. Героїв праці, 79, кв. 137
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 948011 від 03.11.03
Зам. №

Д'ЯЧКОВ Сергій Володимирович

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, директор Харківського університетського ліцею. Закінчив історичний факультет Харківського університету в 1983 р.

Коло наукових інтересів - антична і середньовічна історія Північного Причорномор'я.

Автор понад 90 наукових, науково-популярних робіт і навчально-методичних посібників. Має почесні відзнаки «Відмінник освіти України», «Антон Макаренко».

ЛИМАН Сергій Іванович

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та музеєзнавства Харківської державної академії культури. Закінчив історичний факультет Харківського університету в 1990 р.

Коло наукових інтересів – медієвістика в Україні наприкінці XIX на початку XX ст. Проблеми відносин Середньовічної західної цивілізації та православного світу.

Автор понад 50 наукових і науково-методичних робіт.

СОРОЧАН Сергій Борисович

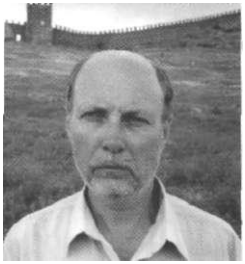

Доктор історичних наук, професор кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, академік Української академії історичних наук. У 1976 р. закінчив Харківський університет.

Коло наукових інтересів - пізня антична історія Північного Причорномор'я та рання історія Візантії.

Автор і співавтор 10 монографій і науково-популярних книг, а також понад 170 наукових і науково-методичних робіт. Нагороджений знаком «За наукові досягнення» Міністерства освіти і науки України.